

ODESA
NATIONAL UNIVERSITY
HERALD
Volume 20 Issue 2(12) **2015**
SERIES
PHILOLOGY

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Том 20 Випуск 2(12) **2015**
СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЯ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

ODESA NATIONAL
UNIVERSITY
HERALD

Series: Philology

Scientific journal

Published 2 a year

Series founded in July, 2006

Volume 20, Issue 2(12) 2015

Odesa
ONU
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Філологія

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 20, випуск 2(12) 2015

Одеса
ОНУ
2015

Засновник та видавець: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (головний редактор), В. О. Іваниця, д-р біол. наук. (заступник головного редактора), С. М. Андрієвський, д-р фіз.-мат. наук, Ю. Ф. Ваксман, д-р фіз.-мат. наук, В. В. Глебов, канд. іст. наук, Л. М. Голубенко, канд. філол. наук, Л. М. Дунаєва, д-р політ. наук, В. В. Заморов, канд. біол. наук, О. В. Запорожченко, канд. біол. наук, О. А. Іванова, д-р наук із соц. комунікацій, В. С. Круглов, канд. фіз.-мат. наук, В. Г. Кушнір, д-р іст. наук, В. В. Менчук, канд. хім. наук, М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки, Л. М. Солдаткіна, канд. хім. наук, В. І. Труба, канд. юрид. наук, В. М. Хмарський, д-р іст. наук, О. В. Чайковський, канд. філос. наук, Є. А. Черкез, д-р геол.-мінерал. наук, Є. М. Черноіваненко, д-р філол. наук.

Редакційна колегія серії:

Т. Ю. Ковалевська, д-р філол. наук (науковий редактор), І. М. Колегаєва, д-р філол. наук (заст. наукового редактора), О. А. Войцева, д-р філол. наук, О. А. Жаборюк, д-р філол. наук, О. Ю. Карпенко, д-р філол. наук, В. О. Колесник, д-р філол. наук, Н. В. Кондратенко, д-р філол. наук, Є. М. Степанов, д-р філол. наук, О. В. Яковлева, д-р філол. наук, А. П. Романченко, канд. філол. наук, Г. С. Яроцька, канд. філол. наук.

Відповідальний за випуск – д. філол. н, доцент Є. М. Степанов

Editorial board of the journal:

I. M. Koval, DrSc (Politicalology) (Editor-in-Chief), V. O. Ivanytsia, DrSc (Biology) (Deputy Editor-in-Chief), S. M. Andriievskiy, DrSc (Physico-mathematical Sciences), Yu. F. Vaksman, DrSc (Physico-mathematical Sciences), V. V. Hliebov, CandSc (History), L. M. Holubenko, CandSc (Philology), L. M. Dunaieva, DrSc (Politicalology), V. V. Zamorov, CandSc (Biology), O. V. Zaporozhchenko, CandSc (Biology), O. A. Ivanova, DrSc (Social Communications), V. Ye. Kruhlov, CandSc (Physico-mathematical Sciences), V. G. Kushnir, DrSc (History), V. V. Menchuk, CandSc (Chemistry), M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library, L. M. Soldatkina, CandSc (Chemistry), V. I. Truba, CandSc (Jurisprudence), V. M. Khmarskiy, DrSc (History), O. V. Chaikovskiy, CandSc (Philosophy), Ye. A. Cherkez, DrSc (Geological and Mineralogical Sciences), Ye. M. Chernoiivanenko, DrSc (Philology).

Editorial board of the series:

T. Yu. Kovalevska, DrSc in Philology (Scientific editor); I. M. Kolegayeva, DrSc in Philology, (Deputy Scientific Editor); O. A. Voitseva, DrSc in Philology, O. A. Zhaboryuk, DrSc in Philology, O. Yu. Karpenko, DrSc in Philology, V. O. Kolesnik, DrSc in Philology, N. V. Kondratenko, DrSc in Philology, Ye. M. Stepanov, DrSc in Philology, O. V. Yakovleva, DrSc in Philology, A. P. Romanchenko, CandSc in Philology, H. S. Yarotska, CandSc in Philology

Responsible for the issue – Іє. N. Stepanov, DrSc (Philology)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11458-33ІР від 07.07.2006 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
Протокол № 3 від 17.11.2015 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2015

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

Долгов В. Г. ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ <i>ЮРОДИВИЙ</i> У ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНОМУ АСПЕКТІ.....	11
Сайненко А. П. КОНЦЕПТ «ДОБРО» (VINE) У РУМУНСЬКОЇ МОВНИЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА ОСНОВІ ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ).....	21
Степанов Є. М. НАУКОВІ ІДЕЇ ТА ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКТОРА ІВАНОВИЧА ГРИГОРОВИЧА У РОЗВИТКУ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ДО 200-РІЧЧЯ ВЧЕНОГО ТА 150-РІЧЧЯ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА).....	28
Тропіна Н. П. МОДЕРНІЗАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ВІД ТЕХНОГЕННОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ДО ТЕХНОМОРФНОЇ МЕТАФОРИ.....	41
Шумаріна Т. Ф. АНТРОПОНІМНА ПЕРВЕРСІЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	49
Яроцька Г. С. ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ.....	57

ПИТАННЯ ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА СЛОВОТВОРУ

Авдоніна М. Ю., Жабо Н. І., Попова О. П. ГРЕЦЬКІ ФОРМАНТИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ТЕРМІНОТВОРЕННІ В АСПЕКТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	65
Валіпур Аліреза ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНЕМАТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ І НАГОЛОСУ В СИСТЕМАХ РОСІЙСЬКОЇ ТА ПЕРСЬКОЇ МОВ.....	74
Зайченко Н. Ф., Паламарчук О. Л. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА В ЛІРИЦІ МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА (НА ПРИКЛАДІ СЛОВА <i>МЕЧТА</i>).....	81
Лозинська О. Г. ІННОВАЦІЇ-СКОРОЧЕННЯ В ПОЛЬСЬКІЙ КІНЕМАТИЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ.....	88
Мальцева О. В. РОЗВИТОК ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ (ЗА РУКОПИСОМ “АРХАНГЕЛЬСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ” 1092).....	95
Яковенко Л. І. СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ М. СТЕЛЬМАХА.....	101
Яковлєва О. В. СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМ У КОНТЕКСТІ КОЛОМИЙОК.....	107

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

Баландіна Н. Ф. ПРАГМАТИЧНІ КЛІШЕ З ПОГЛЯДУ КОМУНІКАТИВНОЇ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ.....	115
Горбань В. В. КОМУНІКАТИВНІ НАМИРИ ТА ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ.....	128
Касім Г. Ю. РІЗНОВИДИ СИГНАЛІВ ПРО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ФРАГМЕНТІВ СУЧАСНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ	135
Кондращенко Н. В. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	144
Романенко В. А. СИМВОЛІЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ О. С. ГРИНА «ЗОЛОТИЙ ЛАНЦЮГ» («ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»).....	151
Синиця І. А. НЕЙТРАЛЬНІСТЬ І ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК РЕЛЕВАНТНІ ВЛАСТИВОСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ	164
Сирота О. В. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛИТОВНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ ЗОЛОТОГО ТА СРІБНОГО ВІКІВ).....	173
Стрій Л. І. КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ В РИТУАЛЬНИХ ЖАНРАХ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	182
 ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ	190

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ И СОЦИОЛИНГВИСТИКИ

Долгов В. Г. ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ТИПАЖ <i>ЮРОДИВЫЙ</i> В ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНОМ АСПЕКТЕ	11
Сайненко А. П. КОНЦЕПТ «VINE» («ДОБРО») В РУМЫНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА ОСНОВЕ ВЕРБАЛЬНЫХ АССОЦИАЦИЙ)	21
Степанов Е. Н. НАУЧНЫЕ ИДЕИ И ПОДВИЖНИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВИКТОРА ИВАНОВИЧА ГРИГОРОВИЧА В РАЗВИТИИ ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ОДЕССКОГО УНИВЕРСИТЕТА (к 200-летию учёного и 150-летию Одесского национального университета имени И. И. Мечникова).....	28
Тропина Н. П. МОДЕРНИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА: ОТ ТЕХНОГЕННОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ К ТЕХНОМОРФНОЙ МЕТАФОРЕ	41
Шумарина Т. Ф. АНТРОПОНИМНАЯ ПЕРВЕРСИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	49
Яроцкая Г. С. ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА	57

ВОПРОСЫ ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГИИ И СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

Авдонина М. Ю., Жабо Н. И., Попова Е. П. ГРЕЧЕСКИЕ ФОРМАНТЫ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА В АСПЕКТЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ПЕРЕВОДА	65
Валипур Алиреза СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНЕМАТИЧЕСКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ И УДАРЕНИЯ В СИСТЕМАХ РУССКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКОВ	74
Зайченко Н. Ф., Паламарчук О. Л. АКТУАЛИЗАЦИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО СЛОВА В ЛИРИКЕ МИХАИЛА ЛЕРМОНТОВА (НА ПРИМЕРЕ СЛОВА <i>МЕЧТА</i>).....	81
Лозинская О. Г. ИННОВАЦИИ-СОКРАЩЕНИЯ В ПОЛЬСКОЙ КИНЕМАТИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЭМОЦИЙ.....	88
Мальцева О. В. РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ДРЕВНЕРУССКОГО ЯЗЫКА (по рукописи «Архангельское евангелие» 1092).....	95
Яковенко Л. И. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ М. СТЕЛЬМАХА.....	101

Яковлева О. В. СИМВОЛИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСЕМ В КОНТЕКСТЕ КОЛОМИЕК.....	107
--	-----

ВОПРОСЫ КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИНГВИСТИКИ ТЕКСТА

Баландина Н. Ф. ПРАГМАТИЧЕСКИЕ КЛИШЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ МОДЕЛИ ПЕРЕВОДА	115
Горбань В. В. КОММУНИКАТИВНЫЕ НАМЕРЕНИЯ И ЛИНГВОКРЕАТИВНОСТЬ.....	128
Касим Г. Ю. РАЗНОВИДНОСТИ СИГНАЛОВ ОБ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ ФРАГМЕНТОВ СОВРЕМЕННОГО ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА.....	135
Кондратенко Н. В. ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ.....	144
Романенко В. А. СИМВОЛИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО РОМАНА А. С. ГРИНА «ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»	151
Синица И. А. НЕЙТРАЛЬНОСТЬ И ЭКСПРЕССИВНОСТЬ КАК РЕЛЕВАНТНЫЕ СВОЙСТВА НАУЧНОГО ТЕКСТА	164
Сирота Е. В. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛИТВЕННОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ ЗОЛОТОГО И СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА).....	178
Стрий Л. И. КОММУНИКАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ В РИТУАЛЬНЫХ ЖАНРАХ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА	182
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ	191

CONTENTS

ISSUES OF LINGVOCULTUROLOGY AND SOCIOLINGUISTICS

- Dolgov V. G.**
PERCEPTIVE AND FIGURATIVE REPRESENTATION OF LINGUAL AND CULTURAL DESCRIPTION OF FOOLISHNESS 11
- Saynenko A. P.**
THE CONCEPT OF «BINE» (“THE GOOD”) IN THE ROMANIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON VERBAL ASSOCIATIONS) 21
- Stepanov Ie. N.**
SCIENTIFIC IDEAS AND SELFLESS ACTIVITY OF VICTOR GRIGOROVICH FOR DEVELOPMENT OF PHILOLOGICAL SCHOOL OF ODESSA UNIVERSITY (for the 200th anniversary of the scientist and the 150th anniversary of the Odessa National I. I. Mechnikov University) 28
- Tropina N. P.**
MODERNIZATION OF LINGUISTIC VIEW OF THE WORLD: FROM ANTHROPOGENIC WORLD PERCEPTION TO TECHNOMORPHIC METAPHOR 41
- Shumarina T. F.**
ANTHROPONYMS’ PERVERSION OF PERSONAL IDENTITY 49
- Yarotska G. S.**
VALUABLE ASPECTS OF REPRESENTATION OF WORK ACTIVITY IN THE RUSSIAN LANGUAGE OF THE SOVIET ERA 57

ISSUES OF PHONETICS, LEXICOLOGY AND DERIVATOLOGY

- Avdonina M. Yu., Zhabo N. I., Popova E. P.**
GREEK FORMANTS IN FRENCH WORD BUILDING: IN THE CONTEXT OF TRANSLATION 65
- Valipour Alireza**
COMPARISON OF PHONEMIC INTERPRETATIONS AND THE CHARACTERISTICS OF ACCENT IN SYSTEMS OF THE RUSSIAN AND THE PERSIAN LANGUAGES 74
- Zaychenko N. F., Palamarchuk O. L.**
UPDATING PROCESS OF POETIC WORDS IN THE LYRICS OF LERMONTOV (ON EXAMPLE OF THE WORD *MECHTA* (*DREAM*)) 81
- Lozynska O. G.**
INNOVATIVE ABBREVIATIONS OF POLISH KINEMATICAL PHRASEOLOGISMS DENOTING EMOTIONS 88
- Maltseva O. V.**
DEVELOPMENT OF PARADIGMATIC RELATIONS IN THE LEXICAL SYSTEM OF OLD RUSSIAN (according to the manuscript “Arkhangelskoye gospel” of 1092) 95
- Yakovenko L. I.**
SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ARCTIC LANGUAGE OF M. STELMAKH 101

Yakovleva O. V. SYMBOLIC MEANING OF THE WORDS IN THE CONTEXT OF THE <i>KOLOMYIKA</i>	107
--	-----

ISSUES OF COMMUNICATIVE AND TEXT LINGUISTICS

Balandina N. F. PRAGMATIC CLICHÉS FROM THE POINT OF VIEW OF THE COMMUNICATIVE TRANSLATION MODEL	115
Gorban' V. V. COMMUNICATIVE INTENTIONS AND LINGUAL CREATIVITY	128
Kasim G. Yu. VARIETY OF SIGNALS POINTING TO INTERTEXTUAL CONSTRUCTIONS AT MASS-MEDIA	135
Kondratenko N. V. LINGUAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF THE STUDY OF POLITICAL COMMUNICATION IN THE UKRAINIAN LINGUISTICS.....	144
Romanenko V. A. SYMBOLIC SPACE IN THE NOVEL OF A. S. GREEN «ZOLOTAYA TSEP'» ("GOLDEN CHAIN").....	151
Synytsia I. A. NEUTRALITY AND EXPRESSIVITY AS RELEVANT PROPERTIES OF SCIENTIFIC TEXTS	164
Sirota E. V. LINGUISTIC ASPECT OF PRAYERFUL DISCOURSE (BASED ON POETRY OF THE GOLD AND SILVER AGES OF THE RUSSIAN LITERATURE).....	178
Striy L. I. COMMUNICATIVE STRATEGY OF SELF-RITUAL GENRES OF POLITICAL DISCOURSE	182
 AUTHOR'S GUIDELINES: ARTICLES	 192

ПИТАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.1'373.233

В. Г. Долгов

Белький державний університет імені Алеку Руссо, Республіка Молдова,
магістр філології,
старший преподаватель кафедри славистики

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ТИПАЖ «ЮРОДИВЫЙ» В ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНОМ АСПЕКТЕ

Цель статьи – описать в перцептивно-образном аспекте лингвокультурный типаж «юродивый». Объект анализа – лингвокультурный типаж «юродивый». Предмет исследования – перцептивно-образные характеристики этого лингвокультурного типажа. В работе использованы следующие методы исследования: общенаучные (гипотетико-дедуктивный и описательный) и лингвистические (сплошной выборки, сравнительно-сопоставительный и интерпретативный анализ). В результате исследования выявлены особенности стереотипного восприятия типажа «юродивый» (пол, возраст, социальное положение, внешний вид, портрет, образ жизни, привычки, сверхчеловеческие способности). Практическое применение результатов исследования возможно в процессе разработки общих и специальных курсов по лексикологии, лингвокультурологии, стилистике, отдельных лекций, посвящённых как специфике языковой объективации концепта юродивый, так и особенностям его реализации в идиостилиях русских писателей XIX–XX вв.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж «юродивый», перцептивно-образный аспект, стереотипное представление, агиография, «Четьи Минеи».

Постановка проблемы. В современном языкознании всё большее внимание уделяется исследованию языковой личности, которая нередко сводится в рамках намеченной Э. Бенвенистом триады «язык, культура, человеческая личность» [1, с. 45] к совокупности образующих «сгустков смысла», то есть концептов [2, с. 79–95; 3, с. 10–50]. Особым видом концепта является «лингвокультурный типаж», под которым мы (вслед за В. И. Карасиком) понимаем типизируемую личность, представителя определённой этносоциальной группы, узнаваемую по специфическим характеристикам вербального и невербального поведения и выводимой ценностной ориентации.

Волгоградская лингвистическая школа вносит наибольший вклад в описание лингвокультурных типажей, характеризующихся широкой узнаваемостью, ассоциативностью, рекуррентностью, хрестоматийностью, знаковостью, яркостью, типичностью, прецедентностью [3]. В данном виде концепта выделяют образную, понятийную и ценностную составляющие.

Опыт моделирования типажа *юродивый*, представленный в диссертации И. Г. Чеботарёва, где в качестве материала исследования используются данные опроса респондентов [6], вызывает несомненный интерес. Однако полагаем, что в качестве материала изучения перцептивно-образной составляющей типажа *юродивый* может быть использован агиографический корпус, поскольку, с одной стороны, жития отражают народные представления о канонизированных святых, а с другой, – формируют некое стереотипное восприятие того или иного чина святости и конкретного подвижника. Именно агиографический корпус дает наиболее полное представление о существенных характеристиках юродивого, инвариантный набор которых составляет прототип лингвокультурного типажа, и в различные периоды времени он может быть дополнен рядом других характеристик, например, в зависимости от идеологической позиции создателя текста¹.

В качестве **материала** исследования нами избраны «Четьи Минеи» в изложении Дмитрия Ростовского как прецедентный текст, значимый в познавательном и эмоциональном отношении, хорошо известный широкому кругу лиц. Обращение к этому тексту неоднократно повторяется.

Изложение основного материала. Епископ Дмитрий Ростовский, отталкиваясь от макарьевских миней, использовал обширный материал русских прологов, патериков, различных западных сборников. Результат его многолетних трудов в церковных кругах воспринимался как образец канонического описания, «Четьи Минеи» получили повсеместное распространение на Руси и были излюбленным чтением в XVII и XVIII веках в самых широких слоях общества. Примечательно, что и современные сборники «Жития святых» нередко в качестве основы используют именно труд Дмитрия Ростовского, дополняя его содержание агиографическими произведениями о канонизированных в новое время святых.

Паспорт лингвокультурного типажа (по алгоритму моделирования, разработанному О. А. Дмитриевой) включает в себя образные характеристики (внешний образ, одежда, возраст, гендерный признак, происхождение, сфера деятельности, досуг, окружение, коммуникативные особенности), понятийные и ценностные характеристики. Мы остановимся лишь на перцептивно-образном аспекте исследуемого типажа.

Пол. Несмотря на то, что первой юродивой православного Востока была, как отмечают специалисты, женщина, а в русской письменной церковной культуре упоминаются имена других широко почитаемых женщин-юродивых, в

¹ Юродство получило необычайное развитие на Руси, привлекая внимание классиков от А. С. Пушкина, Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого до Вен. Ерофеева, С. Соколова, Л. Улицкой, благодаря произведениям которых обретало дополнительный мощный импульс к распространению. Примечательно, что нередко работа над литературным произведением требовала от писателей и поэтов обращения к агиографии. Показателен в данном отношении ответ П. А. Вяземского на просьбу А. С. Пушкина, работавшего над драмой «Борис Годунов», прислать ему житие юродивого: «Карамзин говорит, что ты в колпаке немного найдешь пищи, то есть, вшей. Все юродивые похожи!» [5, т. 13, с. 224].

том числе новоканонизированных, большинство адептов данного чина святости – мужчины.

Возраст. Агиографическая традиция обычно охотно раскрывает обстоятельства и причины, связанные с началом подвига, но при этом избегает указаний на возраст юродивого. Для передачи возрастных характеристик книжник использует, как правило, существительные типа «дѣвица», «отрокъ», «юноша», «женщина», «мужъ» (= мужчина), «старецъ». Примечательно, что из этого ряда исключено только детство. В агиографической традиции нет ни одного юродивого ребёнка, несмотря на то, что тип детской святости занял прочную позицию в ряду «равноапостольных», «мирян», «мучеников», «страстотерпцев» и пр. церковных чинов святости.

Социальное положение. В числе подвижников – люди, занимавшие разное положение в обществе: от раба до представителей верхушки социальной лестницы.

Полагаем, что такая неопределённость перечисленных признаков культурно значима и обусловлена религиозным миропониманием, в контексте которого данный подвиг мыслится открытым для всех, вне зависимости от происхождения, достатка, положения в обществе, а также возраста (за исключением, как указывалось, детского).

Внешний вид. То, как выглядит подвижник, служит своего рода маркером его «иномирности», воспринимаемой окружающими нередко как странность или показатель безумия. Юродивый внешне выглядит не так, как другие. К примеру, монахини, *«согласно правиламъ монастырской жизни, носили на головахъ своихъ куколь; Исидора же покрывала голову свою простой тряпкой»* [4, т. 9, с. 301]. Данная особенность нередко в рамках жития обретает модусный характер, т. е. представляет оценочное отношение. Так, в житии упомянутой юродивой Исидоры говорится о негативном отношении монахинь к святой: *«никогда не вела она ни съ кѣмъ ни длинной, ни короткой бѣды и вообще ни с кѣмъ не разговаривала, несмотря на то, что другія сестры ее часто били и злословили»* [4, т. 9, с. 301]. Внешность, а также странное поведение приведут их к заключению, что Исидора *«глупа и бѣсновата»* [4, т. 9, с. 302], о чём впоследствии, узнав о её святости, они будут горько сожалеть.

Одна из эпизодических героинь жития Ксении Петербургской, отчаявшаяся излечить тяжело больного мужа, так описывает видение, после которого он вернулся к жизни: *«Шум хлопнувшей калитки прервал мои думы. Кто-то вошёл в сад к нам, подумала я. В это время в проёме открытой двери бесшумно появилась странная гостья. Лета её нельзя была определить, но самым странным был её наряд. Тёплые, мягкие валенки, длинная шуба особого покроя, вся в сборках, а на голове большой белый пуховый платок: концы его были закручены на шее. Так, верно, глухой зимой в старину повязывали платки женщины-простолюдинки. Вся она была необыкновенно привлекательна»* [4, т. 5, с. 954]. Героиня два раза отмечает странность *«зимней гостьи»*. Хотя, как

кажется, ничего неординарного во внешнем облике нет, она далее пояснит одно важное обстоятельство – несоответствие одежды сезону: «Тут только я поняла всю несообразность её зимнего наряда при этой нестерпимой жаре» [4, т. 5, с. 954]. Примечательно, что, описывая одежду и обувь, книжник обязательно укажет на признак неполноты, частичности: «рубище, едва прикрывавшее телесную его наготу», «почти необутая, едва одетая».

Рисуя образ юродивого, составитель жития стремится, исходя из парадигмы ценностей православия, подчеркнуть различными средствами его борьбу со страстями человеческими, намеренно принижая аспект плотского, физического, чтобы возвысить духовное. Так, например, в житии юродивого Максима говорится, что «онъ почти обнаженный ходилъ по улицамъ города Москвы, перенося и холодъ, и жарь» [4, т. 3, с. 279]. И юродивый, истязаящий плоть, может совсем отказаться от обуви, вне зависимости от времени года, но и её наличие не обеспечивает защиту от невзгод погоды (Ксения «на босыхъ ногахъ, распухших от мороза, носила рваные башмаки» [4, т. 5, с. 949]).

Тело своё подвижник может вообще не скрывать под одеждой, что в некоторых случаях обусловлено и провокативным характером юродства. Например, Василий Блаженный «ходилъ нагимъ и лѣтомъ и зимою, зимою замерзая от холода, а лѣтомъ страдая от зноя». Подвижник может носить нечто странное, нечеловеческое, к примеру, козлиную шкуру или рубище. Другой юродивый «снялъ ... съ себя одежду и, представляясь лишеннымъ разума, изрѣзала ея на части» [4, т. 2, с. 55].

Традиция истязания плоти в некоторых случаях оборачивалась и ношением вериг, мотивированным или личной волей подвижника, или решением окружающих. Так, в случае Андрея юродивого его господин, «подумав, что Андрей одержимъ бѣсомъ, ... наложилъ на него желѣзные вериги и приказал вести къ церкви святой Анастасіи» [4, т. 2, с. 56].

Портрет. Мы не обнаружили в житиях примеров описания индивидуализированного портрета святого. Изредка книжник ограничивается наиболее общими формулами. Так, в житии Андрея Христа ради юродивого указывается, что «сей отрокъ былъ прекрасенъ собою» [4, т. 2, с. 52]. Как правило, описание внешнего подчиняется необходимости изображения внутреннего. Например, лицо блаженного Никиты «казалось діакону какъ бы лицомъ Ангела, прославленнымъ молитвой» [4, т. 2, с. 200].

Чаще всего портретная характеристика сводится к описанию одежды и обуви святого (или их значимого отсутствия).

Образ жизни и привычки. Одной из характерных особенностей юродства является сознательный отказ подвижника «от всѣхъ удобствъ», стремление вести «нестяжательную жизнь», обусловленную отказом от всего мирского, воспринимаемого в контексте религиозной системы ценностей как греховное, «противное Богу». Юродивые близки бессребреникам. Любые деньги, которые

попадают к юродивым (как правило, в виде милостыни), те сразу раздают нищим так, чтобы никто этого не заметил.

Принимая этот подвиг, юродивые обязательно по своей воле лишаются всего имущества. Данное обстоятельство обуславливает бездомность и «подвижническое странствие» юродивых.

Место, где отдыхает юродивый, как правило, – тайна, которая если и будет раскрыта в житии, то только для того, чтобы дополнить ряд черт «внутреннего облика» святого, указать на его бесстрашие, полное отсутствие гордыни, стремление к самоуничтожению и пр. В случае Андрея юродивого так описано временное пристанище: *«Когда же ему необходимо было уснуть и нѣсколько успокоить свое измученное тѣло, онъ искалъ мусора, гдѣ лежатъ собаки, и располагался между ними. Но и псы не подпускали къ себѣ»* [4, т. 2, с. 52]. Это и «посмеяние миру», некая «пощёчина общественному вкусу», и одновременно показатель крайней степени самоуничтожения, мученичества святого. *«Так страдалъ добровольный мученикъ и такъ смѣялся надъ всѣмъ міромъ юродивый»* [4, т. 2, с. 59], – поясняет книжник.

Умерщвление плоти мотивирует и ограничения в еде. Так, например, никто не видел, чтобы Исидора *«когда-либо ѣла кусокъ хлѣба или сидѣла за столомъ и вкушала вареную пищу, потому что она собирала крошки, падавшія со стола, и питалась ими; вмѣсто вареной пищи Исидора вкушала ту самую воду, въ которой мыла горшки и котлы»* [4, т. 9, с. 301].

Адепты изучаемого нами чина святости подчёркнуто одиноки. *«Оставивъ затѣмъ отчій домъ и родныхъ своихъ, – поясняет книжник, – блаженный Василий въ надеждѣ на будущія блага перемѣнилъ тлѣнное достояніе на духовное, такъ какъ вмѣсто отца у него было отсѣченіе бремени грѣховъ, вмѣсто матери – чистота, вмѣсто братьевъ – желаніе стремиться къ горнему Иерусалиму, а вмѣсто дѣтей – сердечныя воздыханія»* [4, т. 12, с. 39].

Отказ от родственных и семейных уз, бездетность – акт личной воли юродивых, причём акт в известной степени символический: обрубая все горизонтальные узы, подвижники стремятся установить непосредственную вертикальную связь – с Богом.

Юродивые трудолюбивы и не пугаются самой тяжёлой и грязной работы, которой отдаются полностью. День их наполнен различными деяниями и подвигами, а молитвенное обращение к Богу происходит под покровом ночи, как правило, тайно и не обязательно в храме, а где придётся: Андрей *«въ теченіе дня представлялся лишеннымъ разума, а ночью молился Богу»* [4, т. 2, с. 56]; *«ночью въ молитвѣ, а днемъ въ подвигахъ юродства»* [4, т. 2, с. 56]. Такое типичное для юродивых поведение объясняется тем, что божье пространство для них не ограничивается стенами храма.

Аскетический образ жизни, мученичество, неуклонное следование заповедям Бога и постоянное нахождение в рамках религиозной системы ценностей, которые собственным примером утверждает святой, превращает путь

юродивого в «чистую жизнь». Данное определение нередко связывается с образом подвижника и используется, как правило, в значении «безгрешный» и «истинный», указывая на возможность (и очевидную трудность) воплощения заповедей Бога в повседневном бытовании.

Агиография, в деталях раскрывая все лишения в жизни подвижников, подчёркивает нечеловеческую трудность подобного образа жизни, который иначе как подвигом и не называет: *«безропотно несла свой спасительный подвиг»* [4, т. 5, с. 948], *«провела достаточное число летъ въ такихъ подвигахъ»* [4, т. 9, с. 301], *«так страдалъ добровольный мученикъ»* [4, т. 2, с. 59] и пр.

Житийная традиция акцентирует внимание на влиянии, которое оказывают юродивые на людей. Сошлёмся на пример Максима, который *«своими изреченіями многихъ удерживалъ отъ зла или ободрялъ въ трудахъ»*; *«училъ людей терпѣнію»*; *«проводя самъ нестяжательную жизнь, онъ желалъ, чтобы и другіе не забывали изъ-за временныхъ богатствъ о своей душѣ, удерживалъ московскихъ торговцевъ отъ несправедливыхъ сдѣлокъ: «Божницы домашняя, а совѣсть продажна»»* [4, т. 3, с. 279].

Образ жизни, поступки и социальное служение юродивых трактуются как угодные Богу, поэтому в контексте позитивной оценки агиографы их именуют «угодниками Божьими» (порой добавляя «тайные»).

Сверхчеловеческие способности. Достигнув определённого уровня духовного совершенства и бесстрастия, юродивые наделяются различными дарами. Знания, недоступные окружающим, о событиях, которые обязательно произойдут в будущем, делают юродивых провидцами и пророками. Блаженный Фома, предвидя смерть ударившего его строителя церкви, которому наскучили просьбы о милостыне, и свою собственную кончину, *«пророчески произнесъ: – Съ этого времени ни мнѣ от Анастасія уже ничего не придется принять, ни Анастасій не будет имѣть возможности что-либо подать мнѣ»* [4, т. 8, с. 354]. Сказанное вскоре исполнилось – через день умер обидчик, а блаженный заболел по дороге из города в монастырь и *«преставился къ безсмертной жизни»* [4, т. 8, с. 396]. Примечательно, что пророчества юродивых выражаются не только вербально. Их жесты, действия, поступки бывают исполнены некоего смысла. *«Замечали, что если Ксения просила у кого что-либо, то это было знаком грядущей невзгоды или беды для того, у кого спрошено; если же Ксения подавала кому-либо что-то, то получателя в скором времени посещала внезапная радость»* [4, т. 5, с. 950], – отмечает агиограф.

Кроме того, юродивые обладают даром исцелять «болящих», возвращать к жизни. Например, в одном из эпизодов жития Ксении Петербургской сообщается: *«Некто А. А. Романов был смертельно болен; и вот супруге его, сидевшей ночью у постели больного, явилась в видении старая женщина, назвавшаяся Ксенией, которая сказала, что муж ее выздоровеет и что будущий их ребенок будет девочкой, а назвать ее следует Ксенией. Вот так впоследствии и произошло»* [4, т. 5, с. 953].

Юродивые могут одарить человека чудесным образом тем, в чём он испытывает потребность: купцам могут обеспечить успешную торговлю, незамужним девицам устроить счастливый брак, бездетным родителям «подарить» долгожданного ребёнка и т. п. Поэтому в агиографии подвижники получают такие определения, как «молитвенные заступники», «устроители семейного благополучия», «скорые в бедах помощники», «помощники христиан в бедах и болезнях» и т. п.

Странность их поведения объясняется порой тем, что блаженные видят и слышат то, что недоступно глазу и уху обычного человека. Эту свою способность в определённых обстоятельствах и для достижения неких целей, как правило, дидактического характера, могут на время передать другому. Такой эпизод встречаем в житии Андрея: *«Именем Иисуса Христа свидетельствую, что ты тотчас увидишь діавола. Послѣ сего онъ прибавилъ: – Видишь ли ты его? И открылись у инока духовныя очи, и увидѣлъ онъ діавола чернаго, как ефіона, звѣрообразнаго»* [4, т. 2, с. 67].

Снизошедшая на подвижников благодать может выражаться и в иных чудесных возможностях.

Речь. Заставить юродивого говорить могут лишь определённые обстоятельства. Как правило, они находятся либо в молитвенном общении, либо сообщают нечто, что часто не согласуется с обстоятельствами времени, места, ситуации, следовательно, создаёт основу для их восприятия как безумных. Нередко сказанное ими мотивировано «дидактическими» целями.

Юродивые обычно немногословны, речи их туманны, непонятны окружающим, а возможность постичь истинный смысл сказанного и, соответственно, убедиться в пророческом даре подвижников, люди получают не сразу, а лишь спустя время.

Предсказание либо выражается прямо, либо кодируется. В первом случае святой говорит открыто о том, что случится, во втором – использует иносказание. Например, покидая гостеприимный дом купчихи Крапивиной, Ксения рассказала молодой женщине о необходимости должного христианского приготовления к смерти. И как бы между прочим во всеуслышание сказала: *«Вот, зелена крапива, а скоро, скоро завянет»* [4, т. 5, с. 950]. Книжник подчеркнёт, что *«все слышавшие это гости Крапивиной не придали словам Ксении должного внимания, однако позднее, после внезапной скоропостижной смерти молодой купчихи, вспомнили эти слова и весьма были поражены и потрясены»* [4, т. 5, с. 950].

Речь юродивых характеризуется использованием пословиц и поговорок, что свидетельствует об их близости к народной культуре. Ими изобилует, к примеру, речь Максима, Московского чудотворца: *«Всякъ крестится, да не всякъ молится», «По бородѣ Авраамъ, а по дѣламъ Хамъ», «Богъ великъ, неправду същеть. Ни Онъ тебя, ни ты Его не обманешь»* [4, т. 3, с. 279]. Некоторые из юродивых, как, например, Исидора, в качестве формы «общения» изби-

рают молчание. В житии Василия блаженного объясняется, что подвижник *«не говорил и представлялся какъ бы лишеннымъ дара слова, желая этимъ скрыть отъ людей свои добродѣтели и быть вѣдомымъ только Богу»* [4, т. 12, с. 39].

Характеризуют юродивого не только избранный способ коммуникации, но и само содержание сказанного, которое нередко выдвигает на передний план такие черты подвижника, как отсутствие гордыни, смирение, подчинение личной воли воле Всевышнего.

Яркий пример самоуничижения обнаруживается в житии блаженного Никиты, так отреагировавшего на просьбу посетившего его дьякона, испытывавшего угрызения совести и стремившегося успокоить душу и избавиться от грехов гнева и вражды: *«Какъ я могу рѣшиться на дѣло, превышающее мои силы? Однако, надеясь на молитвы пославшего тебя, и насколько поможетъ мнѣ Богъ, приступлю къ тому, что мнѣ повелѣно»* [4, т. 2, с. 200].

Проанализированные аспекты типажа «юродивый» мотивируют и нередко мотивируются рядом характеристик, которые книжник прямо связывает с тем или иным подвижником. Агиограф подчёркивает добродетельность юродивых, их бесстрашие, неподверженность порокам и грехам: *«великого въ добродѣтеляхъ»*, *«Божий человекъ»* [4, т. 2, с. 199, 202]. Они тихи, кротки, беззлобны, чужды гордыни, смиренны, терпеливы и безропотны: *«вела она неустанную борьбу с врагом рода человеческого – діаволом и с гордостью житейскою»* [4, т. 5, с. 952], *«безропотно сносила всякого рода глумления над собою»* [4, т. 5, с. 947]; *«все обиды и печали сносила безропотно»* [4, т. 5, с. 949] *«своимъ терпѣніемъ святыи училъ людей терпѣнію»* [4, т. 3, с. 279].

Во всём уповая на Бога, юродивые также обнаруживают христоцентричность: *«Перед блаженной всегда был образ великого безвинного Страдальца – Христа, безропотно сносившего и поругания, и оплевания, и заушения, и распятие, и смерть»* [4, т. 5, с. 948].

Противоположность мирской и религиозной аксиологических систем заставляет агиографа обращать внимание на то, что странность юродивого в контексте восприятия окружающих может получать отрицательную оценку как безумия или даже одержимости бесами: *«потерявшая рассудок»* [4, т. 5, с. 947], *«безумство молодой вдовы»* [4, т. 5, с. 948], *«помрачившейся умом»* [4, т. 5, с. 949], *«ты точно одержимъ бѣснованіемъ и по демонскому наущенію говоришь»* [4, т. 2, с. 60].

С одной стороны, жизнь юродивых полна всяческих лишений, а с другой стороны, она призвана дать пример действенного подвига любви к ближнему, который нередко выражается в стремлении указать на пороки, помочь замолить грехи, исправить то, что не соответствует ценностным ориентирам православия: *«своим даром многим она помогала в деле жизненного устройства и душевного спасения»* [4, т. 5, с. 950].

Служение Богу скрывается: «тайный угодник», «тайно служа Богу», «решила тайно по ночам помогать строителям». Да и акт молитвенного общения «угодников Божиих» с Господом не должен быть замечен окружающим, хотя это обязательное условие бытования святого: «всегда пребывала в живом, непосредственном общении с Богом» [4, т. 5, с. 952].

Предпринятый нами анализ позволил выявить ряд наиболее репрезентативных характеристик лингвокультурного типажа *юродивый*.

Литература

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Воркачѳ С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачѳ // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79–95.
3. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века : монография / О. А. Дмитриева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 307 с.
4. Жития святых по изложению святителя Дмитрия, митрополита Ростовского : в 12 т. – Барнаул : Изд-во преподобного Максима Исповедника, 2003–2004.
5. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений : в 16 т. / А. С. Пушкин. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1937–1959.
6. Чеборатѳ И. Г. Фасциативный типаж «юродивый» в русской лингвокультуре : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / И. Г. Чеборатѳ ; ВГСПУ. – Волгоград, 2015. – 227 с.

Статтю отримано 12.09.2015 р.

Долгов В. Г.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ «ТИПАЖ ЮРОДИВИЙ» У ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНОМУ АСПЕКТІ

Мета статті – описати в перцептивно-образному аспекті лінгвокультурний «типаж юродивий». *Об'єкт* аналізу – лінгвокультурний «типаж юродивий». *Предмет* дослідження – перцептивно-образні характеристики цього лінгвокультурного типуажу. У роботі використано такі методи дослідження: загальнонаукові (гіпотетико-дедуктивний і описовий) і лінгвістичні (суцільної вибірки, порівняльно-зіставний та інтерпретативний аналіз). *Результатом* дослідження є виявлення особливості стереотипного сприйняття «типаж юродивий» (стать, вік, соціальний стан, зовнішній вигляд, портрет, образ життя, звички, надлюдські здібності). *Практичне застосування* результатів дослідження можливо в процесі розробки загальних і спеціальних курсів з лексикології, лінгвокультурології, стилістики, окремих лекцій, присвячених специфіці мовної об'єктивізації концепту юродивий і особливостям його реалізації в ідіостилі російських письменників XIX–XX ст.

Ключові слова: лінгвокультурний «типаж юродивий», перцептивно-образний аспект, стереотипне уявлення, агіографія, «Четві Мінеї».

Dolgov V. G.

PERCEPTIVE AND FIGURATIVE REPRESENTATION OF LINGUAL AND CULTURAL DESCRIPTION OF FOOLISHNESS

*The article **aims** at describing the lingual-cultural type Fool for Christ (Yurodivyi) in the perceptually-figurative aspect. The **object** of the analysis: the lingua-cultural type Fool for Christ (Yurodivyi). The **Subject** of the research: the perceptually-figurative characteristics of the lingual-cultural type Fool for Christ (Yurodivyi). The following research **methods** have been used: general scientific (hypothetical-deductive and descriptive) and linguistic (continuous sampling, the comparative-contrastive and interpretative analysis). **Results**: the study has identified the peculiarities of the stereotyped perception of the type Fool for Christ (Yurodivyi) (gender, age, social status, appearance, portrait, lifestyle, habits, superhuman abilities). The **practical application** of the results is possible in the process of developing general and special courses on lexicology, linguoculturology, stylistics and individual lectures on the specifics of the language objectification of the Fool for Christ concept, as well as the features of its implementation in the idiostyle of the Russian writers of XIX–XX centuries.*

Key words: lingual and cultural type Fool for Christ (Yurodivyi), perceptual-figurative aspect, stereotyped perception, hagiography, “Lives of the Saints.”

УДК 811.135.1'23'373

А. П. Сайненко

Бельцкий государственный университет имени Алеку Руссо, Республика Молдова,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры румынского языка и романской филологии,
декан филологического факультета

**КОНЦЕПТ «BINE» («ДОБРО») В РУМЫНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ
КАРТИНЕ МИРА (НА ОСНОВЕ ВЕРБАЛЬНЫХ АССОЦИАЦИЙ)**

*Цель статьи предполагает описание особенностей вербализации концепта «bine» («добро») в румынской языковой картине мира. Объект анализа – вербальные ассоциации номинанта концепта «bine» («добро»), релевантные для представителей румынской лингвокультуры, проживающих в Республике Молдова и Румынии. Данные ассоциации выявлены в ходе ассоциативного эксперимента, осуществлявшегося с 2011 по 2014 г.г. Способы описания исследуемого концепта: от стимула к реакции и от реакции к стимулу. Предпринято также сопоставление с концептом «зло». **Выводы:** «добро» чаще всего воспринимается носителями румынской лингвокультуры как особое состояние, которое можно обрести; «bine» чаще всего ассоциируется с концептами «fericire» («счастье»), «bucurie» («радость»), «bunătate» («доброта»), «frumusețe» («красота»).*

Ключевые слова: вербальные ассоциации, языковая картина мира, стимул, реакция, «добро», «зло», румынский язык.

Между языковыми единицами, по верному утверждению Фердинанда де Соссюра, существуют два типа отношений, которые «соответствуют двум формам нашей умственной деятельности, равно необходимым для жизни языка»: синтагматические и ассоциативные. Синтагматические отношения относятся к речевой деятельности: «слова в речи, соединяясь друг с другом, вступают между собою в отношения, основанные на линейном характере языка, который исключает возможность произнесения двух элементов одновременно». Вне процесса речи, доказывает Ф. Соссюр, «слова, имеющие между собой что-либо общее, ассоциируются в памяти так, что из них образуются группы, внутри которых обнаруживаются весьма разнообразные отношения», которые «локализируются в мозгу и принадлежат тому хранящемуся в памяти у каждого индивида сокровищу, которое и есть язык» [1, с. 135]. Этот тип отношений называется ассоциативным.

Синтагматические отношения – это отношения *in praesentia*, тогда как ассоциативные отношения – отношения *in absentia*, которые существуют в виртуальном, мнемоническом ряду.

Индивидуальная лингвистическая память содержит индивидуальные ассоциации человека как существа говорящего. Анализ большего количества ассо-

циаций делает возможным выявление ассоциативных языковых схем носителей одного языка, а их фиксация в ассоциативном словаре позволяет отразить общую ассоциативную картину языка.

Следовательно, с одной стороны, надындивидуальный характер языка, а с другой стороны, повтор реакций носителей одного языка позволяет квалифицировать данные ассоциации как общие для данной культуры, которые отражают языковую картину мира и общее видение мира данного народа.

Как на то указывает Т. Н. Ушакова, «сильная сторона вербально-ассоциативного подхода состоит в том, что он позволяет характеризовать структуру системы в целом, обнаруживает национальную специфику её организации, выявляет ментальную историю данной популяции» [2, с. 11].

В румынской ментальности *добро/добро (binele)* воспринимается как состояние (*stare* – 23), ассоциируемое с жизнью (*viața* – 2, а также *trăi*; *a trăi*; *trăiesc*) и поступками, действиями (*faptă* «действие» (7); *fapte* «действия» (3); *fapte bune* «хорошие действия/поступки»). Существительное *действие (facere* – 4), с точки зрения семантики, связано с глаголом *делать (a face)*, который, ассоциируясь с существительным *дело (lucru)*, предстаёт в разных парадигматических формах (всего – 17): *face* «делает» (3), *bine făcut* «хорошо сделанный» (1), *făcător* «делающий» (1), *lucru făcut* «сделанное дело» (1), *făcut* «сделанный» (11), *fac* «делаю/делают» (1), *bine faci, bine găsești* «творишь добро, доброе получаешь» (1), *făcut-ai* «сделал» (1), *lucru făcut* «сделанное дело» (2), *facere* «делать» (4). Ряд приведённых ассоциаций наводит на мысль, что *добро/доброе (binele)* мыслится как результат человеческой деятельности. А под человеческой деятельностью подразумевается не только действие, понимаемое как «создание, изготовление, производство что-либо», но и речевая деятельность, так как участники эксперимента привели как реакцию на стимул *bine* глаголы *говорить (a zice)* и *сказать (a spune)*.

Добро и *доброе* связано со способностью делать нечто, получающее положительную оценку. На это указывает слово-реакция *bunătațe* «добродетель» (15). *Делать добро* в то же время предполагает бескорыстное, непредвзятое отношение, так как *добро* ассоциируется с лексемами *dar* «подарок» (2), *darnic* «щедрый» (1), *nu aștepți în schimb* «не ждать ничего взамен» (1), *din inimă* «от всего сердца» (1) и связано с *волей: voință* «воля» (1), *voitor* «желающий» (1), *vreau* «хочу» (1).

Второе (по частотности упоминания) слово-реакция указывает на то, что *добро / доброе* воспринимается как одобряемая данность: 73 реакции означают согласие: *OK* (52), *da* «да» (5), *de acord* «согласен» (3), *accept* «принимаю» (в разных парадигматических формах, всего – 5), *super* «супер» (5), *good* «хорошо» (3).

Даже если носителями румынской лингвокультуры осознаётся необходимость приложения больших усилий (*greu* «тяжело» (2), *greu de făcut* «тяжело сделать» (1)), данный концепт, в конечном итоге, связывается с пониманием

счастья (*fericire* «счастье» (19), *fericit* «счастливый» (4), *bucurie* «радость» (15), *bucuros* «радостный» (1)) и получает эстетическую коннотацию: *frumos* «красивый» (14), *perfect* «совершенный» (14). Эстетическая составляющая добра поддерживается деонтологическим аспектом, а само понятие добра оказывается созвучным понятиям *правда*, *порядок* и *справедливость*: *corect* «правильно» (10), *drept* «правильный» (2), *dreptate* «справедливость» (1), *în regulă* «в порядке» (6).

Добро, мыслимое как некое психологическое воздействие, в румынской лингвокультуре, как свидетельствуют данные эксперимента, связано с удовольствием (*plăcut* «приятный» (8)), благодарностью (*mulțumire* «благодарность» (2)), чувством лёгкости (*ușor* «лёгкий» (3), *ușurare* «лёгкость» (1)), самореализацией (*împlinire* (4), *împlinit* (1)), ощущением тепла (*cald* «тепло» (4)), состоянием покоя и мира (*calm* «спокойствие» (2), *liniște* «покой» (7), *pace* «мир» (3)), позитивным отношением (*optimism* «оптимизм» (2), *optimist* «оптимист» (1)), удовлетворением (*satisfacție* «удовлетворение» (2), *satisfăcător* «удовлетворительный» (2), *satisfăcere* «удовлетворение» (1), *satisfăcut* «удовлетворённый» (2)).

Добро воспринимается также как некая категория нормы (*normal* «нормальный» (2)), однако может получать и оценку *excelent* «превосходный» (9), *minunat* «чудесный» (2).

В плане человеческих взаимоотношений для носителей румынской лингвокультуры релевантна связь *добра* и дружбы (*prietenia* «дружба» (1), *prieten* «друг» (1)), аспектами внутрисемейных отношений (*părinți* «родители» (1), *tata* «мама» (1), *familie* «семья» (1), *cu tata* «с мамой» (1), *cu tine* «с тобой» (1), *copil* «ребёнок» (2), *acasă* «дома» (6)) и конфессиональных убеждений (*Dumnezeu* «Бог» (2), *credință* «вера» (4), *preot* «батюшка» (1), *înger* «ангел» (1)).

На физиологическом уровне *добро* коррелирует со здоровьем (*sănătatea* «здоровье» (8)) и проявляется в виде особой реакции – улыбки (*zîmbetul* (3)).

Ряд ассоциаций, предложенных респондентами, указывает на наличие материальной составляющей содержания исследуемого концепта (*avuție* «имущество» (1), *ban* «копейка» (1), *bani* «деньги» (2), *bogat* «богатый» (1), *bogăție* «богатство» (1), *venit* «доход» (1), *valoare* «значимость» (1), *bunăstare* «благополучие» (5)), актуализирующей ценность «прочного материального состояния», обеспечивающего комфорт (*comoditate* «комфортно» (2), *comod* «удобный» (3), *confort* «комфорт» (2), *confortabil* «комфортабельный» (1)).

Реакции на стимул *добро* могут выступать и как квантификаторы с деривационным центром *tot* «всё», который отражает категорию времени (*totdeauna* «всегда» (1)), и как его синоним *mereu* (3)), количества (*totul* «всё» (1), *tot* (1), *de tot* «совсем» (5)) и общности (*la toți* «всем»).

Анализ паремиологического и фразеологического корпуса позволяет выявить ряд явлений, феноменов, действий и т. п., в ряду которых актуализируется описываемый концепт:

- действие: *bine făcut* «хорошо сделанный» (1), *făcător* «делающий» (2);
- воспитание: *educat* «воспитанный» (1), *crescut* «хорошо воспитанный» (2);
- состояние души: *dispus* «хорошо настроенный» (1), *bunăvoință* «доброжелательность» (2);
- речевая деятельность: *spus* «сказанный» (1), *înțeleș* «понятый» (1);
- материальное существование: *duce* «живёт» (1); *îmbrăcat* «одетый» (1);
- социальное признание: *văzut* «видный» (1); *venit* «принятый» (1);
- побуждение: *bine faci bine găsești* «хорошее делаешь, хорошее находишь» (1), *găsești* «находишь» (2);
- общее состояние: *este* «быть» (1).

Отметим, что в ходе эксперимента 224 респондента указали реакцию *rău* «зло» на стимул *bine*. К ряду негативных характеристик, связанных с проявлениям зла, они отнесли следующие: *urît* «некрасивый» (27), *malefic* «зловредный» (20), *diabolic* «чертовский» (11), *obraznic* «наглый» (10), *dur* «суровый» (10), *hain* «злой» (6), *mare* «большое» (5), *greu* «тяжёлое» (4), *periculos* «опасное» (3), *egoist* «эгоистичный» (4), *avar* «скупой» (3), *întunecat* «тёмный» (4), *bătăuș* «драчун» (2), *nebun* «ненормальный» (2), *needucat* «невоспитанный» (2), *nemilos* «бездушный» (2), *dușmănos* «враждебный» (2), *trist* «грустный» (2), *groaznic* «грозный» (2), *agresiv* «агрессивный» (2), *nervos* «нервный» (2), *invidios* «завистливый» (2), *viclean* «хитрый» (2), которые воспринимаются как негативные сами по себе качества или соотносятся с неким носителем зла. Злыми мыслятся как животные (собака – *cîine* (29)), так и люди: человек *om* – (29), личность *persoană* – 3, люди *oameni* – 3, мир *lume* – 2, враг *dușman* – 17, ребёнок *copil* – 10, мальчик *băiat* – 4.

Злыми являются по своей сущности дьявол *diavol* (10), чёрт *drac* (4), демон *demon* (3). В семантическом плане веры зло ассоциируется с ядом – *iad* (9) и грехом – *păcat* (3). Зло провоцирует боль: *durere* (14), *boală* «болезнь» (11), *bolnav* «больной» (5); страдание *suferință* (3); *docadu necaz* (3); отвержение *respingere* (2), а причинами его являются *zavistie* *invidie* (6); ненависть *ură* (4); обман *minciună* (3).

Со злом носители румынской лингвокультуры связывают чёрный цвет *negru* (7) и синонимичный ему тёмный / темнота – *întuneric* (4), а также тактильное ощущение холода *rece* (2).

Оппозиция *bine* «добро» / *rău* «зло» проявляется во всём ассоциативном ряду от стимула к реакции. *Доброе* имеет сему [+ позитивное], в то время как зло противостоит добру не семой [– позитивное], предполагающей нейтральную реакцию, а семой [+ негативное], которая обуславливает замену доброго чем-то плохим:

- **bine**: *rău* «плохо» (224); *OK* (52); *bun* «хороший» (23); *stare* «состояние» (23); *fericire* «счастье» (19); *bucurie* «радость» (15); *bunătațe* «доброта» (15); *frumos* «красивый» (14); *perfect* «превосходный» (14); *făcut* «сделанный» (11); *corect* «правильный» (10); *excelent* «отличный» (9); *plăcut* «приятный»

(8); *sănătate* «здоровье» (8); *faptă* «поступок» (7); *liniște* «тишина» (7); *acasă* «дома» (6); *în regulă* «в порядке» (6); *bine* «хорошо» (5); *bunăstare* «благостояние» (5); *da* «да» (5); *super* «супер» (5); *de tot* «совсем» (5); *cald* «тёплый» (4); *credință* «вера» (4); *facere* «дело» (4); *fericit* «счастливый» (4); *împlinire* «самореализация» (4); *de acord* «согласен» (3); *ajutor* «помощь» (3); *comod* «удобный» (3); *face* «делать» (3); *fapte* «дела» (3); *good* (3); *înțelegere* «понимание» (3); *mereu* «всегда» (3); *pace* «мир» (3); *plăcere* «удовольствие» (3); *ușor* «легко / лёгкий» (3); *zîmbet* «улыбка» (3);

– **рău**: *bun* «хороший» (117); *bine* «хорошо» (47); *cîine* «собака» (29); *om* «человек» (29); *urît* «некрасивый» (27); *apă* «вода» (19); *malefic* «зловредный» (20); *dușman* «враг» (19); *durere* «боль» (14); *boală* «болезнь» (11); *diabolic* «дьявольский» (11); *copil* «ребёнок» (10); *obraznic* «наглый» (10); *diavol* «дьявол» (10); *dur* «жесткий» (10); *negru* «чёрный» (7); *iad* «яд» (7); *hain* «злой» (6); *invidie* «зависть» (6); *întunecat* «чёрный» (4); *bolnav* «больной» (5); *drac* «чёрт» (5); *mare* «большой» (5); *greu* «тяжёлый» (4); *băiat* «мальчик» (4); *egoist* «эгоист» (4); *stare* «состояние» (4); *ură* «ненависть» (4); *suferință* «страдание» (3); *persoană* «личность» (3); *de tot* «совсем» (3); *periculos* «опасный» (3); *necaz* «досада» (3); *avar* «скупой» (3); *demon* «демон» (3); *păcat* «грех» (3).

Добрый / добро как стимул воспринимается носителями румынской лингвокультуры как существительное (отметим, что в румынском языке данная форма характерна как для существительного, так и наречия или прилагательного) со вторым значением, которое фиксируют толковые словари: то, что является полезным, то, что соответствует нуждам кого-либо. Реакции на данный стимул можно интерпретировать и как краткие определения состояния добра (само слово «состояние» *stare* вызвало в ходе эксперимента 23 реакции), реализующие в аспекте антонимических отношений негативные значения (*rău* «зло» – 224), и положительные – в аспекте синонимических связей (*bun* «добрый» – 23; *fericire* «счастье» – 19; *bucurie* «радость» – 15; *frumos* «красивый» – 14; *bunăstare* «добро» – 15; *perfect* «отличный» – 14; *plăcut* «приятный» – 8; *excelent* «превосходный» – 9; *ok* «да» – 52; *sănătate* «здоровье» – 8; *corect* «правильный» – 10).

Анализ цепочки от реакции к стимулу указывает на то, что та же форма воспринимается как наречие, с помощью которого актуализируются синтагматические отношения, соответствующие 4 уровням модальности:

– *прагматическому* – «нужным, подходящим образом, таким образом, который даёт преимущества»: *trăi* «житьё» – 28; *prinde* «ловить» – 6; *cîștiga* «зарабатывать» – 6; *începe* «начинать» – 5; *merge* «везёт» – 5; *început* «начало» – 3; *ține* «содержать» – 22; *poroc* «везение» – 8); который связан и с физиологическим аспектом (*auzi* «слышать» – 27; *vedea* «видеть» – 15; *dormi* «спать» – 10; *mîncă* «есть» – 5; *odihni* «отдыхать» – 4; *sănătate* «здоровье» – 10);

– *этическому* – «в соответствии с правилами социальной этики, подходящим образом, так, как нужно»: *face* «делать» – 30; *ajuta* «помогать» – 20; *lucra*

«работать» – 10; *ajutor* «помощь» – 6; *mulțumi* «благодарить» – 3; *laudă* «хва-
ла» – 6; *asculta* «слушать» – 6, *purta* «носить» – 3;

– *эстетическому* – «в соответствии с правилами и канонами эстетики; приемлемым, красивым, прекрасным»: *plăcut* «приятный» – 5; *cînta* «петь» – 5; *scrie* «писать» – 3; *sta* «стоять» – 3; *îmbracă* «одевать» – 3;

– *гносеологическому* – «в соответствии с правдой, корректностью; понятный, точный»: *zice* «говорить» – 8; *răspunde* «отвечать» – 8; *cunoaște* «узнавать» – 8; *adevăr* «правда» – 6; *înțelege* «понимать» – 15; *drept* «правильный» – 2.

Если соотнести данные уровни с пирамидой американского психолога Абрахама Маслоу, можно заметить, что *доброе / добро* в румынской ментальности относится ко всем человеческим нуждам (различным по материальной или духовной сущности), а результатом их удовлетворения является состояние *добра / хорошего*.

Румынские культурные доминанты – *frumos* «красивый», *adevăr* «правда», *acțiune* «действие» – дополняются отношением к божеству. Данную, четвертую доминанту, можно проследить через оппозицию *добро – зло* как по линии стимул-реакция, так и по обратной линии реакция-стимул. Таким образом, первые две реакции противопоставляют добро злу (*rău* «зло» (39)) и ассоциативно связывают его с теплом (*cald* (32)); в то же время, зло противопоставлено добру (*bine* (192)) и связано с темными силами (*drac* «чёрт» (107)).

Синонимическая линия концепта добро *bine* (через комбинацию обеих серий) заканчивается также словом-реакцией, относящемуся к религиозной сфере: ***bine*** «добро» – *fericire* «счастье» (19) – *bucurie* «радость» (180) – *fericire* «счастье» (212) – *veselie* «веселье» (84), *veselit* – *fericit* «счастливый» (102) – *bucuros* «радостный» (97) – *sărbătoare* «праздник» (82) – *Crăciun* «Рождество» (98).

Предпринятый нами анализ результатов эксперимента от стимула к реакции или от реакции к стимулу позволил не только выявить ряд наиболее частотных слов, с которыми у носителей румынского языка ассоциируется концепт «добро», но и установить, как в рамках данной лингвокультуры воспринимается, оценивается и какое место занимает в аксиологической системе этноса данный концепт.

Литература

1. Saussure F. Cours de linguistique générale / F. Saussure. – Iași : Polirom, 1998. – 432 с.
2. Ушакова Т. Н. Понятие языкового сознания и структура рече-мысле-языковой системы / Т. Н. Ушакова // Языковое сознание : теоретические и прикладные аспекты / под ред. Н. В. Уфимцевой. – М.-Барнаул, 2004. – С. 6–17.

Статтю отримано 10.09.2015 р.

Сайненко А. П.

КОНЦЕПТ «ДОБРО» (BINE) У РУМУНСЬКОЇ МОВНИЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА ОСНОВІ ВЕРБАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ)

Мета статті полягає в описі особливостей вербалізації концепту «bine» (добро) в румунській мовній картині світу. Об'єкт аналізу – вербальні асоціації номінанта концепту «bine» (добро), релевантні для представників румунської лінгвокультури, які проживають у Республіці Молдова та Румунії. Наведені асоціації виявлено у процесі асоціативного експерименту, що здійснювався з 2011 по 2014 р.р. Досліджуваний концепт описано як від стимулу до реакції, так і в напрямку від реакції до стимулу, а також у зіставленні з концептом «зло». Висновки: встановлено, що «bine» («добро») найчастіше сприймається носіями румунської лінгвокультури як особливий стан, якого можна набути; «bine» найчастіше асоціюється з концептами «fericire» («щастя»), «bucurie» («радість»), «bunătate» («доброта»), «frumusețe» («краса»).

Ключові слова: вербальні асоціації, мовна картина світу, стимул, реакція, «добро», «зло», румунська мова.

Saynenko A. P.

THE CONCEPT OF «BINE» («THE GOOD») IN THE ROMANIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON VERBAL ASSOCIATIONS)

The purpose of the article is to describe the features of the verbalization of the concept «bine» (good) in the Romanian language picture of the world. The object of the analysis is the nominee's verbal associations of the concept «bine» (good) relevant for representatives of the Romanian linguistic culture, living in the Republic of Moldova and Romania, identified during the association experiment, carried out from 2011 till 2014. The researched concept is described from stimulus to reaction, and from reaction to stimulus; as well as in the comparative and contrastive aspects with the concept of «evil». Conclusions: «bine» («the good») is often perceived by the native speakers of the Romanian lingual culture as a special condition that can be obtained, and is associated with such concepts as «fericire» («happiness»), «bucurie» («joy»), «bunătate» («kindness»), «frumusețe» («beauty»).

Key words: verbal associations, language picture of the world, the stimulus, reaction / response, “good”, “evil”, the Romanian language.

УДК 811.16:35.071:001.6.80-11:331.446(477.74-25) Григорович

Є. М. Степанов

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, завідувач кафедри російської мови,
ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

**НАУКОВІ ІДЕЇ ТА ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКТОРА
ІВАНОВИЧА ГРИГОРОВИЧА У РОЗВИТКУ ФІЛОЛОГІЧНОЇ
ШКОЛИ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(до 200-річчя вченого та 150-річчя ОНУ імені І. І. Мечникова)**

Мета статті – висвітлити деякі питання становлення, розвитку та діяльності наукової школи слов'янознавства в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, засновником якої в 1860–1870-і роки був авторитетний філолог-славіст Віктор Іванович Григорович. Головна наукова заслуга Григоровича полягає у збиранні та накопиченні різноманітного матеріалу для подальших гуманітарних досліджень. У цьому полягає фундаментальний характер його діяльності. Зібрані ним рукописи дозволили кільком поколінням вчених створювати і розвивати різні напрями досліджень у галузі славістики.

В одеський період свого життя В. І. Григорович продовжив подвижницьку діяльність збирача, багато уваги приділяв організації навчального процесу в університеті й училищах болгарських, молдавських, гагаузьких сіл Бессарабії, методиці вивчення слов'янських старожитностей, сучасних слов'янських мов і їх діалектів. Спільно з професором Ф. К. Бруном він розпочав ономастичні дослідження в Одесі. В університетських курсах В. І. Григоровича органічно переплітаються новітні наукові та педагогічні знання. Вчений використовує порівняльну методику. Одним з перших Григорович звернувся до проблеми білінгвізму в навчанні споріднених мовам.

*Усі праці одеського періоду життя Григоровича були видані під редакцією проф. М. Г. Попруженко у книзі: *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. – 1916. – Т. 25. Яскравими представниками одеської славістичної школи в XIX ст. були колеги й учні Григоровича акад. П. С. Білярський, проф. Ф. І. Леонтович, проф. Б. В. Богішич, акад. І. В. Ягич, проф. І. С. Некрасов, акад. Ф. І. Успенський, проф. О. О. Кочубинський, акад. Д. М. Овсянко-Куликовський, проф. О. І. Маркевич. Продовжувачі традицій цієї школи на рубежі XIX-XX ст. – академіки Б. М. Ляпунов і В. М. Істрін, проф. В. М. Мочульський, проф. М. Г. Попруженко, проф. С. Г. Вілінський, доц. О. В. Ристенко, проф. Казанського ун-ту С. Ф. Будде, проф. Харківського ун-ту С. М. Кульбакін. Традиції одеської школи славістики в післявоєнний період розвивають проф. П. Й. Потапов, проф. Н. І. Букатевиц, чл.-кор. НАНУ Ю. О. Карпенко, проф. А. К. Смольська, проф. Д. С. Іщенко та інші дослідники.**

Ключові слова: історія мовознавства, слов'янознавство, розвиток науки, Віктор Іванович Григорович, наукова школа, Одеський університет імені І. І. Мечникова.

Вступ. 30 квітня (12 травня) 2015 року минуло 200 років від дня народження Віктора Івановича Григоровича, видатного вченого, засновника Одеської наукової школи палеославістики і палеографії. Місце його народження – місто Балта Одеської області. Він був студентом Харківського та Дерптського (Гартуського) університетів, де спеціалізувався в галузі давньогрецької та німецької філософії. Однак у 1839 р. Григорович переїхав до Казані й почав викладати грецьку мову на кафедрі історії та літератури слов'янських нарідів. У Казані остаточно сформувалися доленосні наукові інтереси В. І. Григоровича як слов'янознавця. Тут у 1842 р. він захистив дисертацію «Опыт изложения литературы славян в её главнейших эпохах», звідси вирушив у знамениту трирічну наукову експедицію, звіт про яку опублікував у роботі «Очерк учёного путешествия по Европейской Турции» (1848). У Казані було написано такі праці: «Статьи, касающиеся древнеславянского языка» (1852), «Описание четвероевангелия, писанного глаголицей» (Известия ИАН, 2 отд., 1852), «Послание русского митрополита Иоанна II» (Учёные записки 2 отд. ИАН, 1854), «О Сербии в её отношении к соседним державам в XIV-XV в.» (1859), «Древнеславянский памятник, дополняющий житие св. апостолов Кирилла и Мефодия» (1862), ряд інших робіт. Пропрацювавши 25 років у Казані, Григорович у 1863 р. вийшов у відставку і в 1864 р. переїхав до Херсона.

Рішення про відкриття в Одесі університету в 1865 році круто змінило долю вченого і, напевно, подовжило йому життя. Григорович стає першим деканом історико-філологічного факультету, організатором навчального процесу та наукових досліджень. Пропрацював він в університеті 11 років.

Ще знаходячись у Казані, В. І. Григорович вважав, що в Одесі має бути створений візантієзнавчий науковий центр, оскільки географічно та історично місто знаходиться у зручному для цього місці, а історія народів, що проживають у Причорномор'ї, безпосередньо пов'язана з історією Візантії. У 1860 році вчений вказував на це в доповідній записці піклувальнику Казанського навчального округу. Там же Григорович обґрунтував можливість створення в Рішельєвському ліцеї кафедри слов'янознавства. Відвідавши у жовтні 1864 р. Рішельєвський ліцей, на базі якого потім було створено університет, Григорович подарував 650 книг із слов'янознавства, склавши угоду про те, що, поперше, книги будуть зберігатися в спеціальному фонді; по-друге, їх жертводавець матиме право надалі користуватися бібліотекою. Книги В. І. Григоровича склали перший іменний фонд Наукової бібліотеки університету. Серед переданих книг було 48 словників, 138 посібників із граматики, 117 книг історичної проблематики, 70 – літературознавчої, 145 – етнографічної, решта – книги з текстами на слов'янських мовах [28]. Частина книг було придбано у трирічній експедиції Григоровича. На деяких є автографи видатних діячів слов'янської культури: Вука Караджича, Неофіта Рильського, Павла Йозефа Шафарика та ін. Пізніше вчений поповнював цей фонд.

Виклад основного матеріалу. Одеський період життя та діяльності В. І. Григоровича став значущим не лише у зв'язку з появою нових наукових праць вченого і продовженням його подвижницької діяльності з пошуку та збирання рукописних джерел, але також у зв'язку з роботою щодо організації навчально-педагогічного процесу в університеті та навчальних закладах регіону. Авторитет Григоровича, ім'я якого стоїть в одному ряду з іменами Ізмаїла Івановича Срезневського, Осипа Максимовича Бодянського, Петра Івановича Прейса як творців наукового слов'янознавства в Росії [5], а також ґрунтовність університетських підходів до досліджень залучали до Одеси серйозних вчених-славістів.

I. Відомий літературознавець другої пол. XIX ст. чл.-кор. ІАН Олександр Іванович Кірпічников, що працював в Одеському університеті з 1879 по 1898 роки, серед основних праць одеського періоду називає такі роботи Григоровича: «Как выражались отношения константинопольской церкви к окрестным северным народам в начале X в.» (1866), «Из летописи науки славянской» (1871), «Я. А. Коменский, славянский педагог-реалист XVIII в.» (1871), «Записка антиквара о поездке его на Калку и Калмиус и пр.» (1874), «Об участии сербов в наших общественных отношениях» (1876) [15]. Після смерті Григоровича у «Трудах киевского археологического съезда» було опубліковано ряд рефератів вченого, а професором Смирновим у Варшаві та Воронезі були видані три університетських курси лекцій Григоровича [8; 9; 10].

II. У період перебування В. І. Григоровича в Одесі в його особистій колекції знаходилися врятовані ним від знищення та забуття перлини слов'янської рукописної спадщини: Маріїнське євангеліє, XI ст.; Охридський апостол, XII ст.; Слєпченський апостол, слов'янський текст якого написано по змитому грецькому скорописному письму X ст. (палімпсест); Паремійник Григоровича, XII–XIII ст.; Ірмологій Григоровича, поч. XIII ст., привезений з Хіландарського монастиря; Уривок Огласительних повчань Феодора Студита, XIII ст.; Четвероевангеліє з Хіландарського монастиря, XIII–XIV ст., багато інших рукописів. Найцінніші рукописи після смерті вченого були придбані у родичів Григоровича Рум'янцевським музеєм і зберігаються сьогодні в Російській державній бібліотеці. Решту було передано Науковій бібліотеці ІНУ, а потім – ОДНБ імені М. Горького (Одеса).

Знайомство з різними варіантами стародавніх текстів, переписаними в різні часи різними людьми, а також з древніми та новими перекладами більш давніх текстів привело Григоровича до висновку про необхідність виявлення та пояснення описок, помилок, навмисних вільних трактувань подій, описаних в оригінальному тексті. Він чимало розмірковував над цим, відчуваючи необхідність пояснювати подібні явища не лише утрудненнями в розумінні та перекладі гапаксів, на що вказує Наталія Вікторівна Коссек [17, с. 48], а й змінами у картинах світу людини під впливом цивілізаційних, соціальних, економічних, політичних, культурних змін. Григорович говорив у своїх лекціях, що до старо-

давніх слов'янських рукописів треба ставитися обережно й уважно, «потому что в них много забыто и пренебрежено по влиянию византийской цивилизации», а «в переводах замечаем и собственные вставки переводчиков» [9, с. 17]. Зіставляючи різномовні та різні за часом перекладу тексти палеї, він говорив: «Если греческий текст издан неправильно, что же желать от славянского» [9, с. 19]. Відомо, що тільки наприкінці ХХ ст. деякі наукові фонди стали виділяти чималі гранти на відновлення оригінальних текстів Біблії і Євангелія, адекватних їх перекладів на різні мови, на вивчення причин різних за хронологією неточностей, помилок, фактів, внесених у тексти переписувачами та перекладачами на свій розсуд або за чийсь замовленням.

III. За оцінкою фахівців у галузі педагогіки, фундаментальними особливостями курсів, які читав студентам В. І. Григорович, є органічний зв'язок наукової та педагогічної діяльності, історичних і лінгвістичних даних, звернення до нових фактів, використання порівняльної методики, у зв'язку з чим студенти опановували матеріалом глибоко і кваліфіковано. Крім того, Григорович відстоював ідеї комплексного підходу до вивчення проблем славістики. Це сприяло набуттю цими проблемами філософського звучання. При вивченні слов'янських мов використовувалися як аудиторні, так і позааудиторні форми роботи. Одним з перших Григорович звернувся до проблеми білінгвізму в навчанні спорідненим мовам. Незважаючи на синкретизм філологічної науки того часу, вчений чітко розрізняв предмети лінгвістики та літературознавства, розробляв програми навчальних курсів, методичні рекомендації до них, укладав хрестоматії для читання болгарською та російською мовами [33]. Григорович обіймався організацією навчального процесу не тільки в університеті, а й в училищах болгарських, молдавських, гагаузьких сіл Бесарабії.

IV. В Одеському університеті з перших днів його заснування народилася авторитетна слов'янознавча школа, до якої входили філологи, історики, юристи. Водночас із В. І. Григоровичем в університет прийшов Федір Іванович Леонтович, фахівець в області слов'янського і російського права. У 1869–1877 р.р. він обіймав посаду ректора університету, дбав про плідну роботу Товариства Кирила і Мефодія. У 1870 р. Леонтовича було обрано дійсним членом Сербського вченого товариства, в 1889 р. він став одним з організаторів Історико-філологічного товариства при ІНУ [24].

Першим завідувачем кафедри російської словесності став академік Петро Спиридонович Білярський, автор двотомної праці «Судьбы церковнославянского языка» (1847–1848), удостоєний повної Демидівської премії. На думку В. І. Григоровича, ця праця стала важливою віхою в історії болгарської словесності. П. С. Білярський вважав, що болгарські книжники в XIV ст. ще володіли церковнослов'янською фонетикою у звичайному мовленні. Орфографічні неточності у більш ранніх болгарських списках є незначними. А в XIV ст. помилки набули характеру систематичних і стали свідчити про особливості ново-болгарського наріччя [6; 26].

В університеті була організована кафедра слов'янських законодавств, яку з 1869 по 1874 р.р. очолював хорватський юрист-слов'янознавець і етнограф Балтазар Власович Богішич, відомий фахівець у галузі звичаєвого права слов'ян, збирач звичаїв і традицій слов'янських народів. Працюючи в Одесі, він почав писати звід законів для Чорногорії. У 1877 р. Богішич увійшов до складу тимчасового уряду Болгарії. Він призначався також міністром юстиції Чорногорії [32, с. 148].

У 1991 р. Наталія Володимирівна Артикуца вказувала на те, що Григорович особливу увагу приділяв вивченню пам'яток слов'янського права, в яких бачив «багато загадкового»: Руської Правди, Псковської судної грамоти, сербських, болгарських, чеських, польських законів, – закликав до видання правових документів і їх філологічних коментарів [2].

У 1871 р. екстраординарним професором кафедри порівняльного мовознавства, за рекомендацією І. І. Срезневського, було обрано Ігнатія Вікентійовича (Ватрослава) Ягича. Він видав і прокоментував деякі з придбаних Григоровичем рукописів після його смерті (наприклад, Маріїнське та Зографське євангелія, які, за спогадами учня Григоровича, Д. М. Овсянико-Куликовського, вчитель іноді діставав із свого заповітного портфеля, щоб показати студентам. За весь час своєї роботи в Одесі, Петербурзі, Берліні, Відні Ягич опублікував понад 700 робіт із слов'янознавства, вченого було обрано академіком ІАН. Дослідники неоднозначно оцінюють взаємовідносини, що встановилися між В. І. Григоровичем та І. В. Ягичем, у яких була як емоційна, так і раціональна складова [1]. Одеський період життя Ягича і співпраця з Григоровичем були для нього важливі з точки зору набуття нових знань в області східнослов'янських мов і культур, міжмовних і міжкультурних зв'язків східних слов'ян [30; 31]. Саме в Одесі, на думку проф. А. К. Смольської, у Ягича проявився інтерес до творчості О. С. Пушкіна [27, с. 198], що виразився у виданні збірника «Пушкин в южнославянских литературах» (1910).

У 1868 р. в ІНУ почав працювати учень Ф. І. Буслаєва, чл.-кор. Московського археологічного товариства літературознавець Іван Степанович Некрасов, основним науковим об'єктом досліджень якого була давньоруська агіографія. Вірогідно, під впливом створеної в ІНУ потужної слов'янознавчої школи він у 1871 р. написав і опублікував роботу «Пахомий Серб – писатель XV века». З 1874 по 1890 р.р. І. С. Некрасов був деканом історико-філологічного факультету, а з 1990 по 1995 – ректором університету. Він усіляко сприяв розвитку в університеті слов'янознавчих досліджень, біля витоків яких стояв Григорович [30, с. 56–57; 32, с. 148].

У 1871 р. на кафедру слов'янських нарідч був прийнятий Олександр Олександрович Кочубинський, що став соратником В. І. Григоровича. Він народився в Бесарабії (в Акермані або Кишиневі), із золотою медаллю закінчив гімназію при Рішельєвському ліцеї, отримав професійну підготовку в Московському університеті. Протягом довгої та плідної роботи в ІНУ О. О. Кочубин-

ський проявляє себе зрілим вченим, продовжувачем традицій одеської школи славістики. Серйозним компаративним дослідженням слов'янських систем вокалізму стала робота Кочубинського «К вопросу о взаимных отношениях славянских наречий. Основная вокализация плавных сочетаний...» (1878). Вона стала підсумком його дворічного наукового відрядження до слов'янських країн і центрів славістики Західної Європи. У роботі «Итоги славянской и русской филологии» (1882) вчений аналізує стан філологічних досліджень у Росії, прагнучи до об'єктивної оцінки заслуг багатьох вітчизняних вчених [18]. У 1893 р. побачила світ робота Кочубинського «В. И. Григорович (1815–1876) в истории славяноведения». Відомою є також опублікована промова вченого на похороні Григоровича [19]. О. О. Кочубинський багато уваги приділяв вивченню російської та української мов, інших слов'янських мов і діалектів, бібліографічним описам наукової літератури із славістики. За наукові дослідження в галузі славістики і самовіддану педагогічну працю він був удостоєний Макаріївської та Уваровської премій ІАН, цілого ряду нагород, його було затверджено у званні потомственого дворянина [3].

Пізніше роботу з вивчення слов'янських старожитностей продовжували в Одеському університеті майбутні академіки Борис Михайлович Ляпунов, Василь Михайлович Істрін, які своїми науковими досягненнями сприяли зростанню авторитету одеської філологічної школи. З 1904 р. В. М. Істрін головував в Історико-філологічному товаристві при ІНУ. В Одесі він опублікував текст і дослідження другої книги «Хроника Иоанна Малалы», вивчив грецькі списки «Хроника Георгия Амартола», дослідив російський переклад «Хроника Георгия Синкелла», почав працювати над дослідженням «Толковой Палеи». В одеський період було опубліковано багато його досліджень: «Апокрифические мучения Никиты» (1898), «Первая книга Хроника Иоанна Малалы» (1897), «Греческие списки завещания Соломона» (1899), деякі інші [22]. Теплі спогади про В. І. Григоровича як учителя, вченого, людину залишили його колеги й учні, серед яких академіки Федір Іванович Успенський і Дмитро Миколайович Овсяннико-Куликовський [25], професор Олексій Іванович Маркевич [21]. Ф. І. Успенський писав: «Ставя рядом имена Григоровича и Бруна, я нахожусь в большом затруднении, которому из них отдать преимущество в смысле добрых университетских традиций, передающихся из поколения в поколение» [34].

Продовжувачами традицій одеської школи славістики стали випускники ІНУ різних поколінь: професор Василь Михайлович Мочульський, який у 1890 р. описав рукописи, зібрані В. І. Григоровичем [23]; професор Михайло Георгійович Попруженко, редактор зібрання творів В. І. Григоровича одеського періоду його життя (Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. – 1916. – Том 25) [11]; професор Казанського університету Євген Федорович Будде, професор Харківського університету Степан Михайлович Кульбакін; професор Одеського університету

Сергій Григорович Вілінський («Житие св. Василия Нового в русской литературе» (1911–1913)); доцент Олександр Васильович Ристенко («Парижские списки “Стефанита и Ихнилата”» (1901), «Сказание о 12 снах царя Мамера в славяно-русской литературе» (1905)); перший післявоєнний декан філологічного факультету професор Петро Йосипович Потапов, який захистив у 1944 р. докторську дисертацію «Славянский перевод хроники Зонары по спискам Ундольского 1191, Венскому 126, Хиландарскому 332 и др.» [35]; зав. кафедри російської мови в 1993–2010 р.р. професор Дмитро Семенович Іщенко, який захистив у 1967 р. кандидатську дисертацію «Древнерусская рукопись XII века “Устав Студийский”» [13]; доцент Н. В. Коссек, яка підготувала до видання і видала в 1986 р. у Софії «Евангелие Кохно» – рукописне Євангеліє XIII століття з фонду ОДНБ ім. О. М. Горького [16]; доцент Ольга Вадимівна Мальцева, що присвятила своє дисертаційне дослідження вивченню особливостей лексичного складу Архангельського євангелія 1092 р. («Отражение развития лексико-грамматической системы древнерусского языка в Архангельском евангелии 1092» (2013)) [20]. Авторитетним підручником історичної граматики російської мови з 1970-х років у СРСР і за кордоном став підручник, написаний на кафедрі російської мови Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова Назарієм Івановичем Букатевицем, Софією Августинівною Савицькою та Лідією Яківною Усачовою (1974) [4].

Яскравим представником одеської філологічної школи була відомий вчений, активний популяризатор слов'янських мов і славістичних досліджень професор Аделаїда Костянтинівна Смольська, яка пропрацювала в ОНУ кілька десятиліть. Її наукові інтереси, в основному, були пов'язані із сербскохорватикою. Захист її докторської дисертації «Развитие именного словообразования в сербскохорватском литературном языке (фемининативы)» (1993), численні публікації після захисту, «Слов'янський збірник», редактором якого була А. К. Смольська до свого відходу (2004), організація щорічних міжнародних Кирило-Мефодіївських конференцій, що проводилися з 1995 року й відновили традиції, закладені створеним в університеті за часів Григоровича Товариством Кирила і Мефодія, вселяли в колектив одеських філологів впевненість і оптимізм у непрості для української науки 1990-і роки, активізуючи славістичні і, в цілому, лінгвістичні дослідження в ОНУ. У 1998 р. А. К. Смольською видано монографію «Очерки по славянскому словообразованию и морфологии», у 2001 р. – збірник статей із славістики «Славянские студии ...» [12; 29]. Учениця А. К. Смольської, Ольга Миколаївна Пейчева, що захистила кандидатську дисертацію «Нестабільні консонанти у південнослов'янських мовах та їх діалектах» (2003), працює так само цікаво і результативно, як і її вчителька. Неодноразово О. М. Пейчева стажувалася в наукових центрах Сербії. Під її керівництвом у 2013 році студенти філологічного факультету в рамках спеціалізації почали вивчати сербскохорватистику на професійному рівні [32, с. 149].

Цінними для славістики є дослідження професора Миколи Івановича Зубова, сучасного одеського вченого, який плідно вивчає слов'янські старожитності. Будучи учнем Ю. О. Карпенка, М. І. Зубов розвиває науковий напрям, який для В. І. Григоровича був одним з основних. Про це свідчить проблематика досліджень М. І. Зубова. Кандидатська дисертація – «Древнерусская теонимия : проблема собственного и нарицательного» (1982), докторська – «Слов'янські повчання проти язичництва в лінгвотекстологічному висвітленні» (2005). У працях вченого описано результати вивчення проблем історичної лінгвотекстології, етнолінгвістики, менталінгвістики, ономастики (напр.: «Лексика греческого источника как текстологический индикатор для древнерусских рукописей» (2006), «Одеський список середньовічних рукописних коментарів до Слів Григорія Богослова» (2006); «Давньосемітські міфоніми *Ваал-Гад* і *Мені-Мануфі*, їх перекладацькі еквіваленти у християнській традиції та давньоруські церковні повчання» (2001), «Давньоруський етнонім *фрязи*: одна богословська конотація» (2002), «Конфесійний контекст народноетимологічного осмислення етноніма *Сарацини*» (2008); «Історична ментальність і лінгвістика (до питання про концепти давньоруського середньовіччя)» (2002); «Женская теонимия в древнерусском толковании XXXIX Слова Григория Назианзина» (2004) та ін.) [32, с. 150].

Чл.-кор. НАНУ Юрій Олександрович Карпенко зазначав, що головна наукова заслуга В. І. Григоровича полягає у збиранні та накопиченні матеріалів для подальших досліджень [14, с. 21]. Однак одним з перших Ю. О. Карпенко звернув увагу на те, що В. І. Григорович і Ф. К. Брун розпочали ономастичні дослідження в одеській історико-філологічній школі. Прагнучи зберегти для історії та лінгвістики старі топоніми Причорномор'я, Григорович у роботі «Записка о пособиях к изучению южнорусской земли, находящихся в Военно-учёном архиве Главного Штаба» описує серію карт і атласів XVIII ст., що відносяться до Північного Причорномор'я, особливо докладно викладаючи аналітичну частину атласів Очаківської землі 1791 р., складених де Воланом (з публікацією 1 карти). Тут же він повністю наводить текст «Ведомости о состоящих в уезде Тираспольском казённых и владельческих дачах» 1795 р. У своїй праці «Записка антиквара о поездке его на Калку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра» (1874) Григорович пише про те, що при нестачі документальних свідчень «народные названия» повинні вивчатися «по изустному преданию на местах», у тому числі не тільки назви населених місць, а й топоніми, що оточують селища [7, с. 48]. Григорович ставить питання про збереження старих топонімів. Вчений відзначає як негативну тенденцію до заміни новими землевласниками старих назв. Нинішня одеська ономастична школа гідно розвиває напрямок лінгвістики, на важливість якого вказував В. І. Григорович. Численні з цих досліджень були ініційовані чл.-кор. НАНУ Ю. О. Карпенком. Відомі дисертаційні дослідження Галини Юрїївни Касим «Топонімічні композити Північного Причорномор'я» (1978), Тетяни Федорів-

ни Шумаріної «Антропонимическая вариативность в речевой коммуникации» (1985), Ірини Володимирівни Мурадян «Антропонимия прозы А. С. Пушкина» (1988), Олени Володимирівни Книш «Лингвистический анализ наименований кинофильмов в русском языке» (1992), Тетяни Юріївни Ковалевської «Стилістичний потенціал космічних назв в українській поезії ХІХ–ХХ століть» (1994), Олени Юріївни Карпенко «Когнітивна ономастика як спосіб пізнання власних назв» (2007), багато інших [32, с. 150]. Науковими бестселерами є монографія Ю. О. Карпенка «Названия звёздного неба» (1981) і збірник статей Людмили Федорівни Фоміної «...Тайный смысл их царственных имён... : статьи по космонимике» (2015). Авторитетним внеском у міжнародну Пушкініану став словник Ліни Миколаївни Гукової та Л. Ф. Фоміної «Многоаспектная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина» (2008).

У ряді праць болгарських лінгвістів високо оцінено значний внесок Григоровича в болгарську діалектологію, бо він запропонував декілька ознак, які можна було б, з його точки зору, покласти в основу відмінностей між східними й західними болгарськими говірками. Григорович викладав в університеті болгарську мову, на заняття він часто запрошував носіїв мови. Традицію вивчення болгарської мови та дослідження болгарських діалектів в Одеському національному університеті повною мірою зберігають і розвивають вчені-болгаристи [32, с. 150–151]. Ось деякі з праць, присвячених цій проблематиці: кандидатська дисертація Н. В. Коссек «Предложные словосочетания с глаголами движения в болгарском языке» (1967), кандидатська та докторська дисертації Валентини Олександрівни Колесник, відповідно, «Болгарская антропонимия юга Украины» (1984) и «Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні» (2005), кандидатська дисертація Світлани Іванівни Георгієвої «Болгарська переселенська говірка змішаного типу: стан і етапи формування» (2005), монографії Зої Барболової і В. О. Колесник «Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия» (1998), З. Барболової «Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украина» (1999), В. О. Колесник «Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь» (2001), В. О. Колесник «Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник» (2008), С. Д. Топаловой «Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия» (2009), підручник для вищих навчальних закладів В. О. Колесник «Български език : Основен курс» (2008), її ж «Посібник з болгарської діалектології» (2013). Видаються наукові збірники «Българските говори в Украина» й «Одеська болгаристика».

Висновки. Таким чином, вивчення різних аспектів слов'язнознавства, одним із творців якого на зорі становлення традицій одеської лінгвістичної школи був В. І. Григорович, дозволяє вже протягом 150 років підтримувати і розвивати цей напрямок в Одеському університеті як у науковій, так і в методичній роботі. Нетривала, але виразна діяльність такої особистості, як В. І. Григорович, заклала міцну основу функціонування й розвитку славістичних студій в Одесі.

Література

1. *Арбузова И. В.* В. Ягич в Одессе (В. Ягич и В. И. Григорович) / И. В. Арбузова // Славянская филология: сб. статей. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1964. – С. 52–60.
2. *Артыкуца Н. В.* Роль В. И. Григоровича в разработке славянской лексикологии и лексикографии / Н. В. Артыкуца // Профессор Виктор Иванович Григорович: тезисы докл. Областных научных чтений, посвящённых 175-летию со дня рождения учёного-слависта. – Одесса: ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – С. 26–27.
3. *Баранник Л. Ф.* Олександр Олександрович Кочубинський / Л. Ф. Баранник, Ф. О. Самойлов // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – 2-ге вид., доп. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 3. – С. 134–140.
4. *Букатевич Н. И.* Историческая грамматика русского языка: учебник / Н. И. Букатевич, С. А. Савицкая, Л. Я. Усачёва. – Киев: Вища школа, 1974. – 312 с.
5. *Войцева Е. А.* Значение научной командировки В. И. Григоровича в славянские земли / Е. А. Войцева // Профессор Виктор Иванович Григорович: тезисы докл. Областных научных чтений ..., 1991. – С. 10–12.
6. *Григорович В. И.* Речь профессора Новороссийского университета В. И. Григоровича при гробе П. С. Биллярского / В. И. Григорович // Херсонские епархиальные ведомости. – 1867. – № 3.
7. *Григорович В. И.* Записка антиквара о поездке его на Калку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра / В. И. Григорович. – Одесса: Тип. П. Францова, 1874. – 48, VI с., 1 л. карт.
8. *Григорович В. И.* Обзор славянских литератур: Лекции В. И. Григоровича, чит. им студентам 4 курса Новорос. ун-та в 1868/9 акад. г. / [Записаны слушателем его А. Смирновым] / В. И. Григорович. – Воронеж: Тип. Губ. правл., 1880. – 52 с.
9. *Григорович В. И.* Славянские древности: Лекции проф. В. И. Григоровича, чит. в Новорос. ун-те / В. И. Григорович. – Варшава: Тип. М. Земкевича и В. Ноаковского, 1882. – 76 с.
10. *Григорович В. И.* Славянские наречия: Лекции проф. В. И. Григоровича, [чит. в Новорос. ун-те] / В. И. Григорович. – Варшава: Тип. М. Земкевича, 1884. – 158, VIII с.
11. *Григорович В. И.* Собрание сочинений Виктора Ивановича Григоровича. (1864–1876) / [ред. М. Г. Попруженко] // Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. – Одесса, 1916. – Т. XXV. – XXXIV, 450 с., 3 л. портр., карт.
12. *Зубов М. И.* Смольська Аделаїда Костянтинівна / М. И. Зубов // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – 2-ге вид., доп. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 4. – С. 140–143.
13. *Ищенко Д. С.* Древнерусская рукопись XII века “Устав Студийский”: дис. ... канд. филол. н. / Д. С. Ищенко. – Тирасполь, 1967. – 349 с.
14. *Карпенко Ю. А.* В. И. Григорович – зачинатель ономастических исследований в Новороссийском университете / Ю. А. Карпенко // Профессор Виктор Иванович Григорович: тезисы докл. Областных научных чтений ..., 1991. – С. 20–23.
15. *Кирпичников А. И.* В. И. Григорович и его значение в истории русской науки / А. И. Кирпичников. – Одесса: Тип. Шт. Одесск. воен. окр., 1894. – 15 с.
16. *Коссек Н. В.* Евангелие Кохно: болгарский памятник XIII в. / Н. В. Коссек; [БАН; Ин-т болг. яз.; Науч. б-ка им. А. М. Горького в Одессе. – София: Изд-во Болг. акад. наук, 1986. – 97 с., [120] л.
17. *Коссек Н. В.* О чём говорят «списки» древних переписчиков славянских рукописей? / Н. В. Коссек // Профессор Виктор Иванович Григорович: тезисы докл. Областных научных чтений ..., 1991. – С. 47–49.
18. *Кочубинский А. А.* Итоги славянской и русской филологии / А. А. Кочубинский. – Одесса: Тип. П. А. Зеленаго, 1882. – 240 с.
19. *Кочубинский А. А.* Памяти товарищей: [Из Университетской летописи]: Две речи доцента по Кафедре славянской словесности А. А. Кочубинского [И. У. могилы В. И. Григоровича] / А. А. Кочубинский. – Одесса: Тип. Г. Ульриха, 1878. – 8 с.
20. *Мальцева О. В.* Отражение развития лексико-грамматической системы древнерусского языка в Архангельском евангелии 1092: дис. ... канд. филол. н.: 10.02.02 – русский язык / О. В. Мальцева. – Одесса, 2013. – 204 с.
21. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского Университета / А. И. Маркевич. – Одесса, 1890. – 734 с. с прилож.
22. *Мейзерська Т. С.* Істрін Василь Михайлович / Т. С. Мейзерська // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. – 2-ге вид., доп. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 2. – С. 494–496.
23. *Мочульский В. Н.* Описание рукописей В. И. Григоровича / В. Н. Мочульский. – Одесса: Типо-литогр. Штаба Одесск. воен. окр., 1890. – 81 с.
24. *Музичко О. С.* Леонтович Федір Іванович / О. С. Музичко // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник. Т. 1: Ректори. – 2-ге вид., доп. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 15–23.

25. *Овсянко-Куликовский Д. Н.* Воспоминания / Д. Н. Овсянко-Куликовский. – Пг., 1923. – 190 с.
26. *Попова В. А.* Жизненный путь и научная деятельность академика Петра Спиридоновича Билярского / В. А. Попова // Тези доп. наукової конф. філол. факультету, присвяч. 100-річчю ОДУ. – Одеса : ОДУ, 1965. – С. 44–46.
27. *Смольская А. К.* Из истории пушкиноведения : сборник И. В. Ягича «А. С. Пушкин в южнославянских литературах» // А. К. Смоленская. Славянские студии : сб. статей. – Одесса : Астропринт, 2001. – С. 197–205.
28. *Смольская А. К.* Книжный фонд В. И. Григоровича в библиотеке Одесского университета / А. К. Смоленская, Т. И. Романова // Профессор Виктор Иванович Григорович : тезисы докл. Областных научных чтений ..., 1991. – С. 40–42.
29. *Степанов Е. Н.* Динамика мысли, честь и славянское единство / Е. Н. Степанов // Слов'янський збірник : Пам'яті проф. А. К. Смольської / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Чернівці : Букрек, 2012. – Вип. XVI. – С. 67–68.
30. *Степанов Е. Н.* Развитие научных идей И.В. Ягича в одесской историко-филологической школе / Е. Н. Степанов // Мова. – 2013. – № 20. – Одеса : Астропринт, 2014. – С. 56–61.
31. *Степанов С. М.* Наукові ідеї Ватрослава Ягича в розвитку одеської філологічної школи / С. М. Степанов // Ватрослав Ягич і проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – К. : ВД Дм. Бураго, 2015. – С. 258–269.
32. *Степанов Е. Н.* Научные идеи и подвижническая деятельность В. И. Григоровича в развитии одесской филологической школы / Е. Н. Степанов // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2015. – № 24. – С. 146–154.
33. *Туркий В. М.* В. И. Григорович – один из первых выдающихся преподавателей славяноведения в России / В. М. Туркий // Профессор Виктор Иванович Григорович : тезисы докл. Областных научных чтений ..., 1991. – С. 15–17.
34. *Успенский Ф. И.* Памятник профессору В. И. Григоровичу на могиле его в Елисаветграде / Ф. И. Успенский. – Одесса : Тип. Шт. Одесск. воен. окр., 1894. – 83 с., 1 л. ил.
35. *Шишов В. Ф.* Пётр Осипович Потапов (1882–1945): Методические материалы к спецкурсу «Русисты Одесского университета» / В. Ф. Шишов. – Одесса : ОГУ, 1982. – 20 с.

Статтю отримано 18.09.2015 р.

Степанов Е. Н.

НАУЧНЫЕ ИДЕИ И ПОДВИЖНИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВИКТОРА ИВАНОВИЧА ГРИГОРОВИЧА В РАЗВИТИИ ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ОДЕССКОГО УНИВЕРСИТЕТА (к 200-летию учёного и 150-летию Одесского национального университета имени И. И. Мечникова)

Цель статьи – осветить некоторые вопросы становления, развития и деятельности научной школы славяноведения в Одесском национальном университете имени И. И. Мечникова, основателем которой в 1860-е – 1870-е годы был авторитетный филолог-славист Виктор Иванович Григорович. Главная научная заслуга Григоровича состоит в сборе и накоплении разнообразного материала для дальнейших гуманитарных исследований. В этом заключается фундаментальный характер его разносторонней деятельности. Собранные им рукописи позволили нескольким поколениям учёных создавать и развивать разные направления исследований в области славистики.

В одесский период своей жизни В. И. Григорович продолжил подвижническую собирательскую деятельность, много внимания уделял организации учебного процесса в университете и училищах болгарских, молдавских, гагаузских сёл Бессарабии, методике изучения славянских древностей, современных славянских языков и их диалектов. Совместно с профессором Ф. К. Бруном он положил начало ономастическим исследованиям в Одессе. В университетских

курсах В. И. Григоровича органически переплетаются новейшие научные и педагогические знания. Учёный использует сопоставительную методiku. Одним из первых Григорович обратился к проблеме билингвизма в обучении родственным языкам.

*Все работы одесского периода жизни Григоровича были изданы под редакцией проф. М. Г. Попруженко в книге: *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском Университете. – 1916. – Т. 25. Яркими представителями одесской славистической школы в XIX в. были коллеги и ученики Григоровича акад. П. С. Билярский, проф. Ф. И. Леонтович, проф. Б. В. Божишич, акад. И. В. Ягич, проф. И. С. Некрасов, акад. Ф. И. Успенский, проф. А. А. Кочубинский, акад. Д. Н. Овсянко-Куликовский, проф. А. И. Маркевич. Продолжатели традиций этой школы на рубеже XIX–XX в.в. – академики Б. М. Ляпунов и В. М. Истрин, проф. В. М. Мочульский, проф. М. Г. Попруженко, проф. С. Г. Вилинский, доц. А. В. Рыстенко, профессор Казанского университета Е. Ф. Будде, профессор Харьковского университета С. М. Кульбакин. Традиции одесской школы славистики в послевоенный период развивают проф. П. О. Потапов, проф. Н. И. Букатевиц, чл.-корр. НАНУ Ю. А. Карпенко, проф. А. К. Смольская, проф. Д. С. Ищенко и другие исследователи.**

Ключевые слова: *история языкознания, славяноведение, развитие науки, Виктор Иванович Григорович, научная школа, Одесский университет имени И. И. Мечникова.*

Stepanov Ie. N.

SCIENTIFIC IDEAS AND SELFLESS ACTIVITY OF VICTOR GRIGOROVICH FOR DEVELOPMENT OF PHILOLOGICAL SCHOOL OF ODESSA UNIVERSITY

(for the 200th anniversary of the scientist and the 150th anniversary of the Odessa National I. I. Mechnikov University)

Purpose of the article is to highlight some of the issues of formation, development and operation of the scientific school of Slavonic Studies at Odessa University, whose founder in the 1860s – 1870s was a respected scientist in the field of Slavic Studies Viktor Grigorovich. The main scientific merit of Grigorovich is the collection and accumulation of ancient manuscripts for their further researches. This is the fundamental nature of its diverse activities. He collected manuscripts allowed to create and develop different directions of research in the field of Slavic Studies for several generations of scientists.

Victor Grigorovich continued his selfless collecting activities during his life in Odessa. He paid much attention to the educational process at the university and schools of Bulgarian, Moldavian, Gagauz villages of Bessarabia, to the method of studying of Slavic antiquities, modern Slavic languages and their dialects. V. Grigorovich and Professor F. Brun initiated Onomastic researches in Odessa. Scientific and pedagogical knowledge are organically intertwined in university courses of Grigorovich. He used a comparative methodology. Grigorovich one of

the first drew attention to the need to investigate the problem of bilingualism in the learning of related languages.

All Grigorovich's works, which are written in Odessa, were published under the editorship of prof. Mikhail Popruzhenko in the book: Letopis' Istoriko-filologicheskogo obshhestva pri Imperatorskom Novorossijskom Universitete. – 1916. – Tom 25. Grigorovich's colleagues and students acad. P. Biliarskiy, prof. F. Leontovich, prof. B. Bogishich, acad. I. Jagich, prof. I. Nekrasov, acad. F. Uspensky, prof. A. Kochubinsky, acad. D. Ovsyaniko-Kulikovskiy, prof. A. Markevich were outstanding representatives of the Odessa School of Slavonic Studies in the XIX c. Academicians B. Liapunov and V. Istrin, prof. V. Mochulsky, prof. M. Popruzhenko, prof. S. Vilinsky, assoc. A. Rystenka, prof. of Kazan University E. Budde, prof. of Kharkov Univ S. Kulbakin continued the tradition of the school to the XIX-XX c.c. Prof. P. Potapov, prof. N. Bukatevich, corr. of NAS Yuri Karpenko, prof. A. Smolskaya, prof. D. Ishchenko and other researchers developed traditions of the Odessa School of Slavonic Studies in the postwar period.

Key words: *history of linguistics, Slavic studies, development of science, Viktor Grigorovich, scientific school, Mechnikov University of Odessa.*

УДК 811.161.1'373.612.2:316.422.44

Н. П. Тропина

Херсонський державний університет,
доктор філологічних наук, професор,
заведуюча кафедрою російського мови і загальної мовознавства, Україна;
ninatropina@rambler.ru

МОДЕРНИЗАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТА: ВІД ТЕХНОГЕННОГО СВІТООСВІЩЕННЯ К ТЕХНОМОРФНОЇ МЕТАФОРІ

Мовна картина світу того чи іншого етносу в багатьох формуються трафаретними метафорами. В статті утверджується, що в 20 – 21 вв. поряд з традиційними художніми і називними (когнітивними) метафорами – зооморфною, антропоморфною, просторовою, синестезичною – з'явилася нова, техноморфна модель. Становлення нової техноморфної моделі метафори розглядається як результат виникнення техногенного світоосвіщення, виниклого внаслідок того, що світова цивілізація перейшла від традиційного типу до нового етапу і набула техногенний характер. Техноморфні метафорическі номінації в сучасному російському мові зустрічаються практично в усіх типах дискурсів: в художньому, публіцистичному, науковому, побутовому, в соціолектах, що дає право утвердити: спостерігається становлення нового техноморфного архетипу художньої і номінативної метафори і модернізація мовної картини світу.

Ключові слова: типологія метафор, номінативні метафори, мовна картина світу, стереотипи світоосвіщення.

Постановка проблеми. Метафорическе світоосвіщення є однією з ключових особливостей людського мислення [2; 3; 7 і др.].

Взяв на вооруження і розробляючи ідею «мовної картини світу», висунуту В. фон Гумбольдтом в першій половині 19 в., сучасна лінгвістика активно досліджує, як менталітет того чи іншого етносу закріплюється в «привичних», трафаретних метафорах і порівняннях, як метафорически моделюється світ. Разом з тим, спостереження над метафорическою номінацією (як художньої, так і когнітивної) дають підстави констатувати з'явлення нового стереотипу світоосвіщення і на ньому новий тип метафорических номінацій.

В залежності від того, з яких сфер-донорів черпається «матеріал» для метафор, традиційно виділяються метафори антропоморфні, зооморфні, просторові, синестезичні і деякі інші, використовуючі як «донорів» сфери живої і неживої природи; С. Ульман назвав ці метафори «панхронічними», т. є. властивими всім часам і всім народам [10]. Всі вони породжені традиційною цивілізацією і присутні їй

традиційним мировосприяттям, традиційною культурою. «Традиційна культура представляє собою стійку, нединамічну культуру, характерною особенністю якої є те, що відбуваючі в ній зміни ідуть занадто повільно і тому практично не фіксуються колективним свідомством даної культури» [5]. Прийнято допускати, що стійкість культури породжує стійкість метафорических сполучень, характерних для традиційних культур. Разом з тим, по свідченню істориків, соціологів, політологів, філософів, в 17–18 в.в. нової ери в межах традиційної західної цивілізації «початку розбігу» цивілізація техногенна, а в другій половині 20 в. вона охопила все людство [1; 4; 5; 6].

«Техногенна цивілізація (буквально – цивілізація, породжена технікою) – сучасний стан цивілізації, обумовлений розвитком науково-технічного прогресу. Наука і техніка є основою техногенної цивілізації, джерелом її розвитку, засобом рішення будь-яких виникаючих в суспільстві проблем» [6, с. 8]. Новий тип цивілізації характеризується швидкими темпами протікання: на протязі одного-двох поколінь відбувається зміна образу життя і формування нового типу особистості [4]. Неміжнім породженням техногенної цивілізації є не тільки виникнення технократического мислення, але і поява нових стереотипів світобачення, оновлення образу світу [2; 8; 9]. «Технократическе» світобачення поступово перевищує межі техніки, перестає бути привілеєм «касти» технократів, намагаючихся побудувати логічно перевірені, науково обґрунтовані моделі управління державою, суспільством, виробництвом, моделі, де названі інститути уподобуються техніці і робота яких розраховується подібно роботі техніки. Технократическе світобачення, при якому оточуючий світ – макрокосмос і самого себе – мікркосмос людина починає представляти, пояснювати, «бачити» як подібно техніці, стає частиною спочатку мистецтвенного, а потім і побутового свідомства – виникає технократический стереотип світобачення, поступово «захоплює» все більше і більше простору.

Изложение основного материала. В 19 в. техніка стає не тільки помічником людини, але і предметом її науково-мистецтвенних фантазій. В 1869 г., з'являється знамените науково-фантастическе творіння Ж. Верна «2000 льє під водою», де техніка – фантастическа підводна лодка – служить людині. Однак уже в романах Г. Уеллса технічний прогрес не тільки розширює можливості людини, але і закладає основи соціальних конфліктів («Машина часу» – 1885 г., «Війна світів» – 1897 г.), а у Р. Ролана техніка уже перестає підкорятися волі людини, бунтує («Бунт машин, або розп'ясавана думка», 1921 г.) – таким чином, відкривається шлях до сприйняття техніки як суперниці людини, намагаючої вирватися з його підкорення. (Ср. сучасний кінематографічний втілювання цієї розгорнутої метафори в «Метрополісе» Фріца Ланга і «Матрице» братів Вачовски).

Итак, восприятие техники как некоего подобия человека, её «одухотворение» (иногда – «злое одухотворение») позволило развернуть вектор художественных сравнений и художественной метафоризации от традиционных типов в противоположную сторону: не технику уподоблять живому, человеку, а живое, человека, общественные институты уподоблять технике. Такой шаг был сделан – вслед за появлением мировосприятия, которое мы назвали «технократическим» или «техногенным», появляется возможность художественных сравнений и художественной метафоризации, когда не техника уподобляется живому, а живое, социальное уподобляется технике, ее свойствам.

В известной песне комсомольцев 20-х годов 20 века образ реального паровоза (песня возникла в Киевских железнодорожных мастерских) превращается в отвлечённый символ-метафору целеустремлённого движения к светлому будущему – Коммуне:

*Наш паровоз, вперёд лети.
В Коммуне остановка.
Иного нет у нас пути –
В руках у нас винтовка.*

В «Марше авиаторов» (П. Герман, 1923) возникает художественная метафора-перевёртыш, в которой образ человека и самолёта сливаются: у самолёта *руки-крылья*, а у человека *сердце – пламенный мотор*:

*Мы рождены, чтоб сказку сделать былью,
Преодолеть пространство и простор,
Нам разум дал стальные **руки-крылья**,
А вместо сердца – пламенный **мотор**.*

Здесь сталкиваются в пределах одного куплета два антонимичных стереотипа восприятия: архаичный, когда стальные крылья самолёта отождествляются с руками, и новый, рождающийся технократической стереотип, при котором живое сердце уподобляется мотору.

Сравнения с самолётом становятся одним из излюбленных: насекомое, ход истории, стихи – могут сравниваться с этим сложным техническим агрегатом.

*Над хрупкой чешуей светлостудёных вод
Сторукий бог ручьёв свои рога склоняет,
и только **стрекоза**, как первый **самолёт**
О новых временах напоминает.*
«Когда купальщица с тяжелою косою ...» (А. А. Тарковский, 1946)

*Истории советской ход,
Как реактивный самолёт,
К сверхскорости себя готовь,
Что было, то не будет вновь.*
«Цементный истукан» (А. А. Баркова, 1956)

*Стих гудел как самолёт на старте,
Весь раскачиваясь изнутри.*
«Баллада» (Б. А. Слуцкий, 1952–1956)

Вместе с тем, отметим, что традиционное зооморфное восприятие и основанные на этом архетипичном стереотипе сравнения продолжают мирно сосуществовать и активно использоваться поэзией:

*И кружит как чёрный ворон
Самолёт над головой*
«Лужи, тают облака в них» (Г. С. Семёнов, 1942–1944)

Однако вплоть до середины 20 в. уподобление живого техническому, технике было характерным для художественного мышления и реализовалось в сфере художественной литературы, в обыденной же речи воспринималось как нечто непривычное. Новое технократическое, техногенное восприятие появляется прежде всего у детей и воспринимается как некий казус, свойственный детям и их речи. В знаменитой книге «От двух до пяти» К. Чуковский приводит детские высказывания, свидетельствующие о новом для того времени техногенном типе восприятия окружающего: «Дед, а в лошадь бензин наливают?», «Папа, лошадь по самый кузов в воду залезла!», «Мама, закрой своё радио!». К. Чуковский комментирует это явление: «Тут опять таки «метастаза» техники в область бытовых отношений, процесс, противоположный тому, который приходилось наблюдать в детской речи лет тридцать назад» [12, с. 157–159].

Но во второй половине 20 в – начале 21 в. технократическое, техногенное мировидение стало массовым; метафорическая номинация, где всё может уподобляться технике, её свойствам, действиям, уже широко используется не только как художественный образ в художественных дискурсах, но и в обыденных дискурсах сниженного регистра, в общем сленге, в социально дифференцированных субкодах языка, а также в публицистических, агитационно-политических, научно-популярных текстах, в научном терминологическом образовании. Только официально-деловые дискурсы «сопротивляются» включению в свой корпус подобных номинаций. Приведём примеры техноморфных номинаций:

Художественный дискурс.

*Иногда **разрулить** ситуацию не получается, певица таки умудряется удрать из поднадзорного гостиничного номера и заявляется, к общему изумлению, на пресс-конференцию.* – Дарья Донцова, Лягушка Баскервилей.

*Задержав дыхание, замерев даже сердцем, Рубинчик стал всматриваться в этот мираж и осторожно **расширять экран своей памяти**.* – Эдуард Тополь, Любожид.

Отметим функциональное различие в примерах: в первом примере **разрулить** – использование в авторском тексте общего сленга в качестве номинативной единицы, что характеризует авторскую установку на сниженно-разговорный регистр повествования, во втором примере – это уже развернутая художественная метафора. Объединяет эти примеры обращение авторов к антропоморфной метафоре.

Общий сленг.

*На своём пути я ломаю всё. Меня называют **трактором**, по жизни я всегда хожу по лезвию ножа.* – Модельер Михаил Воронин, интервью, 1997.

*Ну, ты и **бензовоз**! Чтобы исправить этот спектакль, тебе надо было три ночи сидеть. Я бы так не смог.* – комментарий в blogspot.com, 2010.

*От работы в семью – берем умение вести диалог, **разруливать** спорные ситуации, из семьи в работу – гармонию и ощущение тыла.* – Яна Чурикова, кома. Правда 2013.11.05.

Социолекты.

Радары – уши, радиаторы – грудь, залить радиаторы – напиться: Я не алкаш, но раз в месяц хочется как следует **залить радиатор** в хорошей компании; колёса – обувь, ноги: Куда **колёса катишь?**; шарнир – сустав, нога, рука: **Шарниры** переломаю. Ты настоящий **тормоз**!

Публицистический дискурс.

Я совершенно убеждён, что между этой вознёй и отсутствием жизнеспособного гражданского **механизма** есть прямая связь. – «Московский комсомолец», 2001.

ПФК (производственно-финансовая группа) должна **аккумулировать** средства на эксплуатацию ильменитовых месторождений в Житомирской и Кировоградской областях. – «Украинская инвестиционная газета», 2001.

Научно-популярные тексты:

Недавно появились данные о новом методе химиотерапии злокачественных опухолей американскими учёными. Они используют фолиевую кислоту в качестве **«буксира»** для доставки лекарств раковым клеткам – «Зеркало недели», 2002.

Ведь мозг – это **живая ЭВМ**, сотканная из миллиардов элементов – нейронов ... и **рукотворная и живая машины** оперируют электрическими сигналами, в которых заключена информация ... и приказы исполнительным органам. – «Наука и жизнь», 1975.

Терминообразование.

Дыхательный, двигательный *аппарат*, *локаторы* морских млекопитающих, *приёмопередатчики* китов.

Насколько сильно современное техногенное восприятие мира, можно судить также по тому, что человек в данном стереотипе приравнивает к механизму целиком самого себя, свои отдельные органы, свои свойства. Например, свой мозг в рамках такого «мировидения» он может называть «*машиной*». Ср., например, воспоминания о венгерском слависте, академике Ференце Паппа, принадлежащие лингвисту Л. Хуняди: «Как преподаватель, Ф. Паппа всегда посвящал учеников в свои новейшие открытия, чтобы они могли почувствовать ни с чем несравнимый вкус научного познания. На его собственное выступление на инаугурации в Венгерской академии наук он пошёл не в нарядном костюме и «галстук бабочкой», а с ворохом бумаг, чтобы представить самые свежие результаты – как он говорил – своей «*машины*» [11, с. 158].

Одни из техноморфных номинаций уже прочно вошли в систему языка (аппарат, механизм, буксир, тормоз, подключиться к решению проблем), другие бытуют в разного рода сленгах и художественных текстах (мотор о сердце, шарниры о суставах, колеса о ногах), но все они не вызывают трудности в «дешифровке», при восприятии текстов и их понимании, а нередко теряют первоначально присущую им функционально-стилистическую и эмоционально-оценочную коннотацию (ср.: *переключить* внимание, *генерировать* идеи), что свидетельствует об упрочении в коллективном образе мира стереотипа «все подобно технике, ее работе, ее свойствам» и о появлении в языковой картине мира нового техноморфного архетипа метафоры, базирующемся на этом стереотипе.

Таким образом, в второй половине 20 – нач. 21 в.в. мы наблюдаем рождение и упрочение не только нового техногенного стереотипа восприятия, но и основанного на нем нового архетипа вторичной номинации метафорического типа – как спонтанной, речевой, так и узуальной. Стереотип восприятия, при котором все вокруг и себя самого человек воспринимает как нечто техническое, как некий механизм, а свои действия, поступки, качества – как действия и свойства техники, мы предлагаем называть технократическим или техногенным, а действующую на основе такого мировосприятия метафору и метафорическую номинацию, соответственно, техноморфной метафорой и техноморфной номинацией.

Перспективой изучения техноморфной метафорической номинации является выделение моделей внутри этого архетипа, изучение условий функционирования в различных дискурсах современного русского языка, сопоставительное исследование в русле славянской компаративистики.

Література

1. *Дергачёва Е. А.* Философия техногенного общества / Е. А. Дергачёва. – М. : Ленанд, 2011. – 216 с.
2. *Залевская А. А.* Национально-культурная специфика картины мира и различные походы к её исследованию / А. А. Залевская // Языковое сознание и образ мира : сб. статей / отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : РАН, Ин-т языкознания, 2000. – С. 39–55.
3. *Лакофф Д.* Метафоры, которыми мы живём / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
4. *Некрасов С. И.* Философия науки и техники : тематический словарь-справочник. Учеб. пособие / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова. – Орёл : ОГУ, 2010. – 289 с.
5. *Пархоменко И. Т.* Культурология в вопросах и ответах / И. Т. Пархоменко, А. А. Радугин. – М. : Центр, 2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.countries.ru/library/civilis/civt.htm>
6. *Стёпин В. С.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Стёпин // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.
7. *Телия В. Н.* Метафоризация и её роль в создании русской языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
8. *Тропина Н. П.* Технократическая метафора как средство номинации / Н. П. Тропина // Південний архів. Філологічні науки : Зб. наук. пр. – Вип. XIX. – Херсон, 2002. – С. 141–146.
9. *Тропина Н. П.* Метафорическая номинация, стереотипы восприятия и языковая картина мира / Н. П. Тропина // Проблемы социо- и психолингвистики : сб. ст./ [отв. ред. Т. И. Ерофеева; Перм.ун-т]. – Пермь, 2003. – Вып. 2. – С. 68–72.
10. *Ульман С.* Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1970. – Вып. 5 : Языковые универсалии. – С. 250–293.
11. *Хуняди Л.* In metonymiam академика Ференца Паппа / Ласло Хуняди // Вопросы языкознания. – 2002. – № 2. – С. 158–159.
12. *Чуковский К. И.* От двух до пяти / К. И. Чуковский. – Киев : Гос. изд-во детской литературы, 1958. – 365 с.

Статтю отримано 29.08.2015 р.

Тропіна Н. П.

МОДЕРНІЗАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ВІД ТЕХНОГЕННОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ДО ТЕХНОМОРФНОЇ МЕТАФОРИ

Мовна картина світу того чи іншого етносу багато в чому формується трафаретними метафорами. У статті стверджується, що в 20–21 століттях поряд з традиційними художніми та називними (когнітивними) метафорами: зооморфною, антропоморфною, просторовою, синестезійною – з'явилась нова, техноморфна модель. Формування нової техноморфної моделі метафори є результатом виникнення техногенного світосприйняття, яке з'явилося унаслідок того, що світова цивілізація перейшла від традиційного типу до нового етапу та набула техногенного характеру. Техноморфні метафоричні номінації в сучасній російській мові зустрічаються практично в усіх типах дискурсів: у художньому, публіцистичному, науковому, побутовому, в соціалектах. Це надає право зробити висновок про те, що відбувається модернізація мовної картини світу у бік становлення нового техноморфного архетипу художньої та номінативної метафор.

Ключові слова: типологія метафор, номінативні метафори, мовна картина світу, стереотипи світосприйняття.

Tropina N. P.

**MODERNIZATION OF LINGUISTIC VIEW OF THE WORLD:
FROM ANTHROPOGENIC WORLD PERCEPTION TO
TECHNOMORPHIC METAPHOR**

A linguistic view of the world within any given ethnos is formed largely by means of clichéd metaphors. It is confirmed in the article that in XX–XXI centuries, along with traditional imaginative and denominative (cognitive) metaphors such as zoomorphic, anthropomorphic, spatial, and synaesthetic, we observe appearance of a new technomorphic model. The formation of a new technomorphic model of the metaphor is considered to be the result of appearance of technocratic view of the world arisen from the shift from the traditional type to a new stage that has anthropogenic features. Technomorphic metaphorical nominations can be found almost in all types of the discourse of the modern Russian language: literary, publicistic, colloquial, sociolects. It allows confirming the following: the formation of a new technocratic archetype of the imaginative and denominative metaphor and modernization of linguistic view of the world is observed at this time.

Key words: *metaphor typology, denominative metaphors, linguistic view of the world, stereotypes of world perception.*

УДК 811.161.1'373.231:159.923.2:161.114

Т. Ф. Шумарина

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри російської мови

**АНТРОПОНИМНАЯ ПЕРВЕРСИЯ ЛИЧНОСТНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ**

Цель данного исследования – доказать многоплановость корреляционных отношений персональной и социальной самооценки личности и имени собственного. В статье антропоним охарактеризован как средство дискредитации социальной идентичности, как причина эмоционального дискомфорта, как приём коммуникативной перверсии. Анализ перверсионных возможностей имени собственного позволил выявить многообразие антропонимных приёмов умаления статусной самооценки личности.

Ключевые слова: личное имя, коммуникация, дискомфорт, перверсия.

Введение в проблему. В языке каждого этноса существует множество способов, приводящих к эффекту коммуникативной перверсии. Коммуникативная перверсия – речевое решение, подчинённое выбору речевых тактических ходов, приводящих к нарушению социокультурной нормы и наносящих вред социальной привлекательности языковой личности путем использования маркеров такой речевой модели социальной стратификации, с которой лицо не может согласиться ввиду потери прежнего авторитета или самоуважения [1, с. 204].

Личностное «Я», по мнению специалистов, формулируется в современной науке как проблема двух видов идентичности – персональной и социальной. Персональная идентичность (или иначе личностная самооценка) – это система представлений, система приписываемых себе физических, психических и интеллектуальных качеств; социальная – соответственно социальных качеств, которые, впрочем, не всегда объективны и нередко отражаются в сознании искаженно.

В деструктивной речевой коммуникации перверсионный потенциал имени собственного практически неограничен. Принимая на себя функцию индикатора иллокутивной цели говорящего, антропоним неизбежно каузирует перлокутивный эффект в виде негативной эмоциональной реакции адресата и, следовательно, может быть квалифицирован как антропонимный стрессор – фактор, инициирующий возникновение обиды, – эмоционально-психологического состояния, развивающегося вследствие речевого действия, трактуемого адресатом как противоречащее самооценке и вызывающее эмоциональный дискомфорт.

Продуктивные антропонимические модели, провоцирующие дискомфорт, предполагают комплексное – социо- и психолингвистическое – изучение. Функционирование имени собственного в качестве стрессора, содержащего негативную эмоциональную оценку персональной идентичности, – возраста, пола, этнопринадлежности и, наконец, самого имени объекта – ранее уже подвергалось нами разноаспектному анализу. Однако описание совокупности всех представлений личности о себе («Я–концепции») в связи с антропономинативным поведением в коммуникации требует существенных дополнений и уточнений, в чём и состоит **актуальность** данного исследования.

Успешное функционирование имени собственного в качестве стрессора и провокатора эмоционального дискомфорта определяется высокой степенью значимости личного имени для индивида и может быть обусловлено депривацией его структуры или семантики.

Специфические коммуникативные приёмы экспликации антропонимического стрессора данного типа имеют как экстра-, так и интралингвистическую природу. В этой связи представляют определённый интерес антропонимные актуализации в аспекте мнемической деятельности: забывание, неточное воспроизведение имени и, как следствие, демонстрация индифферентности.

Одна из причин забывания имён является следствием семантической редуцированности антропонимных единиц и заключается во взаимосвязи семантического и темпорального факторов. Впервые экспериментально была установлена временная зависимость сохранения в памяти бессмысленного вербального материала Г. Эббингаузом, доказавшим, что постепенное уменьшение возможности припоминания и воспроизведения материала (то есть забывание) прямо пропорционально длительности временного отрезка. В этом и состоит, на наш взгляд, первая причина забывания имён. Вторая – в зависимости забывания от объёма запоминаемого материала. «Не помню. Простите, никак не могу вспомнить. Ведь *сколько лет, сколько, сколько сотен имён...* Трудно вспомнить...», – так иллюстрирует А. И. Куприн, общепризнанный писатель-реалист, два фактора: время и количество, – обуславливающих забывание семантически полных антропонимов. Однако есть и третья причина, и она заключается в степени значимости для субъекта запоминаемого имени: чем меньше значимость, тем вероятнее забывание. Независимо от конкретной причины отсутствия у адресанта антропореперентной компетенции, забытые или искажённые именованья – настолько неприемлемый для объекта факт, декодируемый как символ безразличия к имени, а следовательно, и к его денотату, что неизменно порождается реактивный компонент дискурса. По интенсивности и характеру реакции можно судить о силе эмоционального воздействия на слушающего, хотя уже сам факт наличия реагирования на антропонимный провокатив является веским доказательством его актуальности. Защитные паттерны могут включать антропонимную единицу, а зачастую вообще состоять из одного антропонима. Действенным контраргументом является и эффект молчания: «Ольга. Василий

Петрович, я ...» – «Кузовкин. Меня Васильем Семёнычем зовут, Ольга Петровна» (И. С. Тургенев) или «...мой жених *Ганс* служит кельнером в ресторане-автомате. – И если ваш будущий жених ...*Фриц*... – *Ганс*, мадам... – Но ведь ваш *Альберт*... – *Ганс* ... – кротко поправила немка» (А. И. Куприн). Подобный тип ущербного антропонимного поведения не претерпел существенных изменений и донныне: «*Владимир*, – поклонился я. – Топаем, – приказал Марсель, – эй, *Виктор*, чего стоишь. – *Меня зовут Владимир*, – поправил я. – Шагай вперёд, – *не смутился певец*» (Д. Донцова).

Эмоциональное переживание дискомфорта возникает также в ответ на игнорирование притязаний личности на признание «ценности себя», собственного достоинства, которое отождествляется объектом с личным именованием, его значимостью, популярностью, эстетичностью и другими позитивными характеристиками («Она боялась, что босс *обзовёт* её кавалера *каким-нибудь Акакием* и испортит ей не только вечер, но и всю жизнь» (Г. Куликова). Если перлокутивный эффект оскорбления прогнозируется говорящим, то в роли индикатора инвективности используется не качественная сторона антропонимной единицы, а фактор её количественного нагнетания в коммуникативном акте. Так, например, диалог из тургеневской повести, включающий четырёхкратное использование провокативного обращения в форме искажённого фамильного варианта (*Кнастер* вместо *Кистер*), завершается, как и следовало ожидать, адекватным декодированием интенции и конгруэнцией в виде предложения дуэли; аналогично в романе «Новь»: «Г-н Паклин, вы едете со мною, г-н Паклин! Положите ...г-на Паклина! Я везу г-на Паклина! – говорил он, напирая на слово: Паклин! – и на букву «а»! Ты, мол, имеешь такое прозвище, да ещё обижаешься, когда тебе его иначат? – Так вот же тебе! Кушай! Подавись! Г-н Паклин! Паклин!!» (И. С. Тургенев). Подобный приём инициации психического дискомфорта настолько эффективен, что прослеживается на протяжении целого ряда исторических периодов. Ср. у современных авторов «Оттого, что тип ему сразу *не понравился*, Сильвер слегка *переиграл* с радушием: «А! *Максимилиан!* – воскликнул он... – Моя помощница только о вас и говорит. Всё *Максимилиан* да *Максимилиан*» (Г. Куликова).

Причиной эмоционального дискомфорта может явиться любое антропонимное употребление, не отвечающее уровню самооценки, даже если оно не содержит иллюкуцию оскорбления. Так, моральный эгоцентризм в детском возрасте способен превратить в стрессор практически идентичные антропонимные формы, например *Светочка* и *Светик*. Индивидуально-авторское толкование степени мелиоративного содержания этих единиц и следующее за ним разрушение притязаний ребенка на желаемое отношение к себе способно вызвать сильное эмоциональное реагирование и даже депрессивное состояние. Дабы избежать подобной коммуникативной неудачи, отнюдь не лишним было бы уточнить предпочитаемую адресатом индивидуальную антропонимную норму, поскольку от некоторых имён образуется не одна, а несколько гипопо-

ристик: *Дмитрий – Дима и Митя, Александр – Саша, Шурик* и относительно новое в русской традиции *Алекс, Людмила – Мила и Люда, Мария – Маша и Муся* и т. д., а если принять во внимание смешанные браки, то следует вспомнить и разноязычные корреляты, например, *Александра – Саша, Шура и Леся*. Каждая из форм может оказаться предпочитаемой в автономинации и, как правило, декларируется носителем. Отсутствие же адекватной антропореперентной компетенции оказывается именно тем фактором, который инициирует дискомфорт.

Имя собственное может трактоваться как стрессор и на фоне эффекта обманутого ожидания, а именно: в речевых актах, где имеет место несовпадение иллюкутивных целей и перлокутивного эффекта, что и создаёт конфликтную ситуацию, не прогнозируемую говорящим [2, с. 174]: «*Саша!* – Да, я *Саша!*» (А. И. Куприн). Эффект обманутого ожидания, а следовательно, и дискомфорт отмечается в целом ряде коммуникативных ситуаций неконфликтного типа с вероятностным использованием имени собственного, например похвалы, поощрения, возвеличивания. В качестве стрессора здесь может оказаться не только отсутствие антропонимной номинации, но даже тип её конкретной репрезентации и характер онимно-апеллятивного ряда. Скажем, название посредством фамилии вместо прогнозируемого имени и отчества либо антропонимная персонафикация не всех, а лишь одного из группы (*Иванов и соавторы*), либо предпочтение имени собственному апеллятива (*авторы проекта*).

Социальная идентичность является важным регулятором поведения личности, влияет на способ создания социальных контактов и групповых отношений. Антропонимная составляющая социальной идентичности непосредственно соотносится со степенью адекватности / неадекватности акта самооценки, что, в свою очередь, и определяет характер выражения речевых стратегий, включая и стратегию перверсии.

Таким образом, антропонимная перверсия, рассматриваемая в социолингвистическом плане, может быть охарактеризована как совокупность коммуникативных антропонимных акций, инициируемых обществом либо отдельным индивидом с целью умаления статусной самооценки личности.

В силу своей антропоцентричности имя собственное, как уже отмечалось, потенциально конфликтогенно и потому является мощным суггестивным средством и в межличностной, и в массовой коммуникации, где излюбленным приёмом развенчания авторитета медийных особ по-прежнему остаются антропонимная деривация (*Митюха Медведев, Собчатица*), намёк (*Цитрус – Лимонов*) и негативация популярности имени. Неоспоримыми фактами умаления достоинств личности являются также игнорирование права на имя, закреплённое в социуме конституционно, и деперсонализация (имеются в виду случаи, подобные описанному у М. Булгакова: «Но теперь оперетка грозила плохим... не Ивану Ивановичу какому-нибудь, а самому Сергею Ивановичу Тальбергу»). Приведённые примеры убедительно свидетельствуют в пользу антропонимной

единицы, доказывая её универсальность в качестве средства коммуникативной перверсии, способного варьировать в соответствии с коммуникативными интенциями и принимать адекватные им формы.

Совершенно очевидно, что функционирование имени собственного в социально отмеченных речевых актах не может исследоваться на материале, в котором элиминирована конкретно-историческая специфика, поскольку элементы стратегии дискредитации обнаруживают своё присутствие в любой форме существования интересов социально-исторической общности в сознании личности. И потому акты антропонимной дискредитации будут представлены к рассмотрению в двух аспектах: стратификационном (дискредитация социально-классовой самооценки личности) и ролевом (дискредитация ролевой самооценки).

В первом случае объектом дискредитации является социальная самооценка объекта именованного, его самоопределение в терминах отнесения себя к определённому социальному страту и его представление о характере привилегий, в том числе и этикетно-антропонимных. Любые отклонения от сформированного по своим представлениям канона интерпретируются как дискредитация. В качестве иллюстративного материала для данного типа обоснованным представляется избрание произведений И. С. Тургенева, для которого реализм составлял творческое кредо, а писательская деятельность охватывала большую часть интересующей нас в социальном плане эпохи, отмеченной гетерогенной структурой общества.

Ущемлением своих дворянских привилегий, своих социальных представлений о должном считает один из тургеневских героев обращение родственника в неподобающей его статусу форме, нарушающей сословный этикет и лишаящей его значительности в глазах окружающих: «Эй, Володька!» – крикнул он своему зятю. – Для него – что я, что какой-нибудь ничтожный казачок Максимка – всё едино». Излишняя фамильярность, граничащая с унижением социального достоинства личности, являлась нарушением этических норм даже в межклассовой коммуникации (в ситуации «верхи» → «низы»), где при известной свободе выбора пейоратив мог приветствоваться лишь в адрес молодых и еще нестарых представителей нечиновных сословий. Если же слуга или крестьянин достигал преклонных годов, фамильярные антропонимные варианты расценивались как неуместные в силу своей уничижительности. Подобные случаи нарушения сословной антропонимной нормы в речевой коммуникации XIX века имели место, но только как единичные употребления, вследствие чего в художественных произведениях функционировали в качестве характерологического средства отрицательного персонажа (вспомним тургеневского барина средних лет, зовущего восьмидесятилетнего слугу Юшкой).

Стратификационно отмеченными можно считать не единственно случаи дискредитации социальной идентичности, осуществляемой посредством антропонимных форм. С этой целью в общении использовались и стратифика-

ционно организованный именной репертуар эпохи, и социально дифференцированные фамилии: «Паклин! – воскликнул Каломейцев. – Прямо деревенское имя. – Паклин... Соломин... Настоящие мужицкие фамилии, а?». Правда, нарушение норм классовой маркированности антропонимикона оценивалось как дискредитация лишь представителями привилегированных сословий и неизменно влекло за собой речевое реагирование в форме табу: «Что ты там об Аграфене Ивановне толкуешь, – воскликнул вдруг бригадир. – И какая она тебе Аграфена? Агриппина Ивановна – вот как надо её называть... А ты – Аграфена!»

Дискредитация социально-классовой самооценки личности может прогнозироваться, особенно в тех случаях, когда её предопределяют поступки самого объекта именованного. Показательна в этом смысле социальная децентрация (намеренное повышение или понижение своей социальной позиции). Схема данного действия такова: за обращением к антропонимической маске (эксплуатации антропонимного этикета иного социального класса) следует активное неприятие прежних социально-идентичных антропонимных норм. А их навязывание в новой социальной идентичности объекту именованного может привести к нежелательным последствиям – когнитивной ригидности и фрустрации. Проиллюстрируем ситуацию изменения уровня стратификационной самооценки на примере антропонимного варьирования: «Фамилия Семёна Петровича происходила от простых огородников. Прадед его назывался по месту происхождения: Коломенцов... Но уже дед его переименовал себя в Коломейцева; отец писал: Каломейцев, наконец Семён Петрович поставил букву *ь* на месте *е* – и, не шутя, считал себя чистокровным аристократом; даже намекал на то, что их фамилия происходит собственно от баронов фон Галленмейер...» и далее «Отчего вы так полагаете, г-н Коломенцов? (Каломейцев даже *дрогнул*, услышав подобное «искажение» своей фамилии). Дисконфортно в условиях аналогичного антропонимического диссонанса чувствуют себя и лица, понижающие социальный статус: «Татьяна, не зовите меня, пожалуйста, барышней... Коли вы хотите... я, точно... я из дворянок; только я хочу всё это бросить – и сделаться как все... как все простые женщины... – Как мне вас звать-то? – Марианной. – А по отчеству как вас величают? – *Да на что вам моё отчество?* Зовите меня просто Марианной. Зову же я вас Татьяной. – И то – да не то. Вы уж лучше скажите».

Поводом для антропонимной дискредитации может стать демонстрация адресатом неадекватной, гипертрофированной социальной самооценки. Показателен в этом смысле следующий диалог, где, по-нашему мнению, обнаруживает себя противонаправленная антропонимная дискредитация: «Пунина нет дома? – спросил я самым развязным манером и не снимая шапки. – Господина Пунина, Никандра Вавилыча, в сию минуту точно нет дома, – отвечал, не торопясь, Бабурин». В реплике-акции неэтичным в данной среде антропонимным вариантом дискредитируются социальные антропонимные привилегии объек-

та номінації (право називатися іменем-отчеством). В репліке-реакції також посредством імени власного здійснюється дискредитація приписуваної собі говорящим соціальної виключності і іменних привілеїв. Подібні випадки антропонічного «контрудара» типові, що пояснюється їх завуальованістю, косвенним вказанням на відступлення від етикета, і тому іменний спосіб являється найбільш прийнятним в культурному суспільстві шляхом відновлення класової ієрархії (в відміння від непрямого уличення в бестактності).

Імя власне активно задіяно в речевій комунікації і як ефективне засіб дискредитації ролевої самооцінки особистості. Як відомо, будь-яка роль інтерналізується, то є в процесі здійснення ролевої діяльності і усвоєння ролевих очікувань у особистості складається своє власне уявлення про ролі, яке може не співпадати з ролевими очікуваннями [3, с. 117]. І це неспівпадіння знаходить вираження через мову, в тому числі в плані антропонічного поведіння: «Лена... – Я Вам не Лена. Я Лена для близьких мені людей! – Хороши, Елена Васильевна» (т/с «Мертві води Московського моря»). Или у А. І. Куприна: «Нюничка, а куди же... – починає поручик неординарно кротким і ніжним, навіть слегка дрижачим фальцетом. – Що та-ко-е? Хто це вам за Нюничка! – презирливо обриває його хазяйка». Інтерпретація слухачами пропонованої антропонічної номінації як дискредитуючої його ролеву позицію побуджує останнього до застосування соціальних санкцій.

Причиною дискредитації ролевих антропонічних привілеїв може стати індивідуально-нормативна антропонічна номінація, не відповідаюча вимогам конвенціональних засобів іменування. «Во-перших, Люба, я просив тебе не називати мене ніколи *Александром Андреевичем*. Це вульгарно. Так зовуть тільки купчихи своїх мужей. Я думаю тобі не важко називати мене *Сашей* або просто *Александром*. Я думаю, що панові художнику отнюдь не покажеться дивним те обставина, що жінка називає свого чоловіка зменшувальним іменем...» (А. І. Куприн). Інтересно зауважити, що інвективна окраска антропонічних форм, дискредитуючих ролеві привілеї носителя імени, еволюціонує і успішно адаптується до специфіки ролевих відносин конкретного історичного періоду.

Таким чином, аналіз перверсійних можливостей імени власного, досліджуваних в межах соціального і персонального самоопределення, дозволив виявити різноманітність антропонічних прийомів зменшення статусної самооцінки особистості, а також встановити, що волюнтативно-інвективна функція антропонімів соціально і темпорально детермінована стратифікаційною і ролевою специфікою конкретної епохи. В цій зв'язі можуть виявитися корисними далішні дослідження в вказаному напрямку, проводимі на більш широкому корпусі текстів, а також комплексні синхронічні і діахронічні дослідження антропонічної складової «Я-концепції».

Литература

1. Кусов Г. В. Использование специальной терминологии в судебной лингвистической экспертизе / Г. В. Кусов // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 6. – С. 203–210.
2. Почепцов Г. Г. Понятие коммуникативной трансформации / Г. Г. Почепцов // Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1978. – С. 49–63.
3. Сорокин Ю. А. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович. – М. : Наука, 1979. – 327 с.
4. Стросон П. Ф. О референции / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1982. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – С. 55–86.
5. Тургенев И. С. Полн. собр. соч. и писем : в 28 т. / И. С. Тургенев. – М.-Л. : Наука, 1962.

Статтю отримано 5.09.2015 р.

Шумаріна Т. Ф.

АНТРОПОНІМНА ПЕРВЕРСІЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мета цього дослідження – довести багатоплановість кореляційних відносин персональної та соціальної самооцінки особи й особистого імені. У цій статті антропонім схарактеризовано як засіб дискредитації соціальної ідентичності, як причина емоційного дискомфорту, як прийом комунікативної перверсії. Аналіз перверсійних можливостей особистого імені дозволив виявити різноманіття антропонімічних прийомів зменшення статусної самооцінки особистості.

Ключові слова: власне ім'я, комунікація, дискомфорт, перверсія.

Shumarina T. F.

ANTHROPONYMS' PERVERSION OF PERSONAL IDENTITY

The purpose of this article have to prove multifaceted correlations of personal and social self-identity and its name. Anthroponyms have been described as a means of discrediting the social identity, as the cause of emotional discomfort and as the reception of the communicative perversion. Analysis of the communicative perverse features of a proper name revealed a diversity of techniques diminishing the status of self-identification using personal names.

Key words: personal name, communication, discomfort, communicative perversion.

УДК 811.161.1'373.2-112'23:331"19"(47)

Г. С. Яроцкая

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ЦЕННОСТНЫЕ АСПЕКТЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

Целью данной работы является анализ языковой объективации концептуального пространства «трудовая деятельность» в русском языке советского периода. В результате проведённого анализа делается вывод о наличии семантической преемственности ценностных смыслов предыдущих периодов в лингвоидеологии труда советской пропаганды. Опора на ценностный потенциал труда=служения, реализованный в семантике языка досоветской России, способствовала героизации труда в языковом сознании советских граждан.

Ключевые слова: труд, советизмы, лингвоидеология, ценностный потенциал.

Актуальность проблем лингвистической интерпретации ключевых концептов советского времени связана, в первую очередь, с возрастанием в наше время значимости идеологической составляющей общественного сознания. Воздействие на язык и современные дискурсивные практики идеологии требуют всестороннего анализа семантической информации, фиксируемой в словарях и извлекаемой носителями языка и культуры из языковых единиц, репрезентирующих ту или иную идеологическую модель государственной политики. В данной статье рассмотрены лингвокультурные характеристики концепта ТРУД советского периода. В исследовании использованы принципы комплексности, многомерности, вербальной репрезентативности ментальных единиц на системно-языковом уровне.

Цель исследования – определение лингвокультурных признаков концепта ТРУД в языке советского периода. **Объект** – лексические средства языковой объективации концептуального пространства «трудовая деятельность». **Предмет** – лингвокультурные аспекты вербализации отношения к труду, позволяющие раскрыть систему базовых ценностей и социально-экономических норм советского общества.

Материалом исследования служат лексические единицы, извлечённые способом сплошной выборки из «Толкового словаря русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова [10 (ТСУ)], «Толкового словаря языка Совдепии» под редакцией В. М. Мокиенко [11 (ТСЯС)], а также из Национального корпуса русского языка [7 (НКРЯ)].

Учёные, исследующие особенности языка советского общества, не отмечали аксиологическую поляризацию, которая проявлялась в существовании двух разных аксиологически разведённых рядов лексических единиц в зависимости от того, о ком / о чём идёт речь – о *своём*, советском или о *чужом*, буржуазном, вражеском [2; 3; 4]. В соответствии с одним из ключевых положений советской идеологии, все (даже внешне сходные) явления в коммунистических странах и странах Запада (*капиталистических, империалистических*) имеют совершенно различную природу (ср. устойчивые выражения *два мира – две системы, два образа жизни*). Это обуславливает аксиологическое расщепление их номинантов: положительными оценками и коннотациями сопровождаются языковые единицы, описывающие одни и те же сущности, факты коммунистического мира, и отрицательными – капиталистического (*соглашение / сговор, почин / происки, руководитель / главарь, революция / мятеж, соревнование / конкуренция*). Субстантивированное причастие *трудящиеся* употреблялось не только по отношению к советским людям, но применялось также для обозначения граждан западных стран, однако в контекстах противопоставления буржуазии и трудового народа (*широкие массы трудящихся и кучка эксплуататоров*). Лексема *безработица* употреблялась только в отношении западных капиталистических стран и причислялась к тем порокам буржуазного общества, в котором одни эксплуатируют других. *Обязательная трудовая занятость* при социализме и *массовая безработица* при капитализме создавали идеологические оппозиции, в которых закреплялось противопоставление у нас / у них. Пресуппозиция «свободный» в сочетаниях *советский труд, труд при социализме* выстраивала антонимические отношения с понятиями *эксплуатация, труд при капитализме*.

На наш взгляд, в любого рода пропаганде наблюдается тенденция к расщеплению идеологически центральных понятий по дуалистической схеме «друг – враг». Это может выражаться в том, что имеющиеся синонимы получают **аксиологически противоположное смысловое наполнение и таким образом способствуют языковому делению мира.**

Помимо аксиологической поляризации лексики, значимыми характеристиками языка советской пропаганды (идеологический дискурс) является также создание неологизмов (в том числе и аббревиатур) и идеологическая монополизация определённых понятий. Что касается языка нонконформистского (обыденного) дискурса, то для него, с нашей точки зрения, характерен значительный лингвокреативный потенциал, реализуемый в многочисленных номинациях с негативными и шутливо-ироническими оценками, в которых проявлялась реакция на советскую риторику в целом и героизацию труда в частности: *скоммуниздить, кастрировать, марксизм-колбасизм, несун, окоммуничиться, принудиловка, стакановец* и др. [11], и в прецедентных высказываниях: *Спокойнее, вы не на работе; Чтоб ты жил на*

одну зарплату; Если хочешь поработать, ляг посты и всё пройдёт; Делу время – потехе деньги [6].

Основными номинативными единицами, вербализующими труд в русском языке, являются следующие лексемы и их производные: *трудиться, работать, служить, делать*.

В словарях XX века слово *работа* приобретает новое абстрактное значение 'действие вообще'. В ТСУ оно дано с пометой *только ед.*, что накладывает ограничения на возможность конкретизации. Появление абстрактной семемы, по-видимому, обусловлено требованиями новой советской идеологии и соответствующего дискурса, который пытался привнести новые смыслы, новое содержание в каждое явление действительности, как старое, так и новое. Механизмами этого процесса, безусловно, выступали языковые средства. Иллюстрация словарной статьи отражает регламентированное употребление слова *работа* в «советском» языке: *Граждане СССР имеют право на труд, то есть право на получение гарантированной работы с оплатой их труда в соответствии с его количеством и качеством. Конституция СССР* [10, т. 3, с. 1097]. Маркером советского времени, который всё же обнаруживает семантическую преемственность лексемы *работа*, является семема 'форма принудительного труда': *Принудительные работы. Каторжные работы* [10, т. 3, с. 1097]. Характерным показателем переосмысления работы в советский период является повышение значимости работы как источника заработка. Это значение становится концептуально значимым, поскольку даёт производные неологизмы: *зарплата, заработная плата, заработок*.

Различия *труда, работы и служения* поддерживаются словообразовательными потенциями лексем: *трудяга, труженик, трудолюбивый, сотрудник – рабочий, работник, партработник, культработник, медработник, чернорабочий, разнорабочий, ответработник, совработник, политработник, политпросветработник – служащий, служба, службист, военнослужащий, совторгслужащий, совслужащий* [см. подробный анализ «труд», «работа», «делать»: 5, с. 34–36].

Ценностный потенциал *служения* реализован в военной лексике: *военнослужащий, военная служба, служить Родине, своему народу, Отечеству, служба*, воинская присяга *Служу Советскому Союзу* и др. Идею служения актуализирует идеологемный компонент «самоотверженный труд на благо Родины»: *трудовой подъём, трудовой энтузиазм, социалистическое соревнование, передовик, ударник, ударница, ударничество, стахановец, выполнить, перевыполнить (план), соцобязательство* и др.

Ценностный потенциал *труда* реализован в субстантивированном причастии *трудящиеся*, которое становится синонимом слова *народ*. *Трудящиеся* (дублет *труженики*) – это рабочие и крестьяне (синоним – *колхозники*): *Только у нас, в Советской стране, существует правительство, которое стоит горой за рабочих и крестьян-колхозников, за всех трудящихся города и деревни* (Ста-

лин). Таким образом, ценностный потенциал труда=служения используется при создании лингвоидеологием советской пропаганды.

Наибольшим словообразовательным потенциалом обладает производящая основа *работ-а-ть*. Среди производных первое место по численности занимает значение 'лицо, выполняющее действие, названное производящей основой' – 41 дериват от *работ-а-ть*, 13 – от *труд-и-ть-ся* [9, т. 2, с. 5–7, 264–265]. Единство *рабочего класса (пролетариата)* и *крестьянства (тружеников села)*, согласно советской идеологии (*смычка города с деревней*), получает вербальное воплощение в неологизме *рабоче-крестьянский*.

Языковая объективация **трудо́вой деятельности** в советский период представлена многочисленными неологизмами-советизмами: *многостаночник, человеко-день, человеко-год, субботник, воскресник, партработа, главкомтруд, госкомтруд, соцтруд, прогрессивка, вахтовик, трудовая вахта, трудармия, труддесант, трудмобилизованный, трудодень, трудовик, трудочас, трудоповинность* и др., уплотнившими номинативное пространство трудовой деятельности в языковом сознании.

Институализация трудовых отношений привела к появлению таких лексем, как *Главкомтруд, Госкомтруд, НОТ (научная организация труда) наркомтруд, зарплата, премия, трудовой стаж (ранее выслуга), отпуск, отпускные, пенсия, пенсионер, прогул, прогульщик, прогрессивка, больничный, нетрудоспособный* и др.

Вербальные репрезентанты концепта ТРУД развивают семантику *труда* как: 1) воспитательной меры, предмета обучения: *трудоповинность, исправтруддом, принудиловка, труддом, исправтрудлаг, принудительный труд, исправительный труд, трудовое воспитание, уроки труда (труды)* (ср. *трудо-вик* – учитель труда); 2) подвижничества в трудовой деятельности – *трудовые подвиги, герой труда, трудовая доблесть, героизм в труде, самоотверженный труд*; 3) **советского труда** – *социалистический труд, соцтруд, свободный труд, освобождённый труд, труд на благо Родины, общественно-полезный труд, созидательный труд, добросовестный труд*; 4) источника существования – *трудовой народ, трудовое крестьянство, трудовая интеллигенция, нетрудовые доходы, трудящийся, трудящиеся* (ср. *Не трудящийся не ест* [11]). Прилагательное *трудовой* приобретает значение 'живущий своим трудом'; 5) обязательное условие существования советского человека – **трудоустройство**, *всеобщая занятость*, им антонимичны *тунеядство, иждивенчество, трудоповинность* и др. [10; 11].

Церковнославянизм *созидание* как лингвоидеологема труда находит проявление многочисленных языковых фактах советского периода. Как считает Н. А. Купина, «созидание социалистических ценностей (политический строй, партия, хозяйство, культура и др.) – высшая нравственная задача советского народа. Осуществление этой задачи возможно лишь через борьбу и при условии уничтожения всего несоциалистического» [3]. Глагол *созидать* в СЦСРЯ и языке дореволюционной России имел значения 'строить', 'творить' [8, т. 4,

с. 371]. Словарные интерпретации лексем с идеологемной семой 'созидание' в «советском» языке иллюстрируют новые метафорические смыслы: *Строить...* 4. Делать, производить; 5. перен. Организовать, созидать, устраивать, налаживать ...*Партию приходилось строить под огнём жестоких преследований царизма...* (История ВКП(б)). *Интеллигенция строит вместе с рабочими и крестьянами новое социалистическое общество.* (История ВКП(б)); *Создание.* 1. Действие по глаголу создать. *Создание крупного социалистического сельского хозяйства в СССР;* *Создать.* 1. Сделать существующим, вызвать к жизни. *На месте старой, отсталой даже в капиталистическом отношении, страны создан новый строй – социализм в основном построен...* [10].

Идеологема *созидательный труд советского человека* становится ценностью, сопоставимой с этическими категориями *добро, благо, свобода, совесть. Богоугодность, праведность труда* как ценность богословского дискурса уступила место новой версии *созидательного, общественно-полезного труда на благо Родины*. Устойчивые сочетания *честный, добросовестный* актуализируют ценностную составляющую – 'труд, осуществляемый в соответствии с предписаниями идеологии, предоставляет материальные блага для субъекта.' Критерием интенсивности труда служат идеологические клише *трудоу энтузиазм, трудовой подъём, трудовой героизм*, где лексемы *энтузиазм, подъём и героизм* сводятся к синонимам, а прилагательное *трудоу* выполняет прагматическую функцию мобилизации адресата, привлечение его к труду.

Героизация труда (*героический, самоотверженный, доблестный = советский, социалистический*) свидетельствует об идеологических наслоениях семантики лексемы *труд* в советском языковом коде, что, по мнению Д. Быкова, было мотивировано желанием тоталитарной системы сделать из повседневного, рутинного труда-пропитания праздник, и поэтому труд стал героическим [1, с. 14–15]. И если в богословском дискурсе героика труда была связана с идеей богослужения, благодаря которому человек богоугодным, праведным, тяжёлым трудом может искупить свои грехи, то в советском официальном дискурсе носителям языка и культуры навязывалась идея, аналогичная богословскому подвижничеству, самоотверженности в труде, благодаря которой советский человек приобретает смысл жизни и всеобщее признание и уважение, став *героем труда, ударником, стахановцем* и т. д. При этом полностью утрачивается значение 'повседневная деятельность человека для личной пользы'.

В советской идеологии ценность труда занимала одну из ключевых позиций. Труд в сознании советских людей имел сакральный смысл. В нормативных текстах декларировалась обязательность труда (*всеобщая трудовая занятость*), всё *трудоспособное население* должно работать (*иждивенчество, тунеядство*), *трудом зарабатывать на жизнь* (иметь *трудоу копейку*). Советская риторика провозглашала то, что именно социализм возвеличил труд, приравняв его к моральной категории, поднял труд до уровня морального поступка. Советский лозунг *«Кто не работает, тот не ест»*, который является цитатой из Нового Завета, позволяет провести аналогию между социали-

стическим и христианским отношением к труду как моральному поступку и моральной ценности. Таким образом, идеологемные компоненты служения и подвижничества стали ценностным основанием и источником для «советского» языка и советской пропаганды в целом. Ср.: *Слава трудовому народу! Трудовая доблесть, ударный труд; Герой социалистического труда, трудовые подвиги* и т. д. Отличия в концептуализации труда в советском и христианском сознании касаются целей и мотивов труда: труд для советского человека и есть мера смысла жизни, *только трудом велик человек*, советский человек трудится на благо Родины; а праведный христианин трудом служит Господу, искупает тяжёлым физическим трудом свои грехи. Так, на одном из съездов ЦК КПСС был провозглашён лозунг и задача: *Способствовать превращению труда в первую жизненную потребность каждого советского человека!*

Однако конкретный субъект трудовой деятельности (*колёсико и винтик*), как и в православной ценностной системе, так и в советской, уходит на задний план, выполняя инструментальную функцию и становясь обезличенной массой: *трудящимися массами, трудовыми ресурсами, трудовыми резервами, советскими кадрами, трудовыми кадрами, партийными кадрами, руководящими кадрами (кадры решают всё)* и т. д. Вводятся единицы учёта труда: *трудодень, трудочас, человеко-день, человеко-час* и др.

Таким образом, православные ценности были положены в аксиосистему труда советского пропагандистского дискурса, поскольку никакое искусственное насаждение ценностей без опоры на уже существующие в языковом сознании ценностные смыслы не способно оказать существенное влияние на национальную аксиосферу.

Коллективистские ценности также занимали ключевую позицию в советской трудовой идеологии. Приоритет общественных мотивов выражался в известной сталинской формуле: *Труд в СССР есть дело чести, дело славы, дело доблести и геройства*, – которая также имела корни в русском языковом сознании (ср. с идеей служения Отечеству и царю). Личные интересы отдельного человека, отдельной семьи и даже какой-либо социальной группы или организации рассматривались как подчинённые общегосударственным целям и интересам. Игнорирование личных интересов работника прикрывалось в официальном идеологическом дискурсе идеей о том, что в условиях общественной собственности на средства производства все граждане являются собственниками, совладельцами, и поэтому их интересы и интересы государства, как правило, совпадают. Отсюда и закономерный логический вывод власти, что при социализме человек работает сам на себя. Таким образом, коннотации труда, порождённые идеологически ориентированными контекстами, так или иначе отражают идеологические ценности. Такие коннотации способны влиять на денотативную часть значения, лишая её нейтральности.

Негативные явления в организации трудовой деятельности советских людей – «искажения социалистической морали», с которыми нужно было вести

активную борьбу, получили следующие номинации: *аврал, штурмовщина, простой, прогул, прогульщик, халтура, очковтирательство, цеховщина, несунны, дялечество, саботаж, бракодел, обезличка, уравниловка, вольнка, расхититель, расхитительство, кампанейщина, групповщина* и *нетрудовые доходы*.

Образно-оценочные компоненты концепта ТРУД в «советском» языке зафиксированы в милитаристских (военных) метафорах: *трудмобилизованный, труддесант, трудармеец, трудармия, фронт труда, трудовой фронт, фронт работ, штурмовщина, битва за урожай, передовые позиции тружеников, передовики производства, ветеран труда, герой труда, трудовая доблесть* и др.

Семантика вознаграждения за труд закреплена в синонимическом ряду с доминантой *зарплата*: *получка, прогрессивка, натуроплата, премия, аванс. Гонорары* получают работники сферы культуры и искусства. Уравнительность в оплате труда вербализована в лексемах *уравниловка, уравниловец*. Доходы населения могли быть *трудовыми* и *нетрудовыми*. В языке советского периода возникло понятие *нетрудовые доходы*, под которым понимали доходы от спекуляции, валютных операций, частной предпринимательской деятельности, оказания услуг, репетиторства, ремонта бытовой техники, частого извоза, деятельности подпольных цехов (побочных производств, продукция которых продавалась «налево»). *Спекуляция* – приобретение товаров с целью последующей продажи по завышенной цене, валютные операции, доход, полученный присвоением чужого труда (*эксплуатация*). Основным признаком *нетрудовых доходов* было то, что они не были связаны с работой человека на государственном предприятии. Пенсии, стипендии, вклады в сбербанках и проценты по ним, а также выигрыши в государственной лотерее не считались *нетрудовыми доходами*.

Семантика профессионального уровня и качества труда получила развитие в инновациях *специалист, бракодел, халтуристик* и устойчивых номинациях *знаток своего дела, мастер своего дела, знак качества*. Лексема *мастер* перешла в разряд номинаций должностей и званий: *мастер производственного обучения, старший мастер, заместитель мастера, помощник мастера*.

Таким образом, в период интенсивной идеологизации труда в русском языке советского периода наряду с обновлением языковых средств отмечается использование старого стереотипного фонда, что свидетельствует о возрождении, преемственности прежних ценностей трудовой деятельности. Деидеологизация (разрушение идеологием досоветского времени) совершается отбором новых «идеологически не скомпрометированных слов», хотя наблюдается и новое лексическое наполнение старых образно-перцептивных компонентов.

Литература

1. Быков Д. Блуд труда : [эссе] / Д. Быков. – СПб. : Лимбус Пресс, 2002. – 130 с.
2. Зализняк А. А. Константы и переменные русской языковой картины мира. (Язык. Семиотика. Культура) / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелёв. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 696 с.
3. Купина Н. А. Тоталитарный язык : словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. – Екатеринбург, Пермь : ЗУУНЦ, 1995. – 143 с.

4. Купина Н. А. Динамика идеологического фонда русского языка : актуальные тенденции // Современная политическая лингвистика : проблемы, концепции, перспективы : [сб. науч. тр. ВГПУ; Волгоградский институт бизнеса]. – Волгоград : Изд-во ВГПУ “Перемена”, 2009. – С. 158–168.
5. Токарев Г. В. Теоретические проблемы вербализации концепта «труд» в русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Г. В. Токарев. – Волгоград, 2003. – 46 с.

Лексикографические источники

6. Дядечко Л. П. Крылатые слова нашего времени : [толковый словарь] / Людмила Петровна Дядечко. – М. : НТ Пресс, 2008. – 800 с.
7. НКРЯ – Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – URL : <http://www.ruscorpora.ru>. – Заглавие с экрана.
8. СЦСРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской академии наук : в 4 т. : 2-е изд. – СПб, 1867.
9. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – М. : Русский язык, 1990.
10. ТСУ – Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [ред. Д. Н. Ушаков]. – М. : Гос. ин-т “Сов. энцикл.”; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1935–1940.
11. ТСЯС – Мокиенко В. М. Толковый словарь языка Совдепии / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.

Статтю отримано 24.09.2015 р.

Яроцька Г. С.

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛІЗАЦІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Метою роботи є аналіз мовної об'єктивації концептуального простору «трудова діяльність» в російській мові радянського періоду. Робиться висновок про наявність семантичної спадкоємності ціннісних смислів попередніх періодів в лінгвоідеології праці радянської пропаганди. Опортя на ціннісний потенціал праці = служіння, реалізований в семантиці мови дорадянської Росії, сприяло героїзації праці в мовній свідомості радянських громадян.

Ключові слова: праця, радянїзм, лінгвоідеологія, ціннісний потенціал.

Yarotska G. S.

VALUABLE ASPECTS OF REPRESENTATION OF WORK ACTIVITY IN THE RUSSIAN LANGUAGE OF THE SOVIET ERA

The aim of this paper is to analyze the representation of conceptual space «work activity» in the Russian language of the Soviet period. The analysis concludes that there is continuity of the semantic meaning of value in previous period's labor ideology of Soviet propaganda. Reliance on the value potential of labor = service implemented in the semantics of the language pre-Soviet Russia, contributed to the glorification of work in the language consciousness of Soviet citizens.

Keywords: work, Sovietisms, ideology, value potential.

ПИТАННЯ ФОНЕТИКИ, ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА СЛОВОТВОРУ

УДК [811.14+811.133.1]’373.45/.46/.611’255.2:574:61

М. Ю. Авдонина

Московский государственный лингвистический университет,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры немецкого и французского языков факультета заочного
обучения; ID ORCID: 0000-0003-3819-8254

Н. И. Жабо

Российский университет дружбы народов, кандидат филологических наук,
зав. секцией немецкого и французского языков кафедры иностранных языков
Аграрно-технологического института; ID ORCID: 0000-0003-2958-5738

Е. П. Попова

Московский государственный лингвистический университет,
старший преподаватель кафедры немецкого и французского языков
факультета заочного обучения

ГРЕЧЕСКИЕ ФОРМАНТЫ В СЛОВООБРАЗОВАНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА В АСПЕКТЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ПЕРЕВОДА

Статья посвящена результатам исследования греческих формантов во французских терминах экологии и медицины. В процессе изучения проблемы было установлено, что в настоящее время языку науки свойственна конкуренция формантов различной этимологии и создание семантически тождественных терминологических единиц разной природы. Результаты могут быть использованы на занятиях по иностранному языку для будущих специалистов в науках о Земле и человеке для освоения языка международного научного общения.

Ключевые слова: термины экологии и медицины, греческие форманты, словообразование, обучение переводу, французский язык.

Введение. Древнегреческий язык за пределами Эллады широко исследовался ещё древнеримскими учёными, поскольку он использовался в Древнем Риме при обучении риторике, стихосложению и многим важным составным частям общественной жизни, средствам и способам выражения внутренней жизни человека [11].

Проникновение греческих формантов в современный научный язык может изучаться в контактной лингвистике [21] в рамках этимологического и исторического подхода [12], а также как проблемы переводческого выбора и методических приёмов обучения переводу специальных текстов, особенно с использованием новых компьютерных технологий.

В первом случае речь идёт не о контактах научного мира с современной Грецией, её культурой и языком, но о регулярном использовании учёными всего мира формантов греческого происхождения. Первенство в этом словотворчестве в последние сто лет, бесспорно, держат англоязычные учёные, в нашем исследовании это результаты словотворчества медиков и экологов.

Материалы, методы, этапы исследования. На первом этапе исследования [6] нами были проанализированы словари и списки единиц, заимствованных из греческого языка. В последние годы в помощь создателям обозначений новых понятий созданы списки греческих формантов (корней, приставок, суффиксов) [напр., 18] с переводом и примерами употребления.

На втором этапе были проанализированы двуязычные глоссарии, которые магистры и аспиранты РУДН обязаны составить каждый по своей узкой специальности (экологическая и медицинская тематика).

На третьем этапе были разработаны серии упражнений и заданий по запоминанию специальной лексики методом этимологизации формантов.

Результаты и обсуждение. Выделены наиболее частотные единицы, которые далее были сгруппированы по семантическому критерию. Отобраны те французские термины, содержащие греческие форманты, которые употребляются именно в данной сфере.

Этот материал отличается от обычного набора имеющихся в словарях паспортизированных единиц тем, что молодые специалисты составляют списки именно тех слов, которые встретились им в только что изданных публикациях в той самой сфере, в которой они владеют русскими терминами, хорошо понимая их предметное значение. Далекое не каждая из таких единиц включена в словари.

Греческий язык исследовался древнеримскими учёными, поскольку он использовался в Древнем Риме при обучении риторике, стихосложению и многим важным составным частям общественной жизни, средствам и способам выражения внутренней жизни человека [11]. Нами установлено тождество большинства отобранных единиц греческого происхождения, используемых во французском и английском языках. Однако созданные новые термины не всегда совпадают. Например, термину английского языка *water table*, представляющему собой свободное словосочетание в образном смысле, во французском языке соответствует термин, состоящий из необразного словосочетания *nappe phréatique*. В это словосочетание входит слово греческого происхождения, употребляющееся во французском языке только в контексте изучения грунтовых вод и извержений (*carte ~, eau ~, explosion ~, niveau ~* и пр.), то есть понятное только узким специалистам. В русском языке единого решения по созданию эквивалентного термина данной семантики пока не принято. Каждая подсфера экологии пользуется своим обозначением: *горизонт грунтовых вод; скатерть ~, уровень ~, зеркало ~, свободная поверхность ~*. Используется также термин-просторечие *верховодка* и термин с тем же греческим элементом: *фреатическая поверхность*.

Сравнение научных терминов экологии и медицины французского языка с соответствующими терминами русского языка выявило различие в подходах к

словообразованию в этих областях. При переводе на русский язык надо было найти правильный эквивалент, что вызывало иногда трудность. Главным отличием, как было нами установлено [4], является наличие в терминологии русского языка гораздо большего количества сложных слов с русскими основами. Например, греческому форманту *hydro* - (и латинскому форманту *aqua* -) в русском будет соответствовать скорее формант *вод-* или слово *вода*:

hydrolixiviation – *выщелачивание водой*;

hydracide – *водородная кислота*;

hydramnios – (гинеколог.) *многоводие*; (мед.) *водянка амниона* (иногда: *гидрамнион*).

Нередко русский термин не содержит вербальных единиц гнезда *вода*, но содержит такие единицы, в семантику которых входит сема «вода»:

installation hydrolienne – *приливная электростанция*.

Во французском языке при этом широко используются греческие единицы. Например, *la ressource hydrique* – это основной термин для названия водных ресурсов в энциклопедических статьях, рядом приводится как второй «*ou ressource en eau*» [19].

В русском языке, напротив, чаще образуются такие структуры, как двухосновные сложные слова, первая часть которых обозначает предмет, на который воздействуют, а вторая – субстантивированный или адъективированный процесс. Такие слова легко используются по мере надобности: *водоочистка*, *водообеззараживающая хлорная таблетка*, *водообильность* и т. п. Образуются словообразовательные цепочки: *водообеспечение* – *водообеспеченность* – *водообеспечивающая способность (почвы)* – *район с недостаточной водообеспеченностью*.

Можно говорить о сильном влиянии административного подстиля официально-делового стиля на научный стиль, особенно в текстах экологической и медицинской тематики. Случаются казусы, когда образуются семантически несовместимые сочетания: *водоопыление* (фр. *hydrogamie*). Иногда характеристика подчинённого элемента переходит на весь термин, например: *питьевое водоснабжение*.

Академия Франции бдительно следит за появлением новых терминов и ставит цель сохранить их вразумительность. Поощряются пояснения смысловых различий паронимов, например: *Quelle est la différence entre **hygrométrie** et **hydrométrie**?*

L'hygrométrie est en météorologie la discipline qui vise à connaître le degré d'humidité de l'air. Le nom «hygrométrie» est composé des termes «hygro-», du grec «ὕγρος» qui signifie «humide», et «-métrie» signifiant «mesure».

Quand à l'hydrométrie elle concerne l'étude des eaux naturelles, leurs propriétés physiques et curative. Le nom «hydrométrie» est lui composé des termes «hydro-»,¹ [19].

¹ Перевод на русский язык: В чём разница между **гигрометрией** (*hygrométrie*) и гидрометрией (*hydrométrie*)? В метеорологии **гигрометрия** (*hygrométrie*) – дисциплина, изучающая степень влаж-

Одним из главных направлений работы на занятиях по переводу является формирование у учащихся осознания ответственности за чистоту русского языка. Для нашего исследования было важно, что греческие форманты участвуют в формировании новых научных терминов.

В русской терминологии в наше время, благодаря широкому доступу к научному знанию через сеть Интернет, всё шире употребляются транскрибированные единицы с элементами грамматического оформления по правилам словообразования русского языка, например: мед. *hydrolabilité* – *гидролабильность*. Однако при чрезмерном употреблении интернационализмов текст приобретает свойства, напоминающие хрестоматийную искусственную фразу «Глокая куздра штеко кудланула бокра и курдячит бокрѣнка» Л. В. Щербы. Сравните: *Анафилактикоидные реакции клинически проявляются теми же симптомами, что и анафилаксия, однако в высвобождении медиаторов из тучных клеток и базофилов принимают участие неиммунные механизмы* [20]. *Совокупность действия нивации, солифлюкции и гравитационных процессов при определённых тектонических условиях обуславливает выравнивание вершин* [19]. Чувство языка, чутьё к форме требуются именно в тот момент, когда «картинка» понятна специалисту. Как видно, преподаватель обязан правильно прокомментировать перевод и подобрать материал-образец – и такие усилия окупаются страницей. В конце учебного года переводы становятся значительно лучше.

Словари безнадежно устаревают, не успев выйти [3]. В практическом создании терминов значительную роль играют органы, не занимающиеся лингвистикой и не зависящие от лингвистических институтов. Глоссарии составляются различными ведомствами, большими фирмами. Термины осмысляются и вводятся в обиход журналистами [7]. В результате термины в текстах экологической тематики приобрели пертинентную черту, противоположную самому определению термина – одно и то же содержание имеет две и более формы выражения. Это не синонимы, так как разные формы тождественны.

В связи с тем, что греческий язык не изучается будущими инженерами, биологами, медиками, усвоение терминологии по изучаемой теме представляет трудность. Нами разработаны тренировочные и контрольные упражнения, направленные на выработку языковой догадки и на формирование навыков поэлементного семантического анализа незнакомых слов, имеющих греческие форманты.

В качестве подготовительного упражнения мы предъявляем учащимся текст (желательно подобрать подобный текст по каждой специальности) и следующее задание: *Найдите греческие форманты русских терминов (ис-*

ности. Слово «гигрометрия» («hygrométrie») состоит из терминологических элементов «гигро-» («hygro-»), от греческого «ὕγρως», что означает «мокрый», «влажный», и «-метрия» («-métrie») – значит «мера», «измерение». Что касается **гидрометрии** (hygrométrie), то она изучает природные воды, их физические и целебные свойства. Слово «гидрометрия» состоит из терминологических формантов «гидро-» («hydro-»), от греческого «ὕδρως», что означает «вода», и «-метрия», что означает «мера», «измерение».

пользуйте списки греческих слов и этимологический комментарий толковых словарей). Составьте русско-французский двуязычный глоссарий. Подумайте, в чём преимущества терминов греческого происхождения в следующей статье: «Синдром пульмонарной гипервентиляции – очень частое поражение, характеризующееся разнообразием соматических симптомов (клиническим полиморфизмом). Диагностика затруднена. Без соответствующего лечения во взрослом возрасте эволюционирует в хроническое возбуждение и иногда приводит к развитию психиатрических состояний: приступам паники и фобическим нарушениям. Наиболее частым ранее поставленным диагнозом является астма. Мы предлагаем хрестоматию, уделяя особое внимание терапевтическому лечению» [9].

На следующем занятии обсуждаются значения греческих формантов, в том числе форманта *-ит*: факт, что один аспирант медицинского факультета истово верил, что *-ит* по-гречески «болезнь», так ему объяснили на лекциях.

Формант *теле-* следует обсудить непременно, так как в русском языке он является носителем значения «телевидение», в то время как в научных терминах он обозначает «действие на расстоянии». В результате молодые учёные не понимают семантики терминов с участием этого форманта, например: (мед.) *télécardiogramme* – телеэлектрокардиограмма; (мед.) *téléchronoréflexomètre* – телехронорефлексометр. Может быть, как раз поэтому термины с инициальным *télé-* имеют в русском языке эквиваленты, избегающие этого форманта: (мед.) *télécesiumthérapie* – дистанционная гамматерапия с применением цезия; *télé saisie de données* – дистанционный сбор данных; (мед.) *télé systolique* – относящийся к концу систолы.

Французы понимают значение форманта *télé-* в соответствии с его греческим значением, этот формант во французской терминологии очень продуктивен: в словаре Larousse 1974 он начинается 58 слов, в Larousse 1994 – 106 слов, Larousse 2015 – 124 слова [14; 15; 16]. Но в специальных языках экологии и медицины таких слов многие сотни. Научные термины узкой специализации могут быть введены в обиход благодаря популяризации медицинских процедур или значимости феномена для экологии. Например: *télétoxie* (в русском: системный инсектицид).

Затем разбираются заранее подобранные преподавателем микротексты по теме исследования на разных языках. Например, с такими формантами:

-algie – *Algos* (боль) *Névrалgie, Analgésique, Nostalgie*;
all(o)- – *Allos* (другой) *Allergie, Allogamie, Allochtone, Allopathie*;
amphi- – *Amphi* (с двух сторон, вокруг) *Amphithéâtre, Amphibie, Amphibraque*;
-andr(o)- – *Anér, andros* (мужчина) *mâle André, android*;
éco- – *Oikos* (дом) *Économie, Écologie, Écosystème*.

Далее рекомендуем переходить к самостоятельной работе со словарями. Задание: Составьте тематический глоссарий по теме (100 французских терминов с греческими формантами, например: *ligament hyo-épiglottique* –

подъязычно-надгортанная связка) и определите значение формантов и самих специальных терминов. В выборе слов следует полагаться на мнение учащегося о значимости единицы на сегодняшний день. Важно понимать, что конкурирующие формы выражают одно содержание, то есть это не синонимы (не слова, имеющие сходное значение, но отличающиеся нюансами смысла, стилистики). Например: *свет* = лат. *lum-* / *lumino-* = греч. *phôs, photos-, phot(o)-*: *Photosynthèse, Photon*;

1) по-русски: Аналогом светимости в системе энергетических фотометрических величин является излучательность.

2) по-французски: *En photométrie, la luminance est la grandeur mesurable correspondant à la sensation visuelle de luminosité ou de brillance d'une surface.*

В качестве справочного материала предлагаем списки греческих и латинских формантов, имеющиеся в Интернете, например, в проекте Babel [17].

Для закрепления слов самого общего значения предлагаются следующие упражнения:

А) Найдите в словах глоссария по изучаемой теме форманты (русские, греческие и латинские), обозначающие количество, и определите сферу их употребления. Ответ:

Русский	Французский	Английский	Латинский	Греческий
одно-	un	one	uni-	mono-
дву-	deux	two	bis-	di-
три-	trois/tré-	three	tri-	tri-
четверо-	quatre	four	quadric-	tetra-
пяти-	cinq-	five	quingu-	penta-
десяти-	dix-	ten-	déci-	déca-
сто-	cent-	hundred-	centi-	hecto-
тысяче-	mille	thousand	mill-	kilo-
полу-	demi	half-	semi-	hemi-
много-	beaucoup	many/much	multi-	poly-
мало-	peu	few; little	mini-	hypo-, oligo-
сверх-, пре-, слишком	trop	over-	super-	hyper-
голно-	plein	full	pleni-	holo-
все-	tout	all-	omni-	pan-

Б) *Определите по этимологическому словарю значение нижеприведённых формантов и составьте с ними сложные слова, используя форманты, обозначающие количество:*

-cellulaire, -corne, -latéral, -mètre, -logie, -cycle, -gramme, – colore, -chrome.

В) *Выделите форманты, обозначающие базовые научные понятия естественнонаучных дисциплин, Приведите примеры производных французского языка. Примерный ответ:*

вода = лат. aqua = греч. hydr(o)- / hudor: hydrocéphale

воздух = лат. aéro- = греч. aēr, aeros: aérophagie

травя = лат. herbi- = греч. -phyt(o)-/ phuton: phytogenèse, saprophyte

земля = лат. terr(a) = греч. -gé(o)- / Gé: géologie, Pangée

смотреть = лат. vid-/vis- = греч. -scope: stéthoscope.

В современном языке слишком быстро появляются и исчезают многие термины. Это связано с необычайно быстрым развитием научного знания [13]. Термины скорее попадают в ГОСТы и ведомственные глоссарии, нежели в словари. Греческие форманты – обязательная часть языковой и межкультурной компетенции в аспекте диалога культур. Они иницируются, в основном, в английском языке как мелиоративном языке глобализационных процессов современной эпохи, пересекаясь с мелиоративным языком античной эпохи.

Проведённый анализ текстов экологической и медицинской тематики позволяет установить, что в языке науки для выражения одного и того же содержания используются конкурирующие форманты, при этом греческие единицы играют значимую роль. Высшая степень ассимилированности греческих формантов означает, что они продуктивны, используются в гибридных сложных словах. Сопоставление приводит учащихся к следующим выводам: 1) конкуренция формантов свойственна современным терминосистемам; 2) в языке науки имеется набор единиц латинского и греческого происхождения, общих для научного стиля развитых языков; 3) благодаря языковой догадке и сложению первичных смыслов формантов слова можно уловить содержание незнакомого термина.

Литература

1. Авдонина М. Ю. Запоминание специальной лексики методом этимологизации формантов / М. Ю. Авдонина // Вестник МГЛУ. Иностранный язык для специальных целей : лингвистические и методические аспекты / [отв. ред. В. Г. Кузнецов]. – М. : Изд-во МГЛУ, 2002. – Вып. 466. – С. 61–68.
2. Анафилаксия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mosiui.ru/016>
3. Англо-русский экологический словарь / Аджигитов Г. Н., Мазур И. И., Маттис Г. Я. и др. – М. : Русский язык, 2001. – 608 с.
4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
5. Жабо Н. И. Системы экологических терминов русского и французского языков : типология, семантика и функции. – М. : Изд-во РУДН, 2015. – 128 с.
6. Попова Е. П. Греческие форманты во французском языке / Е. П. Попова, М. Ю. Авдонина // Романские языки и культуры : от античности до современности. Тезисы докл. российской конф. (Москва, филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 4–6. 12 2001) / [отв. ред. М. А. Косарик]. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 64–65.

7. Терехова С. І. Типи номінацій у терміносистемах германських та слов'янських мов / С. І. Терехова // Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 квіт. 2014 р., Національний авіаційний університет. – К. : НАУ, 2014. – С. 140–142.
8. Рычагов Г. И. Общая геоморфология : учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Г. И. Рычагов. – М. : Изд-во Моск. ун-та ; Наука, 2006. – 416 с., илл.
9. Синдром пульмональной гипервентиляции у детей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://medafarm.ru/page/stati-doktoru/pediatrica-i-neonatologiya/sindrom-pulmonalnoi-giperventilyatsii-u-detei>
10. Электронный словарь Мультитран. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.multitrans.ru/c/m.exe?a=1>
11. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots / P. Chantraine. – Paris, 1968–1980.
12. Dictionnaire historique de la langue française / Alain Rey, Marianne Tomi, Tristan Hordé, Chantal Tanet. – Paris : Le Robert, 2010. – 2614 p.
13. Dury P. L'obsolescence des termes en langues de spécialité: une étude semi-automatique en corpus informatisés, appliquée au domaine de l'écologie / P. Dury, P. Drouin // Carmen Heine / Jan Engberg (eds.) : Reconceptualizing LSP. Online proceedings of the XVII European LSP Symposium 2009. – Aarhus, 2010.
14. Larousse 1974 – Le Petit Larousse Illustré. – Paris : Ed. Larousse, 1973.
15. Larousse 2008 – Le Petit Larousse Illustré. – Paris : Ed. Larousse, 2007.
16. Larousse 2015 – Le Petit Larousse Illustré. – Paris : Ed. Larousse, 2014.
17. Lexique des mots d'origine grecque en français & grec moderne. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://projetbabel.org/ellenika/lexique.htm>
18. List of Greek and Latin roots in English. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.oakton.edu/user/3/gherrera/Greek%20and%20Latin%20Roots%20in%20English/greek_and_latin_roots.pdf
19. Quelle est la différence entre hygrométrie et hydrométrie? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nuddz.com/question/5913/Quelle-est-la-diff%C3%A9rence-entre-hygro%C3%A9trie-et-hydrom%C3%A9trie>
20. Ressource_hydrique. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://fr.wikipedia.org/wiki/Ressource_hydrique
21. Winford D. An Introduction to Contact Linguistics / Donald Winford. – Oxford : Blackwell Publishing, 2003. – 416 p.

Статтю отримано 2.10.2015 р.

Авдоніна М. Ю., Жабо Н. І., Попова О. П.

ГРЕЦЬКІ ФОРМАНТИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ТЕРМІНОТВОРЕННІ В АСПЕКТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Дослідження присвячено грецьким формантам термінів екології та медицини французької мови. Виявлено, що для сучасної мови науки властива конкуренція формантів різної етимології та творення семантично тотожних термінологічних одиниць різної природи. Результати дослідження можуть бути використані на заняттях з іноземної мови для майбутніх фахівців у науках про Землю і людину з метою засвоєння мови міжнародного наукового спілкування.

Ключові слова: *терміни екології та медицини, грецькі форманти, словотвір, навчання перекладу, французька мова.*

Avdonina M. Yu., Zhabo N. I., Popova E. P.

**GREEK FORMANTS IN FRENCH WORD BUILDING:
IN THE CONTEXT OF TRANSLATION**

The research is devoted to Greek formants in modern French language in environmental and medical fields. The language of science characteristic of competition between formants of different etymology has been revealed at the current stage as well as the trend of creation of semantically identical terminological units of different nature. The results are to be used at the lessons of French as foreign language for future specialists in Earth sciences and human health in order to develop skills in communication in the international science community

Key words: *terms of ecology and medicine, Greek formants, word formation, learning of translation, the French language.*

УДК [811.161.1+811.222.1]’344.3’367.2’362:801.612-115

Алиреза Валипур

Тегеранский университет, Иран
кандидат филологических наук, профессор,
профессор кафедры русского языка
ID ORCID: 0000-0002-1533-1529

**СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ФОНЕМАТИЧЕСКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ И УДАРЕНИЯ В
СИСТЕМАХ РУССКОГО И ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКОВ**

Цель статьи – описать результаты сопоставительного исследования фонематических интерпретаций и характеристики ударения в системах русского и персидского языков. Объект анализа – интерпретации русской и персидской фонематических систем. Предмет исследования – вопросы, связанные с трудностями в произношении носителями персидского языка русских звуков, а носителями русского языка – персидских звуков. В результате проведённых лабораторных исследований выявлены основные причины русско-персидской межъязыковой фонетической интерференции. Мы пришли к выводу о том, что словесное ударение в персидском языке обусловлено просодической высотой. Практическое применение результатов исследования и выводов важно при изучении русского языка иранскими студентами. Использование этих результатов помогает разрабатывать упражнения, направленные на избегание межъязыковой интерференции в области фонетики.

Ключевые слова: фонема, ударение, анализ звуков, персидский и русский языки.

Постановка проблемы. Персидский язык, распространённый в современном Иране, Таджикистане и Афганистане, является плюрицентрическим языком этих государств. Он также распространён в некоторых регионах Узбекистана, Пакистана и Индии. На протяжении многих веков он был официальным языком и языком культуры этих стран. Персидский язык был и отчасти остаётся языком межэтнического общения на обширных территориях азиатского континента и Арианы, являющейся колыбелью великой культуры и цивилизации. Русский язык является государственным в России и Белоруссии, он широко распространён и имеет разные статусы в других странах бывшего СССР: Украине, Казахстане, Кыргызстане, Молдове, Армении, Азербайджане, Латвии, Литве и др. Русский язык как иностранный изучается сегодня в более, чем 80 странах мира. Это международный язык, так как он является одним из рабочих языков ООН и её структур.

И русский, и персидский языки входят в первую десятку наиболее распространённых живых языков мира, они оказывают влияние на экономику, культуру и быт их носителей. Подобно другим широко распространённым языкам

мира, русский и персидский языки имеют живые диалекты. Есть также разные варианты современной персидской письменности. Особенности современных персидского и русского языков обусловлены их древней историей, географией распространения, использованием разными национальными, социальными, профессиональными группами носителей.

Несмотря на богатство персидского языка, а также сложившуюся на протяжении веков литературную норму и культуру общения на персидском языке, в нём, в отличие от русского языка, наблюдается некая структурная, лексическая, фонологическая, орфографическая неупорядоченность. Иранские лингвисты и литературоведы предпринимают усилия, направленные на устранение такой неупорядоченности языка, однако неразработанность некоторых аспектов, нерешённые вопросы и неточности остаются и нуждаются в изучении. Наша работа призвана найти пути решения одной из таких проблем на основе использования опыта изучения русского языка. Мы постараемся также указать на возможные пути использования результатов исследования в практике преподавания русского языка носителям персидского языка.

Изложение основного материала

Сопоставление русских и персидских фонематических интерпретаций.

Опыт нашей исследовательской и практической работы свидетельствует о том, что наибольшие трудности в современном персидском языке связаны с тем, как объясняются закономерности и особенности функционирования его фонетической и грамматической систем. Многочисленные и необоснованные, с нашей точки зрения, исключения, существующие в персидском языке, затрудняют процесс его постижения даже для тех, для кого этот язык является родным. Особого внимания требует к себе также персидская орфография. Целый ряд орфографических правил противоречит фонетическому принципу письма, поэтому в ряде случаев то, что выглядит на письме необычно и сложно, произносится весьма легко. Нередко это затрудняет освоение персидского языка иностранцами.

Одной из неизбежных трудностей в практике обучения русскому языку иранцев является интерференция, связанная с разницей фонетических систем персидского и русского языков. Все преподаватели русского языка и обучающиеся русскому языку в Иране сталкиваются с проблемой постановки или коррекции русского произношения. Фонетика определяет звуковую сторону речи; фонетические правила регулируют артикуляционные, акцентуационные, интонационные закономерности и особенности. Фонетика (в широком смысле) рассматривает звуковые явления как элементы языковой системы, служащие для воплощения слов и предложений в материальную звуковую форму, без чего немислимо общение, понимание речи и её воспроизводство. Исходя из этого, каждый язык обладает свойственной ему фонетической структурой. Так, в методике компаративного изучения фонетической системы в Иране принято про-

тивопоставлять правильное и неправильное произношение отдельных русских слов и словоформ, в которых содержатся трудные для носителей персидского языка звуки и звукосочетания. Например, русское односложное существительное *всплеск*, в котором 7 букв и соответствующие им 7 звуков произносятся лишь с одной закономерной особенностью – первый *В* оглушается в позиции перед глухим согласным *С* [фспл'эск], говорящий по-персидски трансформирует в трёхсложное формирование *[вэзбэл'эск] с одинаковыми гласными *Е*, в первых двух случаях без смягчения предыдущих согласных; с заменой глухого *П* звонким *Б*, обуславливающим регрессивную ассимиляцию предыдущего глухого *С* → *З*. Односложная словоформа родительного падежа множественного числа имени существительного *люстра* – *люстр*, – в которой русскоязычный произнесёт все 5 звуков, передающихся 5 буквами, без изменения основных аллофонов [л'устр], у говорящего по-персидски под влиянием интерференции родного языка будет трансформирована в двусложное слово с дополнительным безударным гласным в сочетании трёх согласных звуков, причём смягчения *Л* перед йотированным *Ю* не произойдёт: *[л'устэр].

Фонема является объектом изучения фонологии. Это минимальная единица звукового строя языка, она служит для отождествления и различения значимых единиц языка. Следовательно, фонема – наименьшая самостоятельная единица, благодаря которой строятся морфемы (к примеру, /м/ + /а/ = слово *ма* – рус. «мы»). В разных позициях могут проявляться разные аллофоны одной фонемы. Иногда аллофоны различаются в связи с индивидуальными особенностями речи человека, в связи с диалектными особенностями. Так, губно-зубной *В* и лабиализованный *W* и в русском, и в персидском языках являются равноправными аллофонами, которые не выполняют смысловозначительной функции. В некоторых диалектах персидского языка /В/ произносится двойко: [w] или [v]. В английском же языке всё совершенно иначе: /V/ и /W/ являются согласными фонемами, следовательно, замещение одной фонемы другой способствует изменению значения слова.

В персидской письменной речи, использующей арабский алфавит, краткие (неустойчивые) гласные звуки не обозначаются буквами, их можно обозначить надстрочными и подстрочными знаками следующим образом: $\overset{˘}{\text{a}}$ (а, э, о). В русском же языке обозначение гласных обязательно. Такое различие приводит к ошибке, широко распространённой у носителей персидского языка, изучающих русский язык: гласные иногда пропускаются или пропускаются, а потом дописываются сверху. Особенно часто эта ошибка встречается у тех, кто только начинает изучать язык. В русском языке есть такое явление, как чередование гласных [о] и [е] с нулём звука, обусловленное ещё законом падения в слабых позициях редуцированных гласных звуков в древнерусском языке (11–13 в.в.). Говорящие по-персидски фактически восстанавливают в своей русской речи эти звуки, если такое чередование реализуется сегодня в позиции между согласными. Например: вместо [лба́] обычно звучит *[льба́] (сравните: *лоб* – *лба*); вместо [сна́] звучит [сьна́] (сравните: *сон* – *сна*).

В персидском языке имеются омофоны, различающиеся графически. При изучении в русском языке позиционного оглушения звонких согласных в абсолютном конце слова или перед глухим согласным преподаватели приводят примеры таких слов как персидские аналоги такого явления, хотя их природа заключается в другом. Использование персидским языком арабской графики и наличие большого количества арабских лексических заимствований делает возможным совпадение некоторых слов в устной речи, но их различение на письме. Например, в персидском языке как и в русском есть одна фонема /т/ с рядом аллофонов, в том числе со звуком «ت» – [т]. Этот звук передаётся персидским алфавитом двояко: "ت" и "ط" – при едином произношении. Следовательно, определить на слух значения одинаково произносящихся слов [hayat] – «жизнь» – и [hayat] – «двор», не принимая во внимание контекст, невозможно. В арабском же языке, чья графика используется и в персидском, буквы "ت" и "ط" обозначают две разных фонемы, носители арабского языка по-разному произносят их.

Особенности персидского ударения

Ударение в персидском языке изучалось многими учёными. Сегодня признаётся правило, в соответствии с которым ударение в персидском находится на последнем слоге. Однако при этом обычно говорят о ряде исключений. Например: (1) некоторые морфемы, независимо от того, зависимые они или независимые, не имеют ударения; (2) неконечным является ударение при спряжении глаголов, в которых не изменяется место ударения при изменении и/или добавлении аффиксов.

В современном иранском языкознании имеется точка зрения, в соответствии с которой ударение в персидских глаголах стремится к начальному слогу или начальное. Учёные, имеющие такую позицию, утверждают, что для всестороннего и глубокого изучения этой тенденции или даже закономерности необходимо проводить дополнительные широкие исследования.

Первым, кто подробно рассмотрел ударение в словах всех частей речи персидского языка, был И. Самаре. Его теория частей речи персидского языка, за исключением глагола, до сих пор пользуется общим признанием среди иранских лингвистов.

По мнению Самаре, в именах существительных с непроизводной, производной и сложной основами, в существительных с аффиксами множественного числа, в прилагательных, в том числе формах сравнительной и превосходной степени сравнения, а также в формах глагольного инфинитива ударение ставится на конечный слог. Далее он приводит перечень безударных морфем. Эти морфемы, независимо от того, зависимы ли они или независимы, не имеют ударения (послелог *-ra*, неопределённый артикль *-i*, предлоги, союзы, изафет *-e*). К нерегулярным словам с ударением на первом слоге он относит заимство-

ванные из арабского языка союзы и звучные выражения “*ама*”, “*вали*”, “*балке*” и другие. Теория Самаре, касающаяся слов-обращений, остаётся недоработанной, а для каждую парадигму глагола учёный характеризует отдельным правилом [10, с. 145].

И. Самаре [7, с. 32–45] в своей грамматике персидского языка поддерживает мнение Х. Фаршидварда об ударении в именах существительных, а в акцентуационной теории персидского глагола утверждает, что в персидском языке ударение в глаголе стремится к начальному слогу [7: с. 64]. В целом же, И. Самаре убеждён в том, что основной позицией персидского ударения является последний слог в слове. Об этом он пишет в работе «Ударение в персидском языке». Нарушения этого правила он объясняет как исключения из него [7, с. 6–8]:

1. Неконечным является ударение при спряжении глаголов, в которых не происходит смены места ударения при изменении и/или добавлении аффиксов (к примеру, личное окончание глагола “*шекастам*”).

2. На предпоследнем слоге ставится ударение в служебных словах типа “*ама*”, “*вали*”, “*балке*” и под.

3. Неконечным является ударение, связанное с метатонией в словообразовательной структуре слов-обращений.

4. Ударение в персидских глаголах стремится к начальному слогу или является начальным.

Выводы. При обучении русскому языку носителей персидского языка традиционно сложился ряд методических приёмов, которые помогают научить тому, как легче избежать артикуляционной, графической и акцентуационной интерференции. В основе этих приёмов – сопоставление фонологической, графической и акцентуационной систем русского и персидского языков.

Лабораторные исследования качества персидского ударения показали, что словесное ударение в персидском языке обусловлено просодической высотой. В отличие от русского, в персидском ударный слог всегда сопровождается повышением просодических признаков, в большинстве случаев он обладает большей энергией, чем безударный. Как и в русском языке, в персидском любой слог, независимо от количества звуков, может быть ударным, а продолжительность слога не обусловлена местом ударения. Слова, в зависимости от характеристики набора грамматических категорий, обладают идентичной системой фонетического ударения, и ударение в персидском языке, как и в русском, способно различать два слова, идентичных по фонемному составу.

В статье изложены некоторые результаты исследований, проводившихся в Тегеранском университете по теме «Изучение характеристик сонорных согласных в русском и персидском языках» (проект № 460–5009.1.15).

Література

1. Вербицкая Л. А. Давайте говорить правильно! Трудности современного русского произношения и ударения / Л. А. Вербицкая. – М. : Высшая школа, 2003. – 160 с.
  2. Мурат В. П. Введение в языкознание. Методические указания для студентов филологических факультетов государственных университетов. – 6 изд., испр. и доп. – М., 1988. – 80 с.
  3. Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы / [ред. Р. И. Аванесов]. – М., 1997.
  4. Пирогова Н. К. Современный русский язык. Фонетика : Методические указания. – М. : МГУ, 1990. – 53 с.
  5. Современный русский язык : теоретический курс : фонетика / ред. Л. А. Иванов, М. М. Новиков. – М. : Русский язык, 1985. – 160 с.
  6. بي پرويش، مانفرد، زبان شناسي جديد، ترجمه باطني، محمد رضا، انتشارات آگاه 1355.
  7. ثمره، بدالله، نظام آوایی زبان، انتشارات فرهنگ معاصر، 1368.
  8. حق شناس، علی محمد، آواشناسی (فونتيك)، انتشارات نقش جهان، 1376.
  9. خانلري، پرويز نائل، تاريخ زبان فارسي، جلد اول، انتشارات بنياد فرهنگ، 1358.
  10. فرشيديورد، خسرو، دستور مفصل امروز، انتشارات سخن، 1382.
- [6. Yrvysh, Manfred, *New linguistics, translation esoteric*, MR, aware Publications, 1355 (1976)].
[7. Samare, Y., Avashenasi, [Phonology], culture Publications, 1368 (1989)].
[8. Haghshenas, Ali Mohammad, Avashenasi, [Phonology]. (Phonetic), Jahan, 1376 (1997)].
[9. Khanlari, Parviz Natel, [The history of Persian language], Volume I, Culture Foundation Publications, 1358 (1979)].
[10. Frshydvrđ, Khosrow, Dastoore mofasal-e Farsi, [A detailed grammar of Persian language], Sokhan Publications, 1382 (2003)].

Статтю отримано 15.09.2015 р.

Валіпур Аліреза

ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНЕМАТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ І НАГОЛОСУ В СИСТЕМАХ РОСІЙСЬКОЇ ТА ПЕРСЬКОЇ МОВ

Мета статті – описати результати зіставного дослідження фонематичних інтерпретацій і характеристики наголосу в системах російської та перської мов. *Об’єкт* аналізу – інтерпретації російської та перської фонематичних систем. *Предмет* дослідження – проблеми, пов’язані з труднощами у вимові носіями перської мови російських звуків, а носіями російської мови – перських звуків. У результаті проведених лабораторних досліджень виявлено основні причини російсько-перської міжмовної фонетичної інтерференції. Ми дійшли висновку, що словесний наголос у перській мові зумовлено просодичною висотою. Практичне застосування результатів дослідження і висновків є важливим у вивченні російської мови іранськими студентами. Використання цих результатів допомагає розробляти вправи, спрямовані на уникнення міжмовної фонетичної інтерференції.

Ключові слова: фонема, наголос, аналіз звуків, перська та російська мови.

Valipour Alireza

COMPARISON OF PHONEMIC INTERPRETATIONS AND THE CHARACTERISTICS OF ACCENT IN SYSTEMS OF THE RUSSIAN AND THE PERSIAN LANGUAGES

*The **purpose** of the article is to describe the results of our research about comparison of phonemic interpretations and characteristics of an accent in Russian and Persian language systems. The **subject** of this study is the comparison of phonemic interpretations between Russian and Persian. **Object** of research – the consideration of questions connected with difficulties in the field of a pronunciation and identification of roots of Russian and Persian. The **findings** of this research show that the analysis of sounds in laboratory researches truly indicates that the verbal accent in the Persian language is caused by prosodic height. The **practical value** of the research is to help to Persian speaking students, studying Russian, to avoid phonetic interference.*

Key words: *phoneme, accent, analysis of sounds, the Russian and the Persian languages.*

УДК 801.631.5:811.161.1'371'42:821.161.1-14 Лермонтов

Н. Ф. Зайченко

Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры,
Киев, Украина

кандидат филологических наук, профессор,
профессор кафедры иностранных языков

О. Л. Паламарчук

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

кандидат филологических наук, профессор,
зав. кафедрой славянской филологии

**АКТУАЛИЗАЦИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО СЛОВА В ЛИРИКЕ
МИХАИЛА ЛЕРМОНТОВА (НА ПРИМЕРЕ СЛОВА МЕЧТА)**

Цель статьи – определение механизма актуализации поэтического слова в лирике М. Лермонтова. Объект анализа – лексема «мечта», предмет исследования – семантические трансформации лексемы в микро- и макроконтексте. В работе использованы методики контекстуального анализа слова в поэтической речи и элементы компонентного анализа. В результате исследования установлено, что контекстуальные смыслы слова «мечта» возникают вследствие актуализации в тексте основных и вероятностных (потенциальных) элементов его семантической структуры. Своеобразие формирования контекстуальных смыслов слова «мечта» на основе его инвариантного значения “знак иррационального, впечатления, движения, эмоции” в идиостиле Лермонтова обусловлено главной особенностью его поэтического мировосприятия – конфликтом между мечтой и реальностью. Результаты исследования, углубляя теоретические аспекты семантической трансформации слова в рамках лингвистики текста, могут найти практическое применение в соответствующих филологических спецкурсах.

Ключевые слова: актуализация, контекстуальный смысл, парадигматические и синтагматические связи, идиостиль, лингвистика текста, Лермонтов.

Постановка проблемы и её предыдущая разработка. Исследование феномена поэтической речи вообще и особенностей поэтического словоупотребления М. Лермонтова в частности, заложенное в трудах М. Бахтина, В. Виноградова, Г. Винокура, Ю. Лотмана, М. Гаспарова, А. Потебни, О. Ревзиной, Л. Щербы, Б. Эйхенбаума и др., продолжается и в настоящее время. Традиционный лингвостилистический анализ словесной ткани поэтического произведения, его лексикона дополняется обращением ученых к «мировоззренчески значимым образно-мотивным рядам» в лирической поэзии М. Лермонтова, к ассоциативно-семантическим полям, которые формируются отдельными концептами (Е. Демиденко, А. Кузнецова, М. Максимов, Г. Родионов и др.). Вместе с тем изучение «лирического универсума» поэта в рамках лингвистики текста, в том числе и раскрытие роли ключевых слов, организующих семантическое

пространство микро- и макротекста, остаётся недостаточно исследованным. К таким единицам относится и одно из ключевых слов идиостиля Лермонтова – слово *мечта*. В таком аспекте слово *мечта* ещё не было объектом специального рассмотрения лингвистов. Этим определяется актуальность и новизна нашей работы, **цель** которой – выявить механизм актуализации слова *мечта*, его роль в создании глубинной семантики микро- и макротекста. **Материалом** для исследования послужили стихотворные контексты с этой лексемой [1]. Лингвистический анализ окружения слова *мечта* на осях парадигматики и синтагматики открывает дополнительные возможности для раскрытия не только его роли в создании образно-художественного смысла отдельных произведений, но и в постижении на этой основе своеобразия авторского мировидения. Тем самым результаты нашей работы вносят определённый вклад в теоретическое осмысление факторов, обуславливающих семантическую трансформацию поэтического слова, и могут найти практическое применение в соответствующих филологических спецкурсах.

Семантический сдвиг слова в контексте поэтического произведения во многом определяется внеязыковыми факторами, прежде всего особенностями мировосприятия, влияющими на формирование идиостиля художника слова. Однако смысловые приращения, расширяющие семантический объём слова в контексте, появляются, как правило, в результате реализации потенциальных возможностей лексических единиц, заложенных в системе языка. Именно благодаря этому в тексте актуализируются связи, являющиеся отражением неявных соответствий и зависимостей предметов и явлений реального мира. Рассматривая поэтический текст с точки зрения лингвистики, следует, разумеется, учитывать разность потенциалов между словом общеупотребительным, «естественным» (Н. К. Гей) и словом поэтическим. Поэтическое же слово, в свою очередь, представляет собой «элементарный уровень воплощения поэтической идеи» [4, с. 5].

Изложение основного материала. Предмет нашего исследования – семантическое варьирование существительного *мечта* в лирике Лермонтова. Выбор этого слова, имеющего длительную традицию метафорического использования в русской поэзии, в качестве объекта анализа не случаен. Уступая таким единицам романтического лексикона, входящим в 1000 наиболее частотных единиц, как *сердце* и *душа* [2] (частота поэтического словоупотребления 830, 686 и 156 соответственно) [6], анализируемая лексема отличается высокой значимостью в системе поэтического словаря Лермонтова. Во все периоды творчества лирический универсум поэта – «единственного, – по словам Вячеслава Иванова, – настоящего романтика среди великих русских писателей и поэтов прошлого [19-го – Н.З., О.П.] века» [3, с. 371] – отмечен конфликтом мечты и реальности. Образы, ядром которых является слово *мечта*, в наибольшей степени отражают глубокий психологизм лирики поэта, состояние души человека, осознающего непреодолимый разлад между идеалом (мечтой) и действительностью. Инвариантное значение существительного *мечта* в контексте индивидуально-

авторского стиля поэта – это «знак иррационального, впечатления, движения, эмоции». Это слово, соотносящееся с эмоционально-психологической сферой, как и другие её составляющие, обладает множественностью семантических признаков, с чем связана сложность и многомерность ассоциативных связей слова. Безусловно, они не всегда поддаются однозначному истолкованию, что особенно ярко обнаруживается в микроконтекстах, являющихся исходной единицей нашего анализа. В качестве примера приведём текст стихотворения «Ночь»:

*Я не хочу, чтоб сновиденье являло мне её черты;
Нет, я не раб моей мечты,
Я в силах перенести мученья
Глубоких дум, сердечных ран,
Всё, – только не её обман.*

В слове *мечта* одновременно актуализируются семы 'навязчивая мысль', 'воображение', 'желание', 'любовь'. В лирических произведениях Лермонтова, кроме указанных, в семантическом объёме поэтического слова отмечены и другие признаки: 'мысль', 'воспоминание', 'память', 'образ', 'прошлое', 'стремление', 'надежда', 'иллюзия', 'обман'. Цепочка смыслов, связанных друг с другом, переходящих друг в друга, является результатом актуализации в тексте основных и вероятностных элементов смысловой структуры слова *мечта*. На уровне макротекста они образуют замкнутое семантическое пространство, целостность которого мотивируется архисемой 'нечто мыслимое, реально не существующее'. Приведённые семемы неоднородны по характеру эмоционально-оценочного содержания; основную оппозицию образуют элементы *надежда* : *обман*, причём более частотны компоненты с отрицательной экспрессией – 'иллюзия', 'обман'.

При определении смыслового и эмоционального содержания существительного *мечта* в микротексте важны анализ его лексического окружения, приёмов создания художественного образа, а также расстановка смысловых акцентов в его содержательной структуре. Слова в тексте, располагаясь по парадигматической и синтагматической осям, образуют смысловые и эмоциональные линии. Покажем это на примере стихотворения раннего Лермонтова (кстати, именно на период 1828–1834 г.г. приходится львиная доля употребления слова *мечта* – 88):

*Кто муки знал когда-нибудь
И чьи к любви закрылись вежды,
Того от страха и надежды
Вторично не забьётся грудь.
Он любит мрак уединенья,
Он больше не знаком с слезой,
Пред ним исчезли упоенья
Мечты бесплодной и пустой.*

В стихотворении создаётся характерный для поэта «образ-переживание» (по терминологии Л. Тимофеева), субъект которого вербализуется местоимениями *кто, он*, приобретающими обобщённо-собирательное значение «каждый», «всякий». На парадигматической оси располагаются слова, передающие целую гамму чувств и переживаний лирического героя в двух временных планах – прошлом (муки, любовь, страх) и настоящем (мрак уединенья). Смысловая структура существительного *мечта* в контексте определяется его ассоциативными связями с приведёнными существительными и прямой синтагматической связью с прилагательными *бесплодная* и *пустая*. Всё пережитое – бесплодная, иллюзорная, пустая мечта. Реальность – это мрак уединенья. Важным средством смыслового акцентирования прилагательных становится их инверсия. Обратные связи обуславливают отрицательную экспрессию существительного *упоенье* (упоенья мечты бесплодной и пустой). В этой заключительной строке обозначена и тема произведения, и его глубинный смысл.

Во многих лирических произведениях Лермонтова существительное *мечта* формирует образ, в основе которого – соотнесённость в сознании лирического героя прошлого (юности) и настоящего (мрака ненастного). Эта оппозиция в значительной мере определяет и образно-стилистическую функцию слова, раскрывающуюся в динамике, во взаимодействии всех лексических элементов. Прошлое (юность) – исходная точка человеческого бытия, период становления, надежд, деятельности – на оси парадигматики соотносится с существительными *надежда, счастье, любовь, сладость*. Примечательно, однако, что даже в ранних произведениях поэта юность – это прошлое, обманувшее его ожидания:

*Но ты обманом наградила
Мои надежды и мечты*
К.Н.И.

*Ответа на любовь мою
Напрасно жаждал я душою.
И если о любви пою –
Она была моей мечтою.
Как метеор в вечерней мгле,
Она очам моим блеснула
И, бывши всё мне на земле,
Как всё земное, обманула*
«Стансы»

И в этом, и в других стихотворениях поэта, сердцевиной которых является «образ-переживание», определяющей является экспрессия отрицания:

*И сердце полно, полно прежних лет
И сильно бьётся; пылкая мечта
Приводит в жизнь минувшего скелет.*
«31 июня 11 дня»

Мечта как символ прошедшего у Лермонтова нередко соотносится с семьями "память", "воспоминание"; причём в контексте произведений поэта даже самые светлые воспоминания окрашены горечью:

*Ласкаю я в душе старинную мечту,
Погибших лет святые звуки*
«1 января 1840 г.»

Показателен выбор определения: не прошедших или минувших лет, а *погибших*.

В этом плане особенно отчётливо обнаруживается контрастность мировосприятия Лермонтова и Пушкина. Расставаясь с прошлым, Пушкин стремится восстановить в памяти любимые образы («будить мечту сердечной силой»), утверждая в качестве идеала способность человека отдаваться всем впечатлениям бытия.

*Но юность нам советует лукаво,
И шумные нас радуют мечты*
«19 октября»

*Пустое Вы сердечным Ты
Она, обмолвись, заменила
И все счастливые мечты
В душе влюблённой возбудила*
«Ты и Вы»

Наиболее частотные значения существительного *мечта* в поэзии Пушкина: фантазия, воображение, желание, надежда. Характерные эпитеты к слову *мечты*: бурные, буйные, легкокрылые, возвышенные, прекрасные, самолюбивые, благословенные, счастливые и под. Отметим, что в «Словаре эпитетов Лермонтова» [1] положительно коннотатированных определений к слову *мечта* зафиксировано 8, отрицательно коннотатированных – 14.

Лермонтовские эпитеты к слову *мечта*, играя роль своеобразного лексического камертона, далеко не всегда соответствуют общей тональности текста; определяющую роль, как уже отмечалось, здесь часто играет эмоциональная окрашенность контрастно соотносительных элементов:

*Ах, сокрылась в мрак ненастный
Счастья прошлого мечта!*

«К Нине»

Наряду с контрастом (мечта прошлого счастья и мрак ненастный) общая тональность стихотворения нередко создаётся экспрессией отрицания, заключённой в предикате; противоречие мечты и действительности приводит поэта к отрицанию ценности того и другого:

*Мечты поэзии, создания искусства
Восторгом сладостным мне ум не шевелят
«Дума»*

*Когда бы мог весь свет узнать,
Что жизнь с надеждами, мечтами –
Не что иное как тетрадь
С давно известными стихами
«Сентенция»*

Етим же мотивом проникнуто стихотворение «Чаша жизни», в котором поэт обращается к традиционному образу романтической поэзии, построенному на устойчивых ассоциациях: питье чаши символизирует жизнь:

*Когда же перед смертью с глаз
Завязка упадет
И всё, что обольщало нас,
С завязкой исчезает,
Тогда мы видим, что пуста
Была золотая чаша,
Что в ней напиток был – мечта,
И что она – не наша.*

Контекстуальные связи существительного *мечта* (напиток – пустая чаша) актуализируют семы 'иллюзия', 'обольщение', 'обман', которые и мотивируют содержательную структуру стихотворения на глубинном уровне.

Выводы. В заключение отметим, что приведенные нами наблюдения над семантическим варьированием слова в лирике Лермонтова служат подтверждением возможности изучения лексической структуры поэтического текста, позволяющей анализировать смысловую сторону произведения, опираясь на категории, имеющие объективное содержание. Этот аспект анализа одинаково важен и для исследования особенностей индивидуально-авторского стиля, и для освещения проблем лингвистики текста.

Литература

1. *Бесперстых А. П.* Словарь эпитетов Лермонтова. – Т. 1. Стихотворения [Электронный ресурс] / А. П. Бесперстых. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2013/05/28/699>.
2. *Зайченко Н. Ф.* Порівняльний аналіз поетичного слововживання Т. Г. Шевченка і М. Ю. Лермонтова / Н. Ф. Зайченко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Спеціальний випуск. – К. : Київський університет, 2010. – С. 41–46.
3. *Иванов Вяч.* Собрание сочинений : в 4 т. / Вячеслав Иванов. – Брюссель, 1987. – Т. 4.
4. *Лазебник Ю. С.* Поезія як модель світу : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Ю. С. Лазебник. – К., 1996. – 47 с.
5. *Лермонтов М. Ю.* Полн. собр. соч. : в 4 т. – М.-Л. : ОГИЗ, 1948.
6. *Частотный словарь языка М. Ю. Лермонтова* / под ред. В. В. Бородина, А. Я. Шайкевича (Лермонтовская энциклопедия) / гл. ред. В. А. Мануйлов. – М., 1981. – С. 728–753.

Статтю отримано 12.09.2015 р.

Зайченко Н. Ф., Паламарчук О. Л.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА В ЛІРИЦІ МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА (НА ПРИКЛАДІ СЛОВА *МЕЧТА*)

Мета статті – з'ясування механізму актуалізації поетичного слова в ліриці М. Лермонтова. *Об'єкт* аналізу – лексема *мечта*; *предмет* дослідження – семантичні трансформації лексеми в мікро- і макроконтексті. У роботі використано *методику* контекстуального аналізу слова в поетичному мовленні й елементи компонентного аналізу. У *результаті* дослідження встановлено, що контекстуальні смисли слова *мечта* виникають унаслідок актуалізації в тексті основних і потенційних (імовірних) елементів його семантичної структури. Своєрідність формування контекстуальних смислів аналізованого слова на основі його інваріантного значення «знак ірраціонального, враження, руху, емоції» в ідіостилі Лермонтова зумовлена головною особливістю його поетичного світосприйняття – конфліктом між мрією й реальністю. Результати дослідження, поглиблюючи теоретичні аспекти семантичної трансформації слова, можуть знайти *практичне застосування* у відповідних філологічних спецкурсах.

Ключові слова: актуалізація, контекстуальний смисл, парадигматичні та синтагматичні зв'язки, ідіостиль, лінгвістика тексту.

Zaychenko N. F., Palamarchuk O. L.

UPDATING PROCESS OF POETIC WORDS IN THE LYRICS OF LERMONTOV (ON EXAMPLE OF THE WORD *MECHTA* (*DREAM*))

The *purpose* of this article is to define a mechanism of updating process of a poetic word in the lyrics of Lermontov. The *object* of analysis is lexical unit “dream”, the *subject* of the study is a semantic transformation of a lexical unit within a micro and a macro context. The authors use the *methodology* of contextual analysis of a word in poetic language and component analysis elements. The study points out that the contextual meanings of the word “dream” results from the updating process in the main text and the probability of (potential) elements in its semantic structure. The peculiarity of contextual meanings of the word “dream” is based on its evident values as a “sign of irrational, impression, movement, emotion” in the style of the poet. Main feature of his poetic perception of the world is a conflict between dream and reality. The *results* of the study, focusing on theoretical aspects of semantic transformation of words within text linguistic structures, may find practical application in the corresponding philological courses.

Key words: updating process, contextual meaning, paradigmatic and syntagmatic relations, original style, text linguistics.

УДК 811.162.1'373.47/.7:001.76

О. Г. Лозинська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри польської філології філологічного факультету

**ІННОВАЦІЇ-СКОРОЧЕННЯ В ПОЛЬСЬКІЙ КІНЕМАТИЧНІЙ
ФРАЗЕОЛОГІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ**

У статті проаналізовано інновації-скорочення як один із типів структурно-семантичних змін польських кінематичних фразеологічних одиниць на позначення емоцій. Встановлено їхні різновиди та особливості функціонування в текстах сучасної польської мови, зроблено спробу з'ясувати причини їхньої появи.

***Ключові слова:** кінематична фразеологічна одиниця, фразеологічна інновація, модифікація, інновація-скорочення.*

Постановка проблеми. Фразеологічна норма є амбівалентною, оскільки, з одного боку, вона є явищем системним і мало динамічним, а з іншого – конкретною й адаптованою до умов сьогодення реалізацією та застосуванням. Норма має в своєму арсеналі також індивідуальну реалізацію – текст, який є актуалізацією як нормативних фразеологічних одиниць (далі ФО), так і ФО з видозміненою формою і / чи семантикою. Тому важливим питанням у дослідженні ФО є опис їхніх функціональних особливостей.

Об'єктом цього дослідження є інновації-скорочення як один із типів структурно-семантичних змін польських кінематичних ФО на позначення емоцій. Кінематичними фразеологізмами у цій статті називаємо стійкі сполучення принаймні двох повнозначних слів, що характеризуються відносною стійкістю й відновлюваністю в процесі мовлення, прототип і внутрішня форма яких зводиться до лінійного опису міміки, жести чи значущого руху тіла, що є загальнопринятими для польської мовної спільноти і мають комунікативну функцію.

Мета статті – з'ясувати типи й особливості функціонування інновацій-скорочень кінематичних ФО на позначення емоцій у текстах сучасної польської мови. **Актуальність** пропонованого дослідження зумовлена відсутністю в польському й українському мовознавстві комплексних досліджень, присвячених функціональним особливостям інновацій-скорочення кінематичних ФО на позначення емоцій у сучасних текстах.

Джерела дослідження. З метою дослідження інновацій-скорочень було проаналізовано близько 500 польських кінематичних ФО на позначення емоцій, вилучених методом суцільної вибірки із фразеологічних і загальних словників польської мови [ISJP, PWN, SFJP, SFWP, USJP, WSF, WSFJP, WSFzP]. Джерелом дослідження матеріалу стали тексти сучасної польської мови, вилу-

чені з Національного корпусу польської мови (Narodowy Korpus Języka Polskiego¹ (<http://www.nkjp.pl/>), далі НКЖР) та з мережі Інтернет через систему пошуку Гугл². У цих корпусах текстів було виявлено 18 випадків інновацій-скорочень, застосованих у 37 контекстах.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні інновації-скорочення, за термінологією польського дослідника фразеологічних інновацій С. Бомби (пор.: «innowacja skracająca»), виникають унаслідок звуження лексичного складу нормативних ФО [3, с. 49]. У слід за С. Бомбою, цей термін застосовують Я. Ліберек, Г. Дзямска-Ленарт, А. Пайдзінська та ін. У працях інших мовознавців можна натрапити на варіанти назви цього прийому. Про «скорочення компонентного складу» писали В. Білоноженко, І. Гнатюк, А. Григораш, Г. Кузнецова, про «скорочення або імплікування ФО» – В. Вакуров, про «еліпсис» – А. Кунін, Н. Хороз, І. Єременко, Д. Буттлер, В. Білоноженко, І. Гнатюк, А. Григораш, А. Пайдзінська, Ю. Семушина, про «редукцію» – Н. Шадрін, В. Вакуров, А. Григораш, про «усічення» – Т. Свердан, В. Вакуров, А. Пайдзінська, А. Брагіна, про «зворотну деривацію (derywacja wsteczna)», тобто усунення якогось компонента – Д. Буттлер. В. Білоноженко й І. Гнатюк вживають термін «редукція» у вужчому значенні – лише на позначення змін у діахронічному аспекті [6, с. 130–134], у вужчому розумінні трапляються терміни, напр., на позначення скорочення ФО як процесу: «редукування ФО» [8, с. 144], чи як результату: «фразеологічний уламок» [7, с. 180].

Серед різновидів еліпсису Н. Хороз виокремлює «умовчання», яке полягає в навмисному обриванні висловлювання та застосовується до предикативних ФО, що дає змогу читачеві самостійно завершити вислів, зробити певні припущення [11, с. 5]. І. Єременко виділяє: 1) еліпсис-скорочення: початкового або кінцевого елемента; 2) еліпсис-стиснення – центрального компонента; 3) еліпсис-умовчування – опускання другої частини багатокомпонентної паремії [9, с. 72–74]. С. Бомба, а за ним і Г. Дзямска-Ленарт розрізняють такі типи інновації-скорочення: 1) афереза – усічення початкового компонента; 2) апокопа – усічення кінцевого компонента; 3) еліпсис – усічення центрального компонента, зазвичай, дієслова, який можна відтворити з контексту або ситуації висловлення [2, с. 66; 5, с. 71]. Д. Буттлер пише про «зворотну деривацію» з двома різновидами: «абревіацією», де розрізняються: «еліпсис», «афереза»,

¹ НКЖР, що став основною джерельною базою дослідження функціональних особливостей кінематичних ФО, є поєднанням матеріальних ресурсів трьох корпусів текстів польської мови: PWN (korpus.pwn.pl) (у 2000 р. він сягнув понад 50 млн. слів), IPI PAN (korpus.pl) (70-мільйонний корпус) та PELCRA (<http://korpus.ia.uni.lodz.pl/>) Лодзького університету (100 млн. сегментів). НКЖР як сукупність автентичних текстів польської мови, відповідно впорядкованих й опрацьованих та доступних в електронній версії, налічує понад півтора мільярда слів (<http://www.nkjp.pl/>). Про достовірність будь-якого корпусу свідчить не лише його обсяг, а й стильова, жанрова і хронологічна пропорційність текстів у ньому, якої дотримуються розробники НКЖР. Джерельною базою НКЖР є: класика польської літератури та сучасна проза, щоденна і спеціалізована преса, записи розмов, тексти флаєрів та рекламних брошур і тексти з Інтернету.

² Звертаємось до мережі Інтернет лише у тому випадку, якщо якоїсь ФО не виявлено в НКЖР або ж, якщо частотність вживання певної ФО в НКЖР є низькою (1-3 контексти). Пошук фразеологізмів у мережі Інтернет здійснюємо методом суцільної вибірки, беручи до уваги 15 інтернет-сторінок.

«апокопа», – та «декомпозицією», за якої відбувається утворення нової ФО [4, с. 230–231].

У процесі аналізу інновацій-скорочень виокремлюємо два типи класифікацій: 1) з огляду на кількість скорочених компонентів і їхню частиномовну належність; 2) з огляду на позицію в межах ФО скороченого компонента.

При аналізі контекстуальної реалізації кінематичних ФО ми виявили приклади скорочення одного з компонентів ФО (18 ФО у 37 контекстах):

1. Скорочення іменного компонента (12 ФО у 26 контекстах):

Прикладом інновації-скорочення є *oczy płoną*: ...*Do tego mnie nigdy Gniew ani przemoc Jego nie przymuszają... – Posłuchaj tylko tego «nigdy» – oczy Wojtka płonąły...* (NKJP: Michalski C., Siła odpychania, 2002). У ФО *oczy (komuś) płoną gniewem* «когось охопив сильний гнів» [USJP, т. 3, с. 184] відбувається звуження лексичного складу ФО через пропуск компонента *gniewem*, який, незважаючи на це, є мислимим, а значення передано в повному обсязі. Ми виявили 3 контексти зі скороченням цієї ФО. Усічення компонента-назви емоції є виправдане, на нашу думку, уникненням повторення назви цієї ж емоції в контексті.

Цікавим і водночас складним є приклад скорочення ФО (*ktos*) *stał z rozdziawioną gębą / ustami* «хтось приймає щось зі здивуванням, сильним здивуванням; дивується» [USJP, т. 3, с. 989] у контексті: ...*a właśnie minął Pawła Sychelskiego, który z wyciągniętą ręką i uśmiechniętą gębą chciał się z nim przywitać. [...] Stał teraz rozdziawiony, w miękkim garniturze, i patrzył za oddalającym się Zygmuntem...* (NKJP: Sieniewicz M., Czwarte niebo, 2003). Ця інновація є прикладом несподіваної авторської зміни нормативної ФО з опущенням іменникового компонента, модифікацією синтаксичної структури, але при повному збереженні значення ФО. У такій оновленій формі ФО привертає більшу увагу читача, стає яскравим засобом передачі сенсу.

2. Скорочення дієслівного компонента (6 ФО в 11 контекстах):

Прикладом такого типу скорочення є зміна ФО (*komuś*) *oczy stanęły w słup*; (*ktos*) *postawił / stawia oczy w słup* «хтось здивувався чи перелякався, побачивши щось» [ISJP, т. 1, с. 1151] у контексті: ...*Kilka razy przyłapałem się przed lustrem. Oczy w słup, wypełzający język, pysk idioty...* (NKJP: T. Zimecki Ja, Franek..., 2001). У наведеному контексті скорочена ФО, незважаючи на опущення дієслівного компонента, який автоматично відновлюється в пам'яті адресата, передає повне значення нормативної ФО. Поштовхом до утворення будь-якої інновації-скорочення є також, на нашу думку, тенденція до економії мовних засобів, поєднана з прагненням точного, виразного та лаконічного вираження суті, причому емоційна насиченість висловленого не лише не зменшується, а навпаки – зростає.

Усі виокремлені інновації-скорочення кінематичних ФО, у слід за Д. Буттлер [4, с. 230–231], поділяємо на два типи: 1) фразеологічні аббревіації та 2) фразеологічні декомпозиції.

1. **Фразеологічні аббревіації**, тобто скорочення компонентного складу ФО без зміни її семантики поділяємо на такі групи:

а) Афереза – усічення початкового компонента (*[postawić] oczy w ślup* (1); *[zrobić / robić] dobrą minę do złej gry* (1 контекст при збереженні форми знахідного відмінка); *[stać] jak ślup* (3); *[kuli się] jak zбитy pies* (1) / *[kuli się] jak zбитy pies* (2)). Аферези (5 ФО у 10 контекстах) зазнають виключно дієслівні кінематичні ФО, у яких опускається дієслівний компонент, що є на першому місці у структурі ФО.

б) Апокопа – усічення кінцевого компонента (*tupać nogami [ze złości]* (1); *rwanie włosów [z głowy]* (1); *wspominać z łezką [w oku]* (1); *z łezką [w oku]* (1); *łzy kręciły się [w oczach]* (2)); *stać [z] rozdziawiony [-q gębą]* (1 контекст з одночасною граматичною зміною ФО); *miażdżyć (kogoś) [wzrokiem]* (1); *siedzieć jak rażony [gromem]* (1 контекст зі зміною порядку слідування компонентів)). Апокопа (8 ФО у 9 контекстах) відбувається в ФО, в яких усікається іменниковий компонент.

в) Еліпсис – усічення центрального компонента, переважно, іменної частини, яку можна відтворити з контексту або ситуації висловлення (*robienie [dobrej] miny do złej gry* (1); *paść jak [gromem] rażony* (1); *łza się [w oku] kręci* (3)). Еліпсис (3 ФО у 5 контекстах) застосовується до кінематичних ФО, у яких оминається центральний іменний компонент.

г) Умовчування – навмисне обривання висловлювання (*robić dobrą minę [do złej gry]* (3); *gapić się jak cielę [w namalowane / na malowane / na nowe wrota]* (1)) зафіксовано лише в цих двох ФО, і є можливим через складність, багатоконпонентність цих ФО, а також прозорість значення, мовні асоціації та особливості їхньої внутрішньої форми.

2. **Фразеологічна декомпозиція** – це скорочення структури ФО зі зміною в межах граматичних форм компонентів ФО й утворенням якісно нового фразеологічного значення, яке однак перебуває в тісному зв'язку з нормативним фразеологічним значенням вихідної ФО.

Ми зафіксували приклад фразеологічної декомпозиції як одного з виділених Д. Буттлер типів фразеологічної деривації¹, а саме номіналізації² дієслівної ФО (*ktoś chodzi z nosem w chmurach* «хтось зазнається, виявляє пиху, погор-

¹ Про фразеологічну деривацію пишуть, напр., Д. Буттлер [4, с. 230–231] і С. Бомба [1, с. 181–192]. Прикладом фразеологічної деривації є зміна в межах нормативної ФО (*ktoś opuścił nos na kwintę* „хтось став сумним, пригніченим” [WSFJP, с. 457], поєднана зі зміною в межах граматичної категорії числа (зміна форми однини на множини) (6), напр., у контексті: *...Tak to sobie przynajmniej wyobrażam – dzieci szkolne z nosami na kwintę opuszczają szkołę, całując na pożegnanie woźną i kłamkę i wychodzą w pustkę i samotność wakacyjnych miesięcy jak na egzekucję...* (НКJP : Dziennik Polski, 07.07.2000). Новоутворена ФО так само влучно передає значення смутку, адже містить яскравий, закладений у свідомості та підсвідомості людей образ, використаний у ФО. Дериват *z nosami na kwintę* закріпився в мові, став новою ФО, оскільки додатково зазнав зміни в межах граматичної категорії числа іменниковий компонент ФО. Підтвердженням цієї думки став WSF Р. Лебди, виданий у 2008 р. з урахуванням функціонального аспекту ФО, у якій зафіксовано ФО *z nosem na kwintę* „сумний, розчарований”.

² Варто ще раз підкреслити, що в польській мовознавчій традиції розрізняють два типи номіналізації: синтаксична фразеологічна номіналізація типу *chodzić z nosem w chmurach – chodzenie z nosem w chmurach* та словотвірна фразеологічна номіналізація типу *chodzić z nosem w chmurach – nos w chmurach*.

ду» [WSFJP, с. 456] у контексті: *...Przychodził taki major od logistyki, w stroju pustynnego pastuszka, maniery podobne, nos w chmurach, burnus w perfumach...* (NKJP : Dziennik Polski, 07.07.2001). У наведеному контексті автор передає своє іронічне ставлення, акумулюючи означення для опису людини, а дериват аналізованої ФО, дуже вдало вплетений у контекст, влучно характеризує гордовиту, пихату, зарозумілу людину. При аббревіації ФО значення ФО, незважаючи на опущення одного з компонентів, передається в повному обсязі, а при фразеологічній декомпозиції утворюється нове фразеологічне значення, яке є продовженням або результатом традиційного. В аналізованому прикладі значення фразеологічного деривата нормативної ФО характеризує людину, а іменна частина ФО змінюється з форми орудного відмінка з прийменником на називний відмінок без прийменника.

А. Брагіна причину виникнення скорочених ФО бачить у традиційній «чіпкості» граматичної форми, яка забезпечує семантичну цілісність скороченої ФО. Так, значення та словесний образ повної ФО конденсуються в окремих частинах і окремих компонентах ФО [7, с. 179–181]. Важливим є при розумінні інновації-скорочення, на нашу думку, твердження Т. Свердан про те, що «якими б не були передумови виникнення усічених варіантів ФО, механізм такого виду варіювання регулюється переважно віддаленням форми від денотата і закріпленням її в сигніфікативній функції» [10, с. 12].

Семантико-стилістична функція інновації-скорочення, як пише Н. Шадрін, полягає в тому, щоб надати висловленню лаконізму і живості при одночасному збереженні всієї смислової ємкості нормативної ФО, підсилити її експресивний вплив на читача, привернути увагу до її образної основи [12, с. 197].

Висновки. На нашу думку, невелика кількість інновацій-скорочень кінематичних ФО зумовлена тим, що більшість з аналізованих ФО – це двокомпонентні дієслівні, рідше іменні, ФО, а скорочуються, згідно з матеріалом, три- і більше компонентні ФО. Крім того, редукуються лише добре знані та загальновідомі фразеологізми, інтерпретація та розуміння яких не викликає сумніву. Інновація-скорочення, як і інші типи інновацій, виникає на вимогу контексту та під його впливом. Усічення ж зазнають лише семантично неважливі в актуальній контекстуальній ситуації компоненти ФО, які не впливають на розуміння фразеологізму в цілому, або ж усікаються компоненти, які дублюють те, що є зрозумілим чи вже сказаним у контексті іншими словами.

Таким чином, скорочення виправдане загальними законами розвитку мови, а саме прагненням до економії та лаконізму у викладі інформації. Автори ж конкретних текстів вдаються до різноманітних прийомів, у тому числі й до скорочення ФО для того, щоб активізувати читача, змусити його мислити, бути співтворцем написаного, вплинути на нього емотивно та раціонально, нав'язати йому свою оцінку подій.

Статтю отримано 13.10.2015 р.

Література

1. Bąba S. Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba // *Frazeologia polska. Studia i szkice* / red. P. Fliciński i K. Skibski. – Poznań : Wyd-wo «Poznańskie Studia Polonistyczne», 2009. – S. 181–192.
2. Bąba S. Frazeologiczne innowacje skracające we współczesnej prozie polskiej / Stanisław Bąba // *Studia Polonistyczne XIII*. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1985. – S. 61–68.
3. Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. Adama Mickiewicza, 1989. – 215 s.
4. Buttler D. O zjawiskach derywacji we frazeologii / Danuta Buttler // *Poradnik Językowy*. – Warszawa : WUW, 1981. – Z. 5. – S. 229–237.
5. Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej / Gabriela Dziamska-Lenart. – Poznań : Wyd-wo «Poznańskie Studia Polonistyczne», 2004. – 151 s.
6. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
7. Брагина А. А. Устойчивые словосочетания и живая норма современного языка / А. А. Брагина // *Литературная норма в лексике и фразеологии* / под ред. Л. И. Скворцова и Б. С. Шварцкопфа. – М. : Наука, 1983. – С. 173–182.
8. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В. Н. Вакуров. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1983. – 176 с.
9. Еременко И. Фразеология в системе русского языка и эпистолярном дискурсе : учеб. пособие / Ирина Еременко. – Львов : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 165 с.
10. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і способі трансформації у фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Свердан. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
11. Хороз Н. С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 – Слов'янські мови / Н. С. Хороз. – К., 2008. – 18 с.
12. Шадрин Н. Л. Контекстуальное преобразование фразеологических единиц как проблема сопоставительной стилистики / Н. Л. Шадрин // Шадрин Н. Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика / под ред. Ю. М. Скребнева. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – С. 171–207.

Словники

13. ISJP – Inny słownik języka polskiego / pod red. M. Bańki : W 2 t. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2000.
14. PWN – Słownik języka polskiego PWN : W 3 t. (електронний словник).
15. SFJP – Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego : W 2 t. / Stanisław Skorupka. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1967.
16. SFWP – Bąba S. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / Stanisław Bąba, Jarosław Liberek. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2001. – 1096 s.
17. USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego : W 4 t. / pod red. S. Dubisza. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2006.
18. WSF – Lebda R. Wielki słownik frazeologiczny / Renarda Lebda. – Kraków : Krakowskie Wyd-wo Naukowe Spółka Jawna, 2009. – 720 s.
19. WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego / Piotr Müldner-Nieckowski. – Warszawa : Świat Książki, 2003. – 1088 s.
20. WSFzP – Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 840 s.

Статтю отримано 28.08.2015 р.

Лозинская О. Г.

ИННОВАЦИИ-СОКРАЩЕНИЯ В ПОЛЬСКОЙ КИНЕМАТИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЭМОЦИЙ

В статье проанализированы инновации-сокращения как одна из разновидностей структурно-семантических изменений польских кинематических фразеологических единиц для обозначения эмоций. Определены их разновидности и особенности функционирования в текстах современного польского языка. Сделана попытка определить причины их появления.

Ключевые слова: кинематическая фразеологическая единица, фразеологическая инновация, модификация, инновация-сокращение.

Lozynska O. G.

INNOVATIVE ABBREVIATIONS OF POLISH KINEMATICAL PHRASEOLOGISMS DENOTING EMOTIONS

Innovative abbreviations as one of the types of structural and semantic changes of Polish kinematical phraseological units denoting emotions are revealed and analyzed in the article. Their types and peculiarities of functioning in the texts of the modern Polish language are established; an attempt is also made to find out reasons of their emergence.

Key words: kinematical phraseological unit, phraseological innovation, modification, innovative abbreviations.

УДК 811.161.1'367.521'373'04"10"

О. В. Мальцева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка

РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ДРЕВНЕРУССКОГО ЯЗЫКА (ПО РУКОПИСИ «АРХАНГЕЛЬСКОЕ ЕВАНГЕЛИЕ» 1092)

В статье рассматриваются вопросы выстраивания парадигматических отношений в древнерусском каноническом тексте. Использование двумя писцами рукописи «Архангельское Евангелие» внутритекстовых и межтекстовых синонимических рядов свидетельствует о развитии лексической системы древнерусского языка XI века.

Ключевые слова: древнерусский язык, Архангельское Евангелие 1092, канонический текст, парадигматические отношения, лексическая система, внутритекстовые и межтекстовые синонимические ряды.

Постановка проблемы. Архангельское Евангелие – рукопись, которая является списком более древних текстов, создававшихся на территории Киевской Руси на протяжении XI века. В результате адаптации церковнославянского языка на Руси возник особый русский извод, на котором были написаны, в первую очередь, тексты традиционного содержания. Следовательно, можно заключить, что в рукописях XI века сосуществуют элементы старославянского и древнерусского языков. При создании рукописей многие старославянизмы вытесняются древнерусскими эквивалентами. Наиболее ярко это отражается на уровне фонетики и, соответственно, правописания.

Слово как определённый звуковой комплекс может сохраняться в языке длительное время, однако условия его употребления, его словообразовательные, парадигматические и синтагматические связи, его стилистические свойства более изменчивы. Поэтому любая рукопись рассматривается, в первую очередь, как памятник той эпохи, в которую она была создана. В этом отношении Архангельское Евангелие имеет особое значение, так как является датированным памятником XI в. Используя этот факт, мы можем говорить об изменениях, которые произошли в языке не позже 1092 г. Академик В. В. Виноградов подчёркивал, что слово каждого памятника может рассматриваться как элемент определённой лексической системы конкретного языка [2, с. 75]. Таким образом, любая лексема, использованная в рукописи, становится принадлежностью древнерусского литературного языка XI в.

Теоретические основы исследования. Исследуемая нами рукопись представляет собой список с двух разных источников, которые были, вероятно, написаны в разное время. Л. П. Жуковская указывала на необходимость анализа

языковых черт первой и второй частей Архангельского Евангелия с учётом не только проявления в них особенностей языка разных писцов, но и истории текста этих частей [4, с. 34]. При таком подходе возникает возможность анализировать разные языковые слои и наслоения, отражённые уже в древнейших дошедших до нас рукописях. Установлено, что первая часть книги (лл. 1–76 об.) является списком с древней редакции библейского текста, протограф которой восходит к переводам Кирилла и Мефодия. Вторая часть (лл. 77–175) – список более поздней Преславской редакции (восточноболгарской). К тому же первая часть – это краткий апракос, а вторая – полный апракос или апракос дополненный¹.

Деятельность Кирилла и Мефодия по приобщению славян к христианской вере содействовала широкому распространению греческого влияния, дав славянским народам язык церковных книг, имевший образцом греческий. Религиозное, культурное и литературное воздействие греческого языка сохранилось у южных и восточных славян, а западные славяне подверглись латинскому воздействию.

Изложение основного материала. Архангельское Евангелие – богослужебный список евангельского текста. Словарный состав списков евангелия может существенно различаться. Слово (лексема) одного списка может рассматриваться как единица отдельной системы, именно этого списка. В то же время, необходимо учитывать, что списков может быть несколько и, вероятно, с различными вариантами одного и того же слова, восходящего к протографу. На лексическом уровне Архангельское Евангелие, как и другие богослужебные книги, является более консервативным, сохраняя специфическую культурную лексику, заимствованную из старославянского и греческого языков. Следует отметить, что состав языковых единиц в пределах исследуемого текста важен не только с точки зрения их генетической природы, но и с точки зрения их семантики, парадигматических и синтагматических связей, а также экспрессивной окраски. Основное значение имеет соотносённость лексики данного текста с определёнными сферами употребления. Любая рукопись, которая представляла собой богослужебную книгу, предназначалась для проведения церковных служб, поэтому её лексический состав был строго кодифицирован. Это характерно и для Архангельского Евангелия – общий набор лексем данной рукописи соответствует пласту культурной лексики. Однако, несмотря на фиксированность в употреблении соответствующей лексики, у первого и второго писца имеются некоторые расхождения в использовании целого ряда лексических элементов. Это обнаруживается при сравнении одинаковых контекстов (чтений, которые представлены в обеих частях рукописи), что показывает развитие парадигма-

¹ По этому поводу нет единодушного мнения. См. Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. – М. : Наука, 1976. – С. 267–269. Тихомиров Н. Б. Каталог русских пергаменных рукописей XI–XII веков, хранящихся в Отделе рукописей Гос. библиотеки СССР имени В. И. Ленина, ч. III, дополнительная // Записки Отдела рукописей. – М. : ГБЛ, 1968. – Вып. 30. – С. 105–108.]

тических отношений в текстах двух писцов. Следовательно, наблюдается формирование синонимических отношений между лексемами. В рукописи мы выделяем внутритекстовую и межтекстовую синонимию.

Привлекая к исследованию одинаковые тексты, мы обращаем внимание на особенности в употреблении слов в равных контекстах, потому что только такие условия наиболее показательны с точки зрения употребления тех или иных лексем в сфере межтекстовой синонимии. Сопоставляя использование синонимичных лексем в рукописи в целом, мы определяем синонимичность внутритекстовую.

На уровне межтекстовой синонимии выявлены следующие закономерности:

нѣкый / ѿтеръ: первый писец использует слово **ѿтеръ** в разных формах, иногда написанием **ѳ** вместо **ѿ**, никогда не используя формы **нѣкый**, второй писец использует оба слова, но предпочитает вариант **нѣкый**. Ср.: ***блхѹ же ѿлини ѿтери** [1, с. 63]; ***глахѹ же ѿаристѣи ѿтери** [1, с. 59]; ****блхѹ же ѿлини нѣции** [1, с. 214]; ****члвкъ нѣкын приде къ їсѹ** [1, с. 205]¹.

клепла / знаменаѧ: причастие **клепла** использовал только первый писец, причастие **знаменаѧ** использовал только второй писец. Ср.: ***се же глаше клепа. кою сзъмрѣти хотѣше ѿмрети** [1, с. 65]; ****се же глаше. знаменаѧ кою сзъмрѣти хотѣше ѿмрети** [1, с. 216].

ради / дѣла: только вторым писцом используется предлог **дѣла**, в то время как предлог **ради** используется обоими писцами одинаково часто. Ср.: ***їсз и рече. не мене ради гласъ съ бысть. нз народа ради** [1, с. 65]; ****сѹбота члвка ради бы** [1, с. 195]; ****їс и рече имъ. не мене дѣла гласъ бы. нз васъ дѣла** [1, с. 216].

имѣти / ѿмлетѣ: глагол **имѣти** употребляется обоими писцами одинаково часто, а глагол **ѿмлетѣ** использует только первый писец. Ср.: ***аще ли же ни за та дѣла вѣроу ѿмлетѣ ми** [1, с. 72]; ***и имѣти имаши сзкровнице на нѣсьхъ** [1, с. 124]; ****аще ли же ни. за та дѣла вѣроу имѣте ми** [1, с. 241].

ѿтѣшитель / параклитъ: слово **параклитъ** в значении «Святой Дух» использовано только первым писцом, а **ѿтѣшитель** – только вторым писцом: Ср.: ***азъ ѿмолю ѿца. и инога параклита дасть вамъ** [1, с. 72];

****азъ ѿмолю ѿца инога ѿтѣшителя. дасть вамъ** [1, с. 241].

На уровне внутритекстовых отношений рассматриваются единицы с одинаковым значением, используемые одним писцом. В этом плане материал показал следующие особенности:

година / часъ: оба писца употребляют **година** и **часъ**, однако **година** используется обоими писцами в одинаковом количестве случаев, а формы слова **часъ** использованы чаще у второго писца. Ср.: ***ѳче спси мѧ ѿ години сеѧ** [1, с. 64]; ***и спсена бысть жена ѿ часа того** [1, с. 105];

****вѣ же година третѧѧ** [1, с. 257]; ****ѳче спси мѧ ѿ часа сеѧ** [1, с. 215].

¹ Здесь и далее одной звездочкой (*) отмечаются написания первого писца, а двумя звездочками (**) – второго писца рукописи.

сзхраниѣти / сзблюдѣти: глагол **сзхраниѣти** часто употребляет первый писец, второй употребил это слово один раз. Глагол **сзблюдѣти** употребляют оба писца одинаково часто. Ср.: *и аще кто слышитъ глы моѧ. и не сзхраниѣти ихъ [1, с. 67]; *аще кто слово моѧ сзблюдѣтъ. сзмерти не имать [1, с. 49]; **ненавидѧ дшѧ своѧ. въ мирѣ семь. въ животѣ вѣчныи сзхраниѣти ю [1, с. 215]; **и аще кто оуслышитъ глы моѧ. и не сзблюдѣтъ ихъ [1, с. 218]

истовыи / истиньныи: прилагательное **истиньныи** употребляется обоими писцами, а прилагательное **истовыи** использовал первый писец только один раз. Ср.: *да бодѣтъ сз вами въ вѣкы. дхъ истовыи [1, с. 72];

*егда же придетъ онъ. дхъ истиньныи [1, с. 78];

**да пребодѣтъ сз вами въ вѣкы. дхъ истиньныи [1, с. 241].

Таким образом, межтекстовая синонимия наблюдается в следующих случаях:

а) употребление писцами в одинаковых контекстах лексем *ѧтеръ/**нѣкый, *радѣ/**дѣла, *истовыи/**истиньныи, *клепѣ/**знаменаѧ, *параклитъ/**оутѣшитѣль, *ѧмлетѣ/**имѣти;

б) употребление писцами в разных контекстах лексем *иудѣи/**жидовинъ. К данному ряду мы присоединяем и наречие **евреискы**, так как его употребление также показывает развитие синонимии. В первой и второй частях Архангельского Евангелия данные наименования народности употребляются следующим образом. Слово **иудѣи** (и все его формы и производные) часто употребляются обоими писцами. Слово **жидовинъ** (и его формы и производные) менее частотны и употребляются исключительно вторым писцом. Слово **евреискы** (употребленное только в данной форме в значении «по-еврейски») использовано только вторым писцом и является менее частотным.

Следует отметить, что **жидовинъ** и **евреискы** в подавляющем большинстве использовано в частях текста рукописи, которые представляют собой стихи из «Евангелия от Иоанна», переписанные вторым писцом. Как отмечают авторы работы «“Евангелие от Иоанна” в славянской традиции», присутствие в стихе 13.33 «Евангелия от Иоанна» лексемы **жидомъ**, а не **иудеомъ**, наряду с некоторыми другими элементами, является показателем того, что вторая часть Архангельского Евангелия – список преславской редакции библейского текста [3, с. 11].

Внутритекстовая синонимия наблюдается в следующих случаях (представленных в разных контекстах):

а) первый писец использует синонимы: **година/часъ**, **сзхраниѣти/сзблюдѣти**, **ѧмлетѣ/имѣти**, **истовыи/истиньныи**;

б) второй писец использует синонимы: **ѧтеръ/нѣкый**, **радѣ/дѣла**, **година/часъ**, **сзхраниѣти/сзблюдѣти**, **иудѣи/жидовинъ**.

И у первого, и у второго писца прослеживается употребление синонимических рядов **година/часъ**, **сзхраниѣти/сзблюдѣти**, в остальных случаях употребле-

ние синонимов у каждого писца индивидуально. У второго писца наблюдается употребление синонимического ряда *нюдѣи/жидовинъ/евренскы*.

Выводы. Таким образом, в рукописи фиксируется выборочное использование синонимических связей между лексическими единицами.

1. В сфере внутритекстовой синонимии, с одной стороны, наблюдается индивидуальное использование синонимов писцами рукописи, при этом у второго писца их больше: **ѣмлетѣи/имѣти*, **истовын/истиньныи*, ***ѣтеръ/нѣкыи*, ***ради/дѣла*, ***нюдѣи/жидовинъ*. С другой стороны, наблюдаются синонимические ряды, одинаково используемые обоими писцами: *година/часъ, съхранити/съблюдетѣи*.

2. В сфере межтекстовой синонимии в рукописи наблюдаются синонимические ряды, компоненты которых используются обоими писцами: *ѣтеръ, година, часъ, ради, съхранити, съблюдетѣи, истиньныи, имѣти*. Но кроме этого, присутствуют межтекстовые синонимы, которые употреблены в одинаковых контекстах и строго разграничены в употреблении писцами: **клепалъ/знаменатѣи*, **параклитъ/мѣшитель*.

Перечисленные факты, на наш взгляд, свидетельствуют о развитии парадигматических отношений (синонимических рядов) в лексической системе древнерусского языка.

Литература

1. *Архангельское Евангелие 1092 года*. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели. – М. : Скрипторий, 1997. – 667 с.
2. *Виноградов В. В.* Основные проблемы изучения и развития древнерусского литературного языка / В. В. Виноградов // *История русского литературного языка : Избранные труды*. – М. : Наука, 1978. – С. 134–140.
3. *Евангелие от Иоанна в славянской традиции*. – СПб. : Российское библейское общество, 1998. – 84 с.
4. *Жуковская Л. П.* Текстология и лексика Архангельского Евангелия 1092 / Л. П. Жуковская // *Архангельское Евангелие 1092 года*. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели. – М. : Скрипторий, 1997. – С. 18–40.

Статтю отримано 22.09.2015 р.

Мальцева О. В.

РОЗВИТОК ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ (ЗА РУКОПИСОМ “АРХАНГЕЛЬСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ” 1092)

У статті розглянуто питання розвитку парадигматичних відношень у давньоруському канонічному тексті. Використання внутрішньотекстових та міжтекстових синонімічних рядів обома писцями рукопису свідчить про певний розвиток лексичної системи давньоруської мови в XI ст.

Ключові слова: давньоруська мова, Архангельське Євангеліє 1092, канонічний текст, парадигматичні відносини, лексична система, внутрішньотекстові та міжтекстові синонімічні ряди.

Maltseva O. V.

**DEVELOPMENT OF PARADIGMATIC RELATIONS IN THE
LEXICAL SYSTEM OF OLD RUSSIAN (ACCORDING TO THE
MANUSCRIPT “ARKHANGELSKOYE GOSPEL” OF 1092)**

The article dwells upon construction of paradigmatic relations in the Old Russian canonic text. The use of intratextual and intertextual synonymic lines by two scribes of the manuscript of Arkhangelskoye Gospel indicates the development of Old Russian lexical system of the XI century.

Key words: *the Old Russian, Arkhangelskoye Gospel of 1092, canonic text, paradigmatic relations, lexical system, intratextual and intertextual synonymic lines.*

УДК 811.161.2'373.7:81-31Стельмах1/7.08

Л. І. Яковенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ М. СТЕЛЬМАХА

У статті досліджено стилістичні особливості вживання фразеологічних одиниць у романі М. Стельмаха "Дума про тебе". Розглянуто проблему власне семантичних трансформацій фразеологізмів у художньому тексті. На конкретних прикладах показано вплив контексту та ситуації мовлення на зміни в значенні фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, семантичні трансформації, контекст.

Постановка проблеми та стан її розроблення. Різні аспекти художнього мовлення М. Стельмаха привертають увагу лінгвістів, приваблюючи дослідників органічним поєднанням невимушеності загальнонародної мови з оригінальністю та різноманітністю індивідуально-аторських стилістичних засобів. Так, одними з перших ґрунтовних досліджень мови прозових творів письменника була кандидатська дисертація Л. Г. Авксентьєва [1], захищена у 1969 році, та низка його статей, де автор зосереджується на особливостях фразеології прозових творів письменника. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки звернено увагу на стилізацію розмовності у прозі М. Стельмаха: Т. В. Ткаченко у цьому аспекті просліджує також стилістичний потенціал узуальних і трансформованих фразеологічних одиниць (далі – ФО) розмовного походження [6]. У світлі вже існуючих досліджень видається цікавим простеження семантичних трансформацій ФО роману М. Стельмаха «Дума про тебе» з метою встановлення індивідуально-авторських особливостей їх використання у системі окремо взятого твору. Власне семантичними вважаються такі перетворення фразеологізмів, які спричинюють зміну традиційного значення різного ступеня, від збільшення абстрактного елемента в семантиці до появи додаткових смислових і стилістичних відтінків аж до розвитку нового значення і перетворення фразеологізму в полісемічний, що не порушує при цьому лексикограматичного складу стійкого словосполучення [2, с. 84]. Такий тип трансформацій зазвичай вимагає від читача вдумливого прочитання тексту, загальної мовної інтуїції й глибокого знання народної фразеології.

Виклад основного матеріалу. Роман М. Стельмаха «Дума про тебе» видано у 1969 р. Він містить велику кількість живомовних фразеологічних висловів, які органічно влітаються в канву твору, що сприяє виразності і яскра-

вості мовного полотна. Введення фразеологізмів у текст, найчастіше в мову персонажів, надає йому емоційного пожвавлення і природності. Тут часто спостерігаємо результати розвитку, переосмислення семантики фразеологізму. Поширеними є семантичні трансформації, які розглядаються як зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узагальнене фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість окремих компонентів ФО чи словосполучення в цілому. Значний інтерес становить розгляд власне семантичних трансформацій і подвійної актуалізації ФО, при яких смислові зміни зумовлюються зовнішньою сполучуваністю. У творі автор часто змінює традиційне оточення фразеологізму, поповнюючи фразеологічне значення новими елементами. Так, спостерігаємо зміни в звичному для ФО об'єктному оточенні, які полягають у заміні іменників з семантикою особи лексемами абстрактного змісту, що призводить до збільшення ступеня абстрактності фразеологічного значення. Результатом таких змін є виникнення додаткових відтінків, а іноді навіть нових значень полісемічного фразеологізму. При цьому втрачається внутрішня форма ФО. Наприклад, ФО **як з ланцюга зірватися** «не володіючи собою, різко» [7, с. 336] передбачає в суб'єктному оточенні іменник із семантикою особи. Вжитий стосовно іменника *війна*, цей вираз набуває додаткового відтінку значення «раптово, зненацька»: «..Рвонулась війна, **мов із ланцюга зірвалась**, та все одно маю хоч кілька мішків муки привезти» [5, с. 255]. Пор.: «Салагатово не було – той останнім часом ніби з **ланцюга зірвався**» (Збанацький) [7, с. 336].

Характерною особливістю роману є повторення героями твору певних епітетів, метафор, порівнянь, фразеологізмів тощо, які стають їхніми мовними візитними картками. Зокрема, Хворостенко, який не довіряє нікому, весь час стверджує, що **бачить** всіх **наскрізь**; Шаламаєнки впродовж усього роману **продають** або **показують зуби**. Фразеологізм **брати за роги** у поєднанні зі словом *життя* у значенні «діяти рішуче, настирливо, скориставшись обставинами», представляє негативного героя роману Артемона Васюту: «*А життя, воно таке: як не візьмеш його за роги, воно візьме за печінки...*» [5, с. 73]. **Брати за печінки** кого – «дуже дошкуляти, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найбільчшого» [7, с. 50] в контексті набуває нового відтінку значення «ставити в скрутне становище» за рахунок сполучення з абстрактним іменником *життя* у суб'єктному оточенні, в той час як нормативне вживання даної ФО взагалі не передбачає такого оточення (пор.: «*Узднів – і його [писаря] так і взяло за печінки*» (Квітка-Основ'яненко) [7, с. 50]).

Як бачимо, видозміни значення ФО у романі М. Стельмаха шляхом семантичних трансформацій свідчать про старанний добір письменником фразеологізмів, а також про пошуки автором нових контекстів до них, що забезпечує оновлене звучання відомим виразам.

Іншим засобом семантичної трансформації фразеологізмів у романі є подвійна актуалізація, що передбачає реалізацію потенційних значень усіх чи

окремих компонентів фразеологізму поряд із використанням його традиційного значення [2, с. 87]. Семантична двоплановість ФО, яку слід розглядати як здатність стійких виразів мати пряме значення, що виходить із значень його компонентів, а також переносне (фразеологічне), дозволяє письменникові створювати такий контекст, в якому реалізуються обидва плани словосполучень. Наприклад, розповідаючи про втечу Ярини з власного весілля та про зустріч її зі старим пасічником, автор пише: *«Ярина розв'язала свою передвесільну хустину, прилякла, потім взяла її за ріжок і, коли вона стрепенулася вгору, випустила з руки. – Нащо це? – вирвалось у старого. – Пішло за вітром весілля, хай і вона йде за вітром...»* [5, с. 40]. Ситуація мовлення вказує на пряме розуміння даного словосполучення: Ярина пускає за вітром свою хустку, бажаючи позбутися її як згадки про своє невдале весілля. Але наступний контекст, де вираз **піти за вітром** вживається відносно іменника *весілля*, надає йому традиційного фразеологічного значення *«зникнути безслідно»* [7, с. 63]. Ситуація мовлення і контекст виступають у даному випадку тими протилежностями, кожна з яких пов'язана з одним із семантичних планів виразу **піти за вітром**, внаслідок чого реалізується як пряме, так і фразеологічне значення. Віддалений контекст теж сприяє поновленню внутрішньої форми ФО **піти за вітром**, адже події розгортаються під час замітлі.

Також привертають увагу випадки вживання співзвучних з фразеологізмами вільних словосполучень, які в наближеному контексті не можуть сприйматися як фразеологізми, але у контексті усього твору набувають фразеологічного звучання. Такі словосполучення зустрічаємо в композиційно значимих частинах: мотив долання дороги під час замітлі головними героями превалює на початку та в кінці роману, набуваючи символічного значення життєвого шляху, сповненого боротьби та незгод. У кінці першого розділу читаємо: *«Вона [хуртовина] ніби трохи стихнула, не так страшно гуготіло, та все одно їти було тяжко – то долав страшні перемети, то провалювався в якісь ями, відплювувався снігом і здирав наморозь з обличчя. І знов через якийсь час втратив упевненість, чи не збився з дороги?»* [5, с. 15]. Наближений контекст актуалізує словосполучення **збитися з дороги** як вільне, а контекст роману спонукає до сприймання цього виразу як фразеологічного. Адже головний герой Богдан Романишин, подумки аналізуючи свої вчинки, сумнівається у їхній правильності. Тому в процитованих рядках словосполучення **збитися з дороги** може сприйматися як фразеологізм зі значенням *«втратити правильний напрямок у діяльності, збочити»* [7, с. 323]. Перегукується з цим уривком останнє речення твору: *«А раннім ранком Нового року Ярина і Богдан, обсіяні зерном старого пасічника, пішли своєю дорогою – у стогін лісів, у рокіт вічного вітру, у шал хуртовини, бо кожна людина має долати і пройти свої хуртовини...»* [5, с. 350]. Тут завдяки віддаленому контекстові, де слово *хуртовина* набуває переносного значення *«життєві труднощі»*, вираз **піти своєю дорогою** набуває фразеологічного значення *«діяти самостійно, незалежно, не піддаючись чужому впливові»* [7, с. 355]. Цьому сприяє також макроконтекст.

Наступним різновидом семантичних трансформацій у романі є семантизація компонентів ФО. Так, у зображенні сінокосу напередодні війни читаємо: «– Імлиться сьогодні, і германська рана дає про себе знати – виходить, передгрозя недалеко, – примружився батько на захід, – шарахнув грабками, повів широку ручку, за ним пішов Богдан, а трохи перегодя йому **на п'яти** вже **наступав** такий статурний косар, що його можна було б у малювання брати.

– Учені, учені, бережіть свої п'яти, – підсміювався у золоті, як в ідола, вуса і, щоб не підрізати вченому п'ят, брав ширший покіс» [5, с. 133]. У цьому випадку ситуація мовлення і контекст зближують пряме та фразеологічне значення словосполучення **наступати на п'яти**. Спочатку воно сприймається як фразеологізм у значенні «наздоганяючи, переслідуючи, рухатися дуже близько від кого-небудь» [7, с. 536], але в подальшому контексті один із компонентів **п'яти** семантизується шляхом введення його до складу вільних словосполучень *свої п'яти*, *берегти п'яти*, в результаті чого відновлюється і внутрішня форма фразеологізму.

Цікавий приклад використання на тлі фразеологізму його компонентів спостерігаємо при зображенні автором ситуації, коли начальнику української поліції Пасикевичу повідомляють по телефону, що партизани на очах у всіх викрали німецьку вантажну машину разом з шофером: «– *Що накажете робити? – Підняти на ноги всю поліцію! – Та що ж ми зробимо з ногами?»* [5, с. 299]. Один з персонажів використовує слово *ноги* у складі фразеологізму **підняти на ноги**, «мобілізувати», а інший свідомо сприймає його в прямому номінативному значенні, оскільки ситуація мовлення сприяє цьому. В результаті виникає каламбур.

В окремих випадках автор семантизує зв'язані компоненти у складі фразеологічних зрощень, що поглиблює зміст висловлення, спонукає до прочитання «між рядками»: «Він [Туровець] теж, як не **вхопить хапун**, після свого середньоліття, подасться у пасічники. Та ні, це тільки думка летюча, спересердя на тих, що в графіки, як у кайдани, забивають землю. А життя він мав і має неспокійне, звик до цього і крутитиметься в ньому, якщо не **вхопить хапун**. Ох, той проклятий із казки **хапун**...» [5, с. 101]. **Хапун ухопив** «хто-небудь швидко, несподівано зник і не з'являється» [7, с. 921]. Словники тлумачать *хапун* як «той, хто викрадає кого-, що-небудь; викрадач» [4]; «чорт» [3]. Структурна та семантична подібність з ФО **дідько вхопив** «хто-небудь раптово помер, загинув» [7, с. 242] наштовхує на думку про можливу смерть героя, оскільки автор конкретизує лексичне значення вжитого окремо від ФО компонента розгорнутим означенням, що підкреслює міфологічність, нематеріальність згаданої істоти і надає оповіді філософсько-задумливого настрою. Однак у віддаленому контексті знаходимо згадку про «*тих, що в графіки, як у кайдани, забивають землю*», і це дає підставу розуміти цитований уривок по-іншому. У наведеному висловлюванні знаходимо своєрідний натяк на репресії передвоєнних років. Отже, можна припустити, що у цілісному контексті роману на тлі зображе-

них подій (несправедливі звинувачення, недовіра до людей і под.) слово *хапун*, вжите на фоні фразеологізму **вхопить хапун**, позначає не міфологічну нематеріальну істоту, а тих, хто знаходиться при владі й може розпоряджатися долями людей. В цьому випадку маємо справу ще й з вторинним перенесенням значення слова *хапун*. Таким чином автор надає цьому компонентові фразеологізму двозначності: він є органічною частиною складного цілого і водночас поновлює потенційні якості самостійної лексичної одиниці.

Чи не найбільш поширеним засобом трансформації ФО у романі є конкретизація одного з компонентів фразеологізму шляхом поширення означеннями, додатками, підрядними реченнями. Наприклад, означенням: «**На такий вогник**, на такі очі і з домовини можна встати» [5, с. 72] (пор.: **на вогник** «для відпочинку, розмови» [7, с. 140]); додатком та означеннями: «*Шаламаї частоколом загородили його ворота, вдивлялися у сонце і, сміючись, продавали* одному зеленкуваті, як горох, **зуби**»; додатком та складнопідрядним реченням, де один компонент входить до складу головного, а другий – до підрядного речення: «*Шаламаєнки знову засміялися і показали метелиці, що справді мають добрячі зуби*» [5, с. 8] (пор.: **продавати зуби, показувати зуби**). У наведених прикладах фразеологізм втрачає здатність виступати одним членом речення, а іноді навіть виступає у складі різних простих речень.

Висновки. Спостереження за ФО у романі М. Стельмаха «Дума про тебе» дозволяє зробити низку висновків. Поряд із вживанням значної кількості фразеологізмів у традиційному значенні автор творчо використовує структурні та семантичні можливості ФО. Найбільш характерними для стилю роману є власне семантичні трансформації, зумовлені зміною суб'єктно-об'єктного оточення ФО, подвійна актуалізація фразеологізмів шляхом вживання у наближеному контексті компонентів фразеологізму на його тлі; використання співзвучних з фразеологізмами вільних словосполучень, що у контексті усього твору набувають фразеологічного звучання; конкретизація одного з компонентів фразеологізму шляхом поширення означеннями, додатками, підрядними реченнями. Це дає можливість письменникові наповнити слова глибоким афористичним змістом. Трансформовані ФО також використовуються в романі як художній засіб мовної характеристики героїв. Широке використання ФО відзначається доцільністю, сприяє створенню правдивого художнього образу, надає роману живомовних інтонацій, яскравості й неповторності.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Фразеология языка прозаических произведений Михаила Стельмаха : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук / Леонид Григорьевич Авксентьев. – Харьков, 1969. – 26 с.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / Віра Максимівна Білоноженко, Ірина Святославівна Гнатюк / АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К : Наук. думка, 1989. – 155 с.
3. Словарь української мови : в 4 т. / [упоряд. з додатк. власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Лексикон, 1996. – (Препринт / НАН України, Ін-т укр. мови, 1996).
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

5. Стельмах М. П. Дума про тебе : роман / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1976. – 351 с.
6. Ткаченко Т. В. Фразеологічні засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха // Мова і культура. – К. : ВД Дм. Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. III. – Ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. Мова сучасного мистецтва. – С. 201–205.
7. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993.

Статтю отримано 30.08.2015 р.

Яковенко Л. І.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ М. СТЕЛЬМАХА

В статье исследованы стилистические особенности употребления фразеологических единиц в романе М. Стельмаха «Дума про тебе» («Ballad of You»). Рассмотрена проблема собственно семантических трансформаций фразеологизмов в художественном тексте. На конкретных примерах показано влияние контекста и ситуации речи на изменения в значении фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическое значение, семантические трансформации, контекст.

Yakovenko L. I.

SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ARTISTIC LANGUAGE OF M. STELMAKH

The main scope of research in this paper focuses on stylistic particularities of the use of phraseological units in the novel “Duma pro tebe” (“Ballad of You”) by M. Stelmakh. The paper investigates the problem of semantic transformation in the imaginative literature texts. The influence of the context and speaking situation on the changes in the phraseological unit’s meaning is shown on a variety of specific examples.

Key words: phraseological unit, phraseological meaning, semantic transformations, context.

УДК 811.161.2'373:398.1:165.212

О. В. Яковлева

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства

**СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМ У КОНТЕКСТІ
КОЛОМИЙОК**

Для аналізу було обрано збірку оригінальних текстів «малого жанру» в українському фольклорі – коломийок – з одного села у західній частині України в записах М. Климишина. Описано специфіку таких текстів, проаналізовано етимологію терміну «коломийка», виділено та схарактеризовано полісемантичні лексеми із символічним значенням. Мікросистема символів у контексті коломийок віддзеркалює особливості загальнонаціонального світосприйняття українців.

Ключові слова: коломийка, культура, духовне й ментальне начало, матеріально-знакова система.

Коломийки як специфічні тексти, «пісенні мініатюри», що генетично і ритмомелодійно пов'язані з однойменним народним танцем, належать до загальнонаціонального масиву української народної культури [13, с. 204; 3, с. 5]. Ці тексти привернули нашу увагу з декількох причин. По-перше, у коломийках, так само, як і у більшості народнопоетичних творів, у стислій формі виражаються не тільки сокровенні почуття, а й світогляд нашого народу. По-друге, як відмічають дослідники-фольклористи, незважаючи на те, що головними теренами побутування, поширення і творення коломийок є Українські Карпати, Прикарпаття і Закарпаття, у наш час такі мініатюрні поетичні народні твори популяризуються у всеукраїнському масштабі. Але «діалектика локального й загальнонаціонального в коломийці вивчена ще недостатньо» [3, с. 6]. Вважаємо, що система символів у контексті коломийок віддзеркалює важливі особливості загальнонаціонального світосприйняття українців.

Відкритим і досі залишається питання, як і де з'явилися ці тексти і звідки походить сама назва. Фольклорист, збирач текстів коломийок, М. Климишин наводить три версії: назва пов'язана з містом *Коломия*; походить від назви танцю *коломийка*; лексема *коломийка* як жанровий різновид співанки не пов'язана з двома попередніми словами [3, с. 40].

Аналогічні гіпотези навели й автори словника з української фольклористики, додавши таку інформацію: м. *Коломия*, що розташоване на річці *Коломия*, здавна було адміністративним, торговельним і культурним центром Гуцульщини і Покуття. Другу версію щодо походження назви *коломийка* від однойменного народного танцю, характерною особливістю якого є швидке обертання гур-

товим колом танцюристів, автори вважають не менш достовірною. При цьому зауважується: «Таке поєднання приспіву до танцю в колі типове для слов'ян і їхніх сусідів у Карпатському регіоні» [13, с. 204].

У вирішенні цього питання, з нашої точки зору, важливими є результати дослідження В. Таранця, який писав, що словоформа *коломийка* має прадавній корінь **кол-* від іє. **kwel-* зі значенням «арії-землероби», який засвідчено в етнонімі *слов'яни* [11, с. 45]. Цей же відомий мовознавець, посилаючись на інших дослідників і на результати власних розвідок, зауважує, що спершу слов'яни були в Карпатах і слов'янська мова охоплювала племена саме Карпатського регіону (підкреслено нами – *О. Я.*) [11, с. 145–146], де й зародилися тексти коломийок. Семантика кореня **кол-* пов'язана з поняттям коловороту в природі, що спостерігали далекі предки: «У природі така семантика знаходить проявлення в циклічному русі сонячних світил навколо Землі, в змінах року, дня і ночі, які, за уявою древніх, не маючи початку чи кінця, змінюються у постійному коловороті й управляються небесними божествами..., що пов'язані з богом Сонця і що пояснює перехід терміну КОЛО на позначення сонця. На цей кшталт в українській мові серед інших зустрічаємо слова: *коло* зі значенням 'круглий майданчик для танців, бігів', *коловий*, *коломийка* 'гуц. пісня, танець'... Взагалі-то поняття *Коло* ввійшло у слов'ян в основу язичницьких вірувань і закріпилося у народних святах та фольклорі» [11, с. 46].

Отже, наведені дані дають можливість припустити, що коломийки як мініатюрні тексти вторинні по відношенню до танцю по колу, який у слов'ян-язичників був пов'язаний з рухом сонця, виконувався на пошану цього світила і мав символічне значення захисного кола.

На сучасному етапі розвитку гуманітарних знань культура в широкому значенні, зокрема й народна культура, може розглядатися й аналізуватися як інформаційна система, в межах якої виділяють три інформаційних утворення, що взаємодіють як фундаментальні онтологічні складові: духовне, ментальне і матеріально-знакове [2, с. 7]. І. Зикова детально аналізує й окремо розглядає і духовну складову (базу) культури, і ментальну, і матеріально-знакову, виділяючи певні етапи всіх трьох складових інформаційного простору [2, с. 78; 193].

З нашої точки зору, духовне й ментальне – це єдине та нерозривне ідеальне утворення, що матеріалізується і зберігається у матеріально-знаковій системі, зокрема, й у системі національних символів та мовних знаків.

Звернімося до словникових дефініцій поняття «дух» (душа) і похідних від слова *дух* слів – *духовний*, *духовність*. Головний висновок, який ми зробили після аналізу, такий: усі ці поняття об'єднує ототожнення духу (душі) та духовності з розумовою діяльністю людини, з поняттями «мислення» і «свідомість» [див., напр. : 17, т. 1, с. 503; 18, с. 157; 19, т. 2, с. 442; 20, с. 155; 21, с. 113].

Отже, вибудовується ланцюжок: **свідомість** (яку ми розуміємо як здатність людини сприймати інформацію, що має хвильову природу різної частоти коливання) – **тип мислення** (спосіб обробки отриманої інформації) – **світогляд**

(індивідуальна або колективна картина світу) – **дух-духовність** (якісні характеристики картини світу) – **(духовна) культура** (здатність індивіда у будь-якому колективі до вдосконалення); вірогідно, цей ланцюжок утворює коло, тому що мистецтво і культура «створяться на певній хвилі підняття духу» [8, с. 9], що, як виявляється, і є свідомістю.

Пам'ятаючи, що поняття «культура», як і «духовність», теоретично описати неможливо [5], пропонуємо говорити про культурний і духовний розвиток як процес, що передбачає «саморозвиток» або постійне самоперетворення і самовдосконалення (порівняймо: «мета культурології початку ХХІ ст. – у визначенні місця людини в культурі, тобто того, що називається «прихованими передумовами існування культури»). В такому розумінні «культурним» є не той, хто всебічно ерудований, відвідує театри, вернісажі й т. ін., а той, хто при цьому здатний змінюватися сам і змінювати навколишній світ, хто здатний бути один на один зі світом» [9, с. 6]). Очевидно, що у дослідженні культури як інформаційного простору, а також її складових, духовного та ментального, особливу роль відіграє знаково-символічний підхід [2, с. 15].

Успадкований від минулих поколінь і доступний нам набір фольклорних текстів, образів, символів, сценаріїв ритуалів тощо й дотепер є невичерпним джерелом для різноаспектного вивчення, тлумачення і розуміння Всесвіту предками, що, у свою чергу, буде сприяти формуванню світовідчуття української нації на сучасному етапі її розвитку (пор.: «світогляд, втілений у певній мові, нехай навіть у давні часи, у процесі вивчення мови й користування нею впливає на нинішніх користувачів і формує їх світогляд» [15, с. 122]).

Синтез слова і духу очевидний: « ...історія української мови, її онтологія, її природа підтверджує потребу виділення зв'язку мови і духовності в окрему філологічну проблему, у межах якої треба розглядати мову як духовну субстанцію і виявити аспекти сакральності мови, показати їх вплив на людину, глибше розкрити їх значення для духовного життя...» [14, с. 12].

О. Лосєв радив філологам, які працюють з поетичним словом, користуватися терміном «інтерпретація»; він вважав, що вивчення такої інтерпретативної природи мовного знака відкриє у слові цілу низку різного роду специфічних явищ у порівнянні з об'єктивною дійсністю. Для цього треба прийняти таку тезу: «Будь-який мовний знак є акт інтерпретації як відповідних моментів мислення, так і відповідних моментів дійсності» [4, с. 397]. На перший погляд, О. Лосєв писав про давно знайоме й очевидне – зв'язок мови і мислення, але при цьому звернув увагу на те, що дуже часто зникає з поля зору науковців, а саме на закономірний процес розвитку у слові нескінченної кількості інтерпретацій дійсності, аж до повного її викривлення й перекручення [4, с. 400].

Стосовно слова, збереженого народною поезією (у тому числі й у коломийках), слід пам'ятати, що ця поезія не є вираженням готового змісту; подібно до мови, вона є могутнім засобом розвитку думки і мислення [7, с. 201]. Слово у народній поезії оживає на тлі національної культури й орієнтує в ній. По-

езія завжди виходить за рамки того чи іншого змісту, створює світ безмежних можливостей. Цю тезу переконливо довів О. Потебня у дослідженні символіки народної поезії слов'ян. Він був переконаний, що тільки мова, поетичне слово допоможуть упорядкувати національні символи відповідно до народних вірувань [6, с. 8].

Будь-який символ функціонує як слово, може бути описаний словами, тобто матеріалізується за допомогою мовних засобів. Слово як одиниця мови має значення, і в такому разі символ має відношення до сфери семантики як звичайна лексема. Зокрема, кожний вербальний символ, як і більшість слів у мові, є полісемантичним, отже, його значення треба розкривати у двох планах: синхронії та діяchronії, з урахуванням контексту і багатьох трансформацій, що відбувалися в процесі історичного розвитку, зумовлювалися особливостями світосприйняття багатьох поколінь людей, тобто їхньою духовністю і ментальністю. Інакше кажучи, значення символу в ході історії трансформується, еволюціонує; у плані діяchronії змінюється і система символів, демонструючи той чи інший тип світосприйняття в процесі еволюції. Символіка нації стає зрозумілою тільки в контексті історії культури як інформаційного простору, на тлі конкретних подій (пор.: «символ... є культуромістким» [10, с. 646]). Символ демонструє нестримний рух людської думки з прадавніх часів, і його можна вважати специфічним засобом кодування та збереження знань як інтелектуальних, так і духовних протягом всього існування «людини розумної».

Феномен символу, що з часів Арістотеля був об'єктом досліджень у різних галузях знань, у лінгвістиці має свою специфіку та конкретні завдання. Вважаємо, що в науці про мову символ слід розглядати, перш за все, як складний синкретичний комплекс, що виражається описово мовними засобами, або як лексему (вербальний символ) із символічним значенням, у якій звуковий комплекс синтезується із невербальними (паралінгвістичними компонентами). Саме специфіка символічного значення має бути основним об'єктом у лінгвістичних розвідках. Таке значення є ширшим за лексикографічне і концептуальне значення, воно не лежить на поверхні, його не можливо віднайти логічним шляхом, а треба реконструювати як результат взаємодії мови, традиційної культури і міфологічного мислення, що закріплено у лінгвоментальності нації.

Вважаємо, що потенційно в кожній лексемі у мові закладено символічне значення, і воно дорівнює нулю. При певних обставинах, під впливом тих чи інших екстралінгвістичних факторів символічне значення у слові може розвинути до певної, теоретично необмеженої кількості. Символізація лексем – це продукт мисленнєвої діяльності далеких предків, які сприймали світ за основним правилом міфологічної свідомості: **все в усьому**.

На сучасному рівні розвитку людського мислення, коли картина світу у носіїв тієї чи іншої мови не має нічого спільного з наївною картиною світу предків, аналіз символічних значень у так званих *малих жанрах* (в українській фольклорній традиції це жанри *коломиїок, частівок, щедрівок* тощо) збагатить семасіологію розумінням феномену *символ* в межах запропонованого само-

стійного напрямку – лінгвістичної символіки. Мова є знаковою системою, культура ж розмовляє з людиною мовою символів. Серед лексем із символічним значенням у коломийках ми виділили наступні групи: 1. Рослинна символіка (*калина, яблуко, вишні / черешні, явір (яворина), дуб (дубочок), сосна, барвінок, вінок* тощо); 2. Космогонія (пов'язана з символікою *сонця, місяця, зорями*) та символіка води; 3. Птахи із символічним значенням (*сокіл, соловей, голуб / голубка, зозуля, орел*).

Образ *калини* у мовній картині світу українців – особливий. Символічне значення цієї рослини має широку палітру відтінків [16, с. 301–309]. Калина символізує у народних віруваннях молоду й гарну, здорову дівчину, яка приваблює хлопців. Червона калина – символ кохання: *Ой, я з гори на долину по-сію калину, сім раз ни раз поцілюю файну білявину* [2, с. 93]. Парубок мріє, щоб його кохання розросталося, як калина на гарному ґрунті. Зазвичай калина, зважаючи на її колір, символізувала красу дівчини або красну (гарну) дівчину. У коломийках зустрілися контексти щодо *красного парубка*, у якого закохана дівчина (мовні особливості говірки села Верхні, де збиралися коломийки, описані М. Климишином на с. 44–47): *А я свого миленького пізнаю, пізнаю, в нього личко рум'яниненько, як калина в гаю...* [3, с. 82]. Порівняйте з таким контекстом: *Ци мій милий такій красний, ці я сі вдивила, ой, що міні цириз нього робота ни мила?* [3, с. 81]. Калина цвіте білим цвітом. У цю пору рослина має символічне значення дівчини-підлітка, достиглі червоні ягоди символізують дівчину, яку можна сватати, або зрілу жінку: *... Питав ні сі мій миленький, де м така віросла. Ой, калина біло цвіте, а червоно рости, шкода тобі, йиден дурню, мої цікавості...* [3, с. 35].

Часто вербальні символи входять до складу акціональних: *Як я собі нагадаю за торічний рочок, який мене був полюбив файний парубочок. Як я собі нагадаю за давну давнину, як я їла винні ябка – чирвону калину* [3, с. 80]. В наведеному контексті – два синонімічних акціональних символи: *їсти винні яблука / їсти червону калину* мають значення – кохатися. Символіку яблука у слов'янських народних піснях, услід за О. Потебнею, досліджують і сучасні науковці [16, с. 512].

Плодові дерева, у тому числі яблуня, вишня, черешня тощо мають символічне значення дівчини, жінки, їхньої родючості, краси, здоров'я та любові: *Чому вишні, чому вишні, чому ни чирешні? Як ти мене, любку, любиш, чому ни биреш ні?* [3, с. 35].

Назви дерев чоловічого роду були символами парубка, нареченого, батька. Старі дерева символізували літніх чоловіків, молоді – парубків: *Парубочок – як дубочок, дівчина – тоненька...* [3, с. 89]; *Коло млина – яворина, коло млина – сосна, питав ні сі мій миленький, де м така віросла* [3, с. 35].

Барвінок в українців – символ чистоти першого кохання [1, с. 27]: *... Ой, як би я була знала, що любко Никола, була бим сі обтикала барвінком докола* [3, с. 71].

Вінок – символ дівочтва, обов'язковий атрибут українського традиційного весілля: *Мине мама породила, коли цвів садочок, дала міні на голову дзилений віночок* [3, с. 73]; *Коби с така до роботи, як до співаночок, давно би ти наложили зилений віночок* [3, с. 72].

Творення Всесвіту в уявленні предків було прообразом сім'ї. У небесній сім'ї був хазяїн, якого символізував Місяць, його дружина – Сонце, діти – це зірочки. У фольклорних текстах немає чіткого розмежування, що Місяць – це чоловік-господар, а Сонце – його дружина. Можна припустити, враховуючи результати дослідження В. Таранця [12], що фольклорні тексти, в яких Місяць символізує жіноче начало у творенні Всесвіту (за аналогією із творенням сім'ї), віддзеркалюють відгомін прадавніх часів матріархату, і цей символ є давнішим. З часом встановлюється інша ієрархія залежності, коли Місяць почав виконувати роль чоловіка-господаря в сім'ї. Це свідчить про зміну матріархату патріархатом. У коломийках зафіксовано саме цей пізніший варіант: *Молодиці, як зірничі, дівчята, як сонці...* [3, с. 95]; *Як я собі нагадаю за тебе, Никольцю, так ми тьижко на сирденьку, як за хмаров сонцю* [3, с. 32]; *Що с сі любку, націлював мойого личенька, то до зорів, то до соньці, то до місяченька* [3, с. 76]; *Ой, місьцю, місьиченьку, зайди за комору, та най я си з своїм милим трошки поговору* [3, с. 77].

Одне з найдавніших символічних значень води є значення жіночого начала, кохання парубка до дівчини, що яскраво представлено в народних текстах [16, с. 194]. Дівчата, як правило, зустрічалися з хлопцями біля води, де й зароджувалося кохання: *Ой, то ми сі, товаришу, дівчьи сподобало, цириз гору воду несло та й ни спочивало...* [3, с. 97]. *Снила ми сі дівчинонька, снила ми сі, снила, що я ішов понад воду, а вна ніжки мила* [3, с. 96]. *Вода із криниці мала символічне значення дівочої цноти: Що с ми, мила, наробила, що с ми, мила, дала коло тої криниченьки, де с водицю брала?* [3, с. 92]. *Холодна чи студена вода символізувала молоду здорову дівчину. Подавати парубкові напитися води або напувати його коня означало погоджуватися на кохання: Ой, дівчино, дівчинонько, яка с ми миленька, як у полі при роботі вода студиненька. Як у полі при роботі води сі напити, так з тобою постояти, та й поговорити* [3, с. 90].

Сокіл, орел, як і соловей, мають символічне значення чоловічого начала. Стійким було вірування у те, що птахи можуть принести вісті про померлих, або зниклих людей, бо вони з'єднують світи: *Ти, соколи, соколоньку, літайиши світами: скажи міні яку вістку від тата й від мами* [3, с. 74]. *Ой, соколи, соколоньку, високо літайиши, скажи мені циру правду, де любка видайиши* [3, с. 78]; *Возьми мене, сивий орли, на широкі крила, заниси мене у гори, де сумуйи мила* [3, с. 99]; *Куди їдиши вїжджайиши, сизокрилий орли, а хто мене молодую до себи пригорни?* [3, с. 85]; *Я ни спала сеї ничи, ані я, ані я, бо ни було коло мени мого соловія* [3, с. 78]; *Ой, заспівай, соловію, заспівай, сивенькій, та й заспівай на той голос, що співав миленькій* [3, с. 59]; *Що с сі любку, націлював, та й націлювавсі, як соловей у садочку ягід надзобавсі* [3, с. 76].

Голуб / голубка традиційно з давніх-давен символізують кохання й закоханих: *Ой, любку мій солоденький, ой, любку, чому ти ні так ни любиш, як голуб голубку?* [3, с. 36]. Сивий голуб або голубка символізували одружених: *Голуб сивій, голуб сивій, голубка сивішиа: тато милий, мама мила, любка – наймилишиа* [3, с. 76].

Багатозначною є символіка зозулі [16, с. 328–330]. Одне з них – значення віщунки: *Ой, кувала зазуленька у лісі, на мосьці; якась біда приповіла, що я люблю Косьці* [3, с. 69]; *Прилетіла зазуленька та й стала кувати, посумніла Ганусенька та й стала плакати* [3, с. 70]; *Ой, кувала зазуленька, та й кувала сива, а вна міні вікувала вдовиного сина* [3, с. 82].

Зрозуміло, що в рамках статті неможливо проаналізувати всі символічні значення, що були зафіксовані в коломиїках з села Верхня в записях М. Климишина. Проте наведені приклади дозволяють зробити висновок, що більшість символічних значень є традиційними, як і в інших українських народнопоетичних текстах. Відомо, що лексеми із символічним значенням – полісемантичні. У проаналізованих текстах коломиїок багатозначність символів проявлена не в повній мірі. У майбутньому ми плануємо до аналізу долучити коломиїки з інших регіонів нашої країни.

Література

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Зыкова И. В. Культура как информационная система : Духовное, ментальное, материально-знаковое : монография / И. В. Зыкова. – М. : Либроком, 2011. – 368 с.
3. Коломиїки з села Верхня в записях Миколи Климишина. – Львів : ВЦ Наук. товариства ім. Шевченка, 2000. – 170 с.
4. Лосев А. Ф. Специфика языкового знака в связи с пониманием языка как непосредственной действительности мысли / А. Ф. Лосев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1976. – Т. 35. – № 5. – С. 395–407.
5. Мамардашвили М. К. Необходимость себя. Лекции. Статьи. Философские заметки / М. К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1996. – 154 с.
6. Потебня А. А. О некоторых символах славянской народной поэзии / А. А. Потебня. – Харьков, 1860. – 156 с.
7. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня ; [ред. М. Ф. Овсянников ; сост., вступ. ст. и примеч.: И. В. Иванько, А. И. Колодная]. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
8. Ровнер А. Б. Третья культура : [философские проблемы] / А. Б. Ровнер. – СПб. : ИД Медуза, 1996. – 301 с.
9. Савельева М. Лекции по мифологии культуры / М. Савельева. – Киев : ПАРАПАН, 2003. – 272 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Таранець В. Велесова книга (історико-лінгвістичне дослідження) : монографія / Валентин Таранець. – Одеса : Вид-во КП ОМД, 2015. – 173 с.
12. Таранець В. Г. Про генетичну спорідненість назв Сонця і Місяця у мовах (на матеріалі слов'янських та германських мов) / В. Г. Таранець // Слов'янський збірник : зб. наук. пр. – Одеса, 1999. – Вип. 6. – С. 67–72.
13. Українська фольклористика : словник-довідник / Укл. і заг. ред. М. Чернопиский. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
15. Якименко М. Міфологічність і проблема ключових слів японської мовної картини світу / М. Якименко, Ю. Мосенкіс // Мова та історія. – К., 2005. – Вип. 78/79. – С. 117–141.
16. Яковлева О. В. Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності : монографія / О. В. Яковлева. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. – 396 с.

Словники

17. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989.
18. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 18-е изд., стереотип. / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1986. – 795 с.
19. Словник української мови : в 11 т. / [ред. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
20. Філософський словник : 2-е вид., перероб. і доп. / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : УРЕ, 1986. – 800 с.
21. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 639 с.

Статтю отримано 17.09.2015 р.

Яковлева О. В.

СИМВОЛИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ ЛЕКСЕМ В КОНТЕКСТЕ КОЛОМИЕК

В статье анализируются оригинальные тексты, которые относятся к так называемому «малому жанру» украинского фольклора – колومیйки, собранные в одном из сёл западной части Украины Н. Климишиным. Описана специфика данных текстов, этимология термина «колومیйка», выделены и охарактеризованы многозначные лексемы с символическим значением. Микросистема символов в контексте колومیек даёт представление об особенностях национального миропонимания украинцев.

Ключевые слова: колومیйка, культура, духовное и ментальное начало, материально-знаковая система.

Yakovleva O. V.

SYMBOLIC MEANING OF THE WORDS IN THE CONTEXT OF THE KOLOMYIKA

It is analyzed the original texts that relate to the so-called “small genre” of Ukrainian folklore – kolomyikas – that have been collected in one of the villages in the western part of Ukraine by N. Klimishin. The specificity of these texts, the etymology of the term “kolomyika” were described; polysemantic words with the symbolic meaning were characterized. Microsystem of the symbols in the context of kolomyikas gives an idea about the features of the national outlook of Ukrainians.

Key words: kolomyika, culture, spiritual and mental origin, the material-symbolic system.

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

УДК 81'25'373.4-116=161.2=162.3:165.74

Н. Ф. Баландіна

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики

ПРАГМАТИЧНІ КЛІШЕ З ПОГЛЯДУ КОМУНІКАТИВНОЇ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ

*У статті висвітлено можливості застосування комунікативної моделі перекладу до чеських прагматичних кліше. На прикладі аналізу актів спонукання доведено, що проблему представляє вже не стільки еквівалентність перекладу українською мовою, що ґрунтується на єдності форми і змісту, а й адекватність, зокрема, розпізнавання інтенцій мовця й досягнення запланованого комунікативного ефекту. Показано, що в реальному мовленні мовні індикатори спонукання виявляють багатозначність, набуваючи суб'єктивних смислів. Зокрема, чеський перформатив *prosím*, у первинному своєму значенні будучи проханням, значно примножився у своїх значеннях і в деяких з них втратив ознаки дієслова. Крім того, описано шляхи подолання труднощів при перекладі спонукань з імпліцитними перформативами.*

Ключові слова: чеські прагматичні кліше, комунікативна модель перекладу, мовні індикатори функцій, перформатив, спонукання.

Відомо, що успішність перекладу у світлі лінгвістичної теорії залежить від знання конкретної мови, насамперед її лексики, семантичних і граматичних зв'язків між одиницями та способами їх реалізації в тексті. З погляду цієї теорії, яку ще називають лінгвістичною, чи встановленням регулярних відповідностей, увага перекладача зосереджується на пошуку еквівалентності значень і форми в мові джерелі і в мові перекладу. Водночас, добір еквівалентних одиниць – це лише мікростратегія перекладу, яка тісно пов'язана з макростратегією, що ґрунтується на законах комунікації.

Макропідхід, послідовно викладений у працях німецького вченого О. Каде [7, с. 13–11], згодом зазнав розвитку в дослідженнях інших учених [15, с. 75; 3, с. 13–67]. Головний принцип полягає в тому, що переклад як засіб повноцінної комунікації не може базуватися лише на лінгвістичних засадах – він повинен урахувати екстралінгвістичні чинники. Якщо при мікропідході основна увага приділяється системі еквівалентних відповідників, то при макропідході, при урахуванні лінгвістичної еквівалентності, переклад осмислюється з позицій теорії комунікації, лінгвосоціології, лінгвокультуроології. У такому випадку говорять про комунікативну адекватність перекладу, яка не завжди збігається

з еквівалентністю, зате враховує те, що Ю. Найда називав тотожністю реакцій і відносив до динамічної моделі [10, с. 117]. Пошуки високоєфективних моделей перекладу все ще залишаються **актуальними**, особливо коли йдеться про ті, які зорієнтовані на комунікативно-прагматичні і ситуативні характеристики.

Обрання чеських прагматичних кліше як **об'єкта** перекладознавчих студій зумовлено їх роллю у спілкуванні. Вони, на відміну від інших мовних стереотипів, уживаються в будь-якій фазі спілкування і забезпечують його успішність з погляду максим кооперації та ввічливості; крім того, є індикаторами духовних, етичних і культурних смислів. **Предметом** аналізу є значення і функції чеських прагматичних кліше і способи їх передачі українською мовою. **Метою** розвідки є пошук оптимальних варіантів перекладу, які забезпечать не лише його еквівалентність, а й адекватність, зокрема збереження наміру мовця і комунікативного ефекту оригіналу.

Теоретико-методологічне підґрунтя формують праці з теорії і практики перекладу (В. Н. Крупнов, Л. Л. Нелюбин, Я. Й. Рецкер, J. Levý), комунікативної лінгвістики та теорії мовленнєвих актів (В. І. Карасик, В. В. Красних, Дж. Р. Сьорль, Р. Якобсон, J. Hoffmannová, O. Müllerová) і міжкультурної комунікації (А. Вежбицька, С. Г. Тер-Мінасова, Н. І. Формановська).

У роботі застосовано комплексну **методику**, що включає структурно-семантичний метод, який дозволяє з'ясувати особливості побудови прагматичних кліше (далі: ПК) і притаманні їм смисли для пошуку еквівалентів; зіставний метод – при описі національно-культурної, мовної і поведінкової специфіки і її освоєння на чужому мовному ґрунті, метод актомовленнєвого аналізу, який враховує прагматичну інтерпретацію інтеракції, – при доборі можливих варіантних відповідників, що забезпечують адекватний комунікативний ефект.

Поведінковий характер прагматичних кліше, конвенційність, пов'язаність зі стереотипними ситуаціями і частота вживання вимагають від перекладача особливої гнучкості. На передній план висувається вже не єдність форми і змісту, а досягнення запланованого комунікативного ефекту. Трапляється, що у живому мовленні усталені об'єктивні (словникові) значення мовних одиниць видозмінюються, проростають новими смислами або ж, навпаки, щось втрачають і таким чином стають важко вловимими, суб'єктивними. Традиційно вважається, що об'єктивні смисли є маніфестантами мовної системи, а суб'єктивні – виявляються у її реалізації, у мовленні. Конкуренція об'єктивного й суб'єктивного, мовного й мовленнєвого є настільки рельєфною, що доходить не лише до полісемії смислів, а й до омонімії і навіть антонімії на зразок висловлення *Já to vím* (*А я знаю*), яке в різних контекстах може означати 'Я знаю' (мовець виражає впевненість у своїй силі – чеський регулярний відповідник *Já to vím*) і 'Я не знаю' (навпаки, невпевненість у своїх знаннях – *Já to nevím*). Суб'єктивні, ситуативно зумовлені смисли практично невловимі з погляду мовних індикаторів, можливо, саме тому лінгвістика не виявляє до них значного інтересу, що тим часом позначається і на якості укладених словників і, відповідно, на якості

перекладу. Так, тільки за нашими підрахунками, перформативна форма чеського дієслова *prosím* у реальному мовленні, як у репліках-акціях, так і реакціях, має сімнадцять значень: *прохання, запрошення, дозволу, наказу, вибачення, поради, підбадьорювання, підпорядкування, згоди, незгоди* тощо [2]. Сукупність цих значень дозволяє говорити, з одного боку, про полісемію смислів, а з другого – про контекстуальну синонімію (*прохання / порада*) і навіть антонімію (*згода / незгода*). Зазнають смислового розширення і, здавалося б, непохитні в смислово-регулятивному плані вітання / прощання. Так, у розмовному мовленні відбувається не лише уніфікація формул вітання / прощання *Nazdar!, Ahoj! Čao!*, які з однаковою успішністю вживаються в ситуації вітання і прощання, а й виявляють нахил до розширення набору функцій, як це сталося з формулою *Nazdar!*, котра може бути носієм значення ‚невдоволення‘, ‚несприйняття чогось‘, ‚спантеличення‘.

Імовірно, часткова або повна нейтралізація первинного смислу викликана саме яскраво вираженою експресією слова. Позитивний чуттєвий заряд виразу *Nazdar!* у ситуаціях невдоволення, несприйняття чогось, спантеличення наче пом'якшує ситуацію, що знаходиться на межі конфлікту; йому цілком відповідає український еквівалент *Привіт!*

Не знаючи особливостей функціонування, перекладач-початківець може сприйняти словникове тлумачення слова за істинне і не врахувати варіативну (контекстну, оказіональну) семантику, залежну від контексту. Цілком правий Ю. Д. Апресян, який зазначає: «Коли лексема розглядається на тлі повного набору лінгвістичних правил, включаючи семантичні, прагматичні, просодичні, комунікативні та інші нетривіальні правила, вимальовується зовсім інший кут зору. Саме він дозволяє побачити нові грані і властивості лексеми, що викликають очевидний лексикографічний інтерес... Головна відмінність лексикографічного портрету від звичайного словникового опису лексеми саме й полягає в насиченні її словникової статті новою інформацією» [1, с. 21].

Якщо говорити про вирази згоди / незгоди як про мовні антоніми: *Ano / Ne, Souhlasím s vámi / Nesouhlasím s vámi, Máte pravdu / Nemáte pravdu, Je to možné / Není to možné, Jsem v tom přesvědčen / Nejsem v tom přesvědčen* і про їхні українські відповідники *Так / Ні, Маєш рацію / Не маєш рації, Це можливо / Це неможливо, Я в цьому переконаний / Я в цьому не переконаний*, то очевидно, що формальна репрезентація в обох мовах відбувається на ґрунті неґації *ne / ne*, оперування з семантико-синтаксичними пропозиціями, коли завдячуючи операції заперечення друге висловлення набуває протилежного значення, яке вступає в контрадикторні відношення з першим.

У реальній комунікації, особливо в розмовних конструкціях, заперечення може виражати смисл згоди, пор.: *Nebudu se s tebou o to přítí, Ne, to nevadí, Proč ne? – Не буду з тобою сперечатися, Ні, це не заважає, Чому б ні?* Як зазначає М. Грєпл, нейтралізація заперечення відбувається в запитаннях, пор.: *Chcete si odpočínout? i Nechcete si odpočínout?*, де обидві форми відрізняються лише мо-

дальними відтінками [16]. Тим самим, інваріантні відношення виникають і на рівні перекладу. Нерегулярність вживання заперечення в обох мовах як індикатора згоди слід декодувати на основі комунікативних чинників. При потребі вибору більш увічливої пропозиції серед низки варіантних еквівалентів варіант у формі запитання і з негацією *Nechcete si odpočinout?* вважається більш ввічливим, оскільки передбачає гіпотетичну відмову.

Урахування зазначених вище «нетривіальних правил» формує дещо інший погляд на переклад мовного знака і виводить на рівень реальної комунікації і, відповідно, на рівень макростратегій перекладу. Співвідношення мікростратегії і макростратегії умовно можна представити так: мікростратегія зорієнтована на пошук перекладацьких відповідників і ґрунтується на мовній компетенції, яка спонукає, наприклад, висловлення *Просимо читачів не виносити книг із читального залу* прочитати як прохання (*prosba, žádost*); макростратегія спрямована не тільки на розпізнавання індикаторів комунікативної функції (у цьому випадку прохання), а й знання правил комунікації, конвенцій, що дозволять сказане зрозуміти як заборону (*zákaz*). Наказ у формі прохання – не поодиноким явищем в спілкуванні, і розглядається лінгвістами як непрямий мовленнєвий акт, спричинений перенесенням смислів. У сучасному дискурсі прийнято форму імперативних актів, зокрема наказів, розпоряджень, приписів дещо пом'якшувати, виражати непрямим, під прикриттям прохання.

Описуючи комунікативні особливості перекладу, транслатологи послуговуються вже не стільки лінгвістичним термінологічним апаратом, скільки ідеями і поняттями комунікативістики, у зв'язку з чим теорія перекладу починає сприйматися не як суто мовне явище, а ширше – як явище інтердисциплінарне. Міждисциплінарний підхід до процесу перекладу сприяв появі нових моделей, базовими серед яких можна вважати комунікативну (прагматичну) й ситуативну (Детальний опис цих та інших моделей та бібліографію можна знайти в книзі О. Д. Швейцера «Переклад і лінгвістика»: [14]). Суть комунікативно-прагматичної моделі полягає в тому, щоб перекладач, працюючи з текстом, зважав на реакцію адресата і дбав про відповідність комунікативних ефектів перекладеного тексту текстові оригіналу.

Поява комунікативної моделі стала можливою лише тоді, коли теоретики перекладу звернули увагу на те, наскільки точно мовні засоби перекладу передають комунікативні параметри мови джерела: *Хто – Що – Кому – З якою метою – З яким результатом*. По суті, предмет перекладу – окреме висловлення чи цілісний текст – залишається важливим компонентом, та не єдиним: не можна нехтувати метою (інтенцією) мовця і її розпізнаванням адресатом, а отже, запланованим ефектом. Ю. Найда якимось зазначив, що кожна дефініція перекладу без усілякого сумніву буде значною мірою залежати від мети, яку переслідує цей переклад [10, с. 131]. О. Й. Казанцев виявився більш категоричним, стверджуючи, що комунікативні параметри еквівалентності перекладу посідають найвище місце в ієрархії всіх рівнів еквівалентності [8, с. 13].

Наведені вище попередні міркування вимагають по-новому поставитися до адекватності перекладу, яка є багатомірним поняттям і залежить не тільки від мовної еквівалентності, а й від: 1) добору таких мовних засобів, які забезпечать передачу мети оригіналу і належний комунікативний ефект і 2) фонічних знань адресата, тобто ступеня його поінформованості (компетенції) про предмет спілкування і ситуативний контекст. При перекладі виразу *Prosím tě, nebud' směšný!* як *Прошу тебе, не будь смішним!* мовний індикатор функції прохання – перформатив *prosím* – не зовсім надійний, тому слід брати до уваги ширший контекст – ситуативний, який може засвідчувати акт докору. Ненадійність мовної індикації полягає в тому, що і прохання, і докір належать до директивних актів, але докори, на відміну від прохань, не сприяють успішності комунікації через закладену в них конфліктогенність, тому висловлюються здебільшого під прикриттям прохання.

Про небажаність вживання актів докору свідчить і той факт, що це дієслово практично не вживається в перформативній формі, пор.: **Докорю тобі: не будь смішним*. Не мають також прямих індикаторів функцій акти «вираження різних емоцій, психологічних станів, відносин, акти інтелектуально-розумової діяльності. Дійсно, емоційно-оцінні дієслова та іменники вказують не на мовленнєву дію мовця, а на його почуття, психологічний стан. Дієслова інтелектуально-розумової діяльності відображають різні ментальні стани, розумові операції. Отже, позначенням комунікативних намірів цих мовленнєвих актів будуть не слова *дивуватися, захоплюватися, думати*, а відповідні їм дієслівно-іменні словосполучення інтенційного характеру *висловлюю / висловити подив, виражати / висловити захоплення, висловлювати / висловити припущення*» [5, с. 17].

У зв'язку з цим неважко спрогнозувати, що перекладацькі труднощі виникнуть на полі розпізнавання комунікативної установки висловлення, коли перекладач повинен з'ясувати: а) які саме мовні одиниці її в максимальний спосіб репрезентують, б) які потенційні смисли можуть виражати, в) як ці смисли передати в мові перекладу. Відштовхуючись від мовних засобів оригіналу, які слугують індикаторами комунікативних функцій, можна знайти відповідні еквіваленти, необхідні для вираження тієї самої функції в мові перекладу.

Пояснимо сказане на конкретному прикладі – спонуканні, яке входить у семантичне поле волевиявлення і вважається одним з найчастотніших актів комунікації. Спеціалісти з дитячої психології стверджують, що першими осмисленими актами дитини є саме волевиявлення, спонукання. Відомо, що надійними індикаторами функції волевиявлення є перформативи: *prosím, zvi, zplnotosňuji, propouštím, ustanovuji* і відповідні їм українські аналоги *прошу, запрошую, доручаю, звільняю, призначаю*. У реальному спілкуванні спонукання можуть виражатися також засобами, позбавленими імперативної семантики, наприклад дієсловом мовлення *kazamu / říkat*, пор. констативи: *Кажу тобі: Віра живе у Празі. – Říkám ti, Věra bydlí v Praze* і волюнтативи: *Кажу тобі, не*

ходи туди – Říkám ti, nechod' tam; Кажу тобі, сїдай! – Říkám ti, jen se posad'. Висловлювання *Кажу тобі, не ходи туди* – не констатив, попри семантичну прозорість його словоформи *кажу*. Сприймається воно як директивний акт, який може бути наказом, проханням, застереженням, порадою, благанням. Певну роль відіграє і позиція перформатива, пор.: *Кажу тобі, сїдай! – Сїдай, кажу тобі!* Переміщення модусної частини на непритаманну їй постпозицію посилює категоричність волевиявлення і перетворює його на наполегливе прохання чи навіть наказ. Проте можна також стверджувати, що в цьому випадку може йтися і про роль емпізи, а не індикатор функції.

Цікавий приклад редукції ілокутивної функції наводить В. В. Богданов: «... якщо будь-який компонент перформативної частини висловлення потрапляє в позицію комунікативного фокусу, висловлення набуває ознак дескриптиву. Наприклад, коли ремою стає перший актанта, як це відбувається у висловленні на зразок «Об этом одолжении прошу тебя я»; «Сделать это советую вам я», «За эту помощь благодарю вас я» (з наголосом на займеннику «я»)... Такі висловлення можна розглядати як дескриптивні висловлення тотожності» [4, с. 65]. Схожий ефект є і в наших мовах, пор.: *Прошу тебе про цю послугу (прохання / žádost), Раджу вам зробити це (порада / rada), Дякую вам за допомогу (подяка / vděk) і дескриптиви Про цю послугу прошу тебе я, Зробити це раджу вам я, За допомогу дякую вам я.*

Як висновок можна зазначити: при перекладі таких виразів довільне порушення порядку слів, модусу і диктуму, теми і реми може призвести до втрати авторської інтенції, яку той чи той мовленнєвий акт увиразнює. В обох мовах ідеться насамперед про довільне переміщення позиції підмета, яка досить чутлива до комунікативних смислів.

Функціонування перформативних дієслів у складі прагматичних кліше виявляє цікаву закономірність. Так, деякі з них, хоча формально і передбачають у модусній частині перформатив, у живому мовленні його не вживають. Так, конструкція *Ви добре впоралися із завданням!* несе в собі інтенцію похвали, але формальний її маркер відсутній, пор.: **Хвалю вас: Ви добре впоралися із завданням!* Так само, якщо у виразах *Я раджу тобі, Я прошу, благаю, Я застерігаю, Я співчуваю* перформативи сприймаються природно, то в **Я повчаю / напучую / натякаю, *Я випрошую / упрошую / вмовляю / канючу, *Я погрожую, *Я підбадьорюю, *Я обурююся, *Я переконую, *Я докоряю* – незвично. Та сама ситуація спостерігається і в чеській мові.

Проблеми з перекладом виникають саме з тими висловленнями, де немає перформативних дієслів, бо їхні смисли слід розпізнати, що стає додатковим аргументом на користь того, що в живому мовленні слово виявляє нові смислові відтінки, майже невліпові у словниковому значенні.

Спробуємо показати сказане на прикладі, здавалося б, звичної для наших мов пари: *prosím (prosíme) – прошу (просимо)*. Проблема полягає в тому, що частота вживання *prosím* у чеському узусі не просто значна, а, на наш укра-

їнський погляд, вражаюча: ідеться не тільки про ситуації прохання чи форму вираження ввічливості, а й про ситуації, що виходять поза межі спонукання і ввічливості. У зв'язку з цим у процесі перекладу, попри багаті можливості української мови, неодмінно постане питання про припустимість втрати або пошук адекватного еквівалента, пор.: *Budete, prosím, obědvat?* – (Чу) *Будете обідати?*; *Bylo to, prosím, už k ránu.* – *Було це вже під ранок*; – *Jak se jmenujete, prosím?* – *Já prosím – jsem Tomáš Vorel.* – *Як вас звати?* – *Я – Томаш Ворел.*

Перформатив *prosím* настільки примножився своєю частотністю і функціонально-семантичним спектром, що під впливом окремих контекстів втратив виразні частиномовні ознаки дієслова. Нещодавно нами було зафіксовано *prosím*, щоправда, вже в синтезованій формі *prosimvás* як звертання: *...oslovuji všechny „Dobryden Prosimvás“*, *to se nemůže nikdo urazit, ať je jakkoli starý* (Режим доступу: <http://www.emimino.cz/diskuse/osloveni-mladapani-148454/>).

Носіям мови іноді навіть важко впоратися з визначенням частиномовної належності, про що свідчить одна з Інтернет-дискусій (у прикладі збережено правопис оригіналу):

- Je to *sloveso*. Je to první osoba čísla jednotného, čas přítomný od slovesa „prosit“.

- Jako školák jsem si kdysi myslel, že to je zájmeno nebo *citoslovce*...

- už jsme to vyřešili je to *částice*

- Ale jak to? Vždyt je to *sloveso*?

Власне, в цьому випадку йдеться про цікаве і поки що недосліджене явище взаємодії мови і мовлення, коли відбувається інтенсивне проникнення в літературну мову фраз і кліше з розмовної форми. Щоправда, деякі із значень настільки стали звичними в мовній свідомості широкого загалу, що їхні значення вже кодифіковано. І дійсно, як зазначає чеський тлумачний словник, це слово має широкий спектр значень – дієслово, частка, вигук: а) як *дієслово* (*sloveso*) це *první osoba jednotného čísla přítomného času oznamovacího způsobu slovesa prosit*: **Prosím o pomoc**; б) як *частка* у ввічливому проханні: 1) *zdvořilá žádost*: **Prosím, mohl byste mi ukázat tu knihu?**; 2) як *частка* у функції уточнення, перепитування, здивування: *cože?* (*zdvořilá žádost o zopakování při neporozumění; někdy též ironicky*): **Prosím? Bohužel jsem vám nerozuměl. Prosím? To přece nemyslíš vážně!**; 3) як згода: *ano*: *Mohu se vás na něco zeptat?* – **Prosím**; 4) установа контакту: *navázání kontaktu* (např. v obchodě, v telefonu): **Prosím. Čím vám mohu posloužit?**; 5) відповідь на подяку: *odpověď na poděkování*: *Děkuji!* – **Prosím**; 6) інший вияв ввічливості: *jiné vyjádření zdvořilosti*: **Prosím, pojedte dále**; в) як *вигук* (*citoslovce*): 1) акцентуалізації (*zdůraznění*): *A to prosím není ještě všechno!*; 2) здивування (*údiv*): **Prosím vás! Tomu ani nemůžu uvěřit!** [17].

Зважаючи тільки на кодифіковані значення слова *prosím*, на українському мовному ґрунті воно має всі шанси бути перекладеним неадекватно, насамперед з функціонального погляду, оскільки в узусі цих значень ще більше. Якщо

у значенні прохання з пошуком еквівалента труднощів немає (*Prosím o pomoc – Прошу про допомогу*), то інші значення, що виражають переважно різні модальності, вимагають тонкого комунікативного чуття, який би засобами української мови уможливив передачу прагматично релевантної інформації, в тому числі емоційної, ментальної, етичної, тієї, що приховує чеський вираз.

Так, якщо це знак ввічливого прохання, то українська мова надає багаті варіантні можливості: *будьте ласкаві, будьте настільки / такі / так ласкаві, прошу тебе / Вас, прошу дуже / уклінно / покійно / ласкаво / настійно / слізно / милостиво, Христа ради (прошу), ради бога, яви божу милість, застав час бога молити, будь другом, будь люб'язний, будь настільки / такий / так люб'язний, не в службу, а в дружбу, не відмов, не відмов в люб'язності, завітайте, потрудись / потрудіться*. Заради справедливості слід зазначити, що такі маркери наполегливого ввічливого прохання, як *прошу уклінно / покійно / слізно / милостиво, Христа ради (прошу), ради бога, яви божу милість, застав час бога молити* і відповідні їм чеські *prosím uctivě / snažně / úpěnlivě / plačícе / poslušně, laskavě* в сучасному дискурсі практично не вживаються, бо скоріш сприймаються не як прохання, а як упрошування, вмовляння, благання, що межує з самоприниженням.

Звертаючи увагу на функціонування українського *прошу (просимо)* у значенні 'будь ласка / будь ласкавий / з вашої ласки / коли ваша ласка', варто відзначити більшу його частотність лише на Заході України порівняно з іншими регіонами. Функціонуючи здебільшого при імперативних проханнях, слово, як на нас, не втратило в нашому дискурсі своєї первинної функції – прохання: *Тільки прошу (тебе) – не забудь мене*, на що вказує і його позиція в реченні: воно здебільшого знаходиться в препозиції до власне інформативного складника прохання, тоді як зміна позиції *будь ласка* на комунікативний смисл висловлення практично не впливає.

В україністиці є спроби розмежування функціонального смислу слова за допомогою наголосу. *Прошу́* з наголосом на останньому складі рекомендується для вживання у значенні 'прохання', 'клопотання', а з наголосом на першому складі – у значенні 'будь ласка', 'запрошую' [6, с. 257]. Цілком можливо, що наголос на першому складі – це вплив польського *proszę*, де воно має, як і в чеській, значну частотність вживання, здебільшого як індикатор увічливості.

Щоправда, така фонетична диференціація значень не відзначена у словниках: ні в академічному одинадцятитомному тлумачному словнику української мови, ні в чесько-українському. У перекладному чесько-українському словнику приклади дібрано так, що подають слово *прошу* тільки з наголосом на першому складі [13]. На наш погляд, пропонується різнонаголошуваність слова *прошу* утруднює його вживання не тільки носіям мови, а й тим, хто вивчає мову чи займається її перекладом.

Чималу роль у деперформативізації дієслова *prosím* відіграє його позиція. Уживання слова в кінці речення послабляє значення акту прохання і слугує

лише маркером увічливості, тому його краще перекладати як *будь ласка*, пор.: *Seznamte se, prosím – Знайомтеся, будь ласка; Nevyrušujte mě, prosím – Не турбуйте мене, будь ласка; Vejděte, prosím – Увійдіть, будь ласка*. Якщо ж *prosím* знаходиться на початку речення і є індикатором ввічливості, в українському варіанті можливі обидві варіантні форми, навіть якщо модальність ввічливості буде виділена пунктуаційно, пор.: *Prosím, seznamte se – Прошу / Будь ласка, познайомтеся; Prosím, nevyrušujte mě – Прошу / Будь ласка, не турбуйте мене; Prosím, vejděte – Прошу увійти / Будь ласка, увійдіть*. Елімінація коми і стягнення слів у сполуку *прошу + інфінітив* (*Прошу познайомитися, Прошу не турбувати мене, Прошу увійти*) більш доречні для офіційного спілкування. Уведення *прошу* в кінцеву позицію нетипове для української літературної мови, хіба що для акцентуалізації прохання.

У чеській мові позицію кінця речення лексема посідає переважно в коротких за формою проханнях. У розлогіших висловленнях, особливо тих, що функціонують у питальній формі, *prosím*, здебільшого в поєднанні з *vás / tě*, передує інформативній частині й акцентно виділяється: *Prosím vás, kde je sekretariát děkana? / neotevřel byste dveře?* або знаходиться в інтерпозиції: *Pane Nováku, podepište, prosím vás, tento dopis*. Для питальних речень української мови типовим є *будь ласка* чи його еквіваленти: *Будь ласка, де знаходиться деканат філологічного факультету?*, хоча певна експансія *прошу* у значенні 'будь ласка' спостерігається: деінде можна почути: *Прошу, є ще питання? Прошу, є ще побажання?* Таке вживання пояснюється наявністю у висловленні не стільки значення 'бажаю почути питання / побажання', як готовністю мовця з комунікативно вищою позицією вислухати співрозмовника, тобто 'я відкритий до спілкування'.

У мовленні вживаються й модифіковані форми перформативів, що мають стилістичну маркованість, позначаючи офіційні стосунки, на зразок: *Mám prosbu, ...; Mám přání, ...; Mohu vás poprosit (požádat), ...?*, які у процесі перекладу вимагають належного ставлення. Так, формально посесивна форма (з дієсловом *mít / мати*) не зовсім типова для української ввічливості, тому її варто перекладати буттєвою конструкцією: *У мене (є) прохання / просьба*. Модально ускладнена просьба *Mohu vás poprosit (požádat), ...?* так само перекладається з модальним дієсловом, здебільшого з питальною часткою: *Чи можу (тебе / Вас) попросити, ...?*

У чеській традиції вживається і марковане суб'єктивною модальністю ПК *Smím prosít?*, виражаючи значення 'запрошую до танцю'. Формула відзначається високим ступенем увічливості завдяки саме модальному дієслову *smít* та інтонації запитання. На думку В. І. Карасика, питально-спонукальні речення створюють гіпотетичну ситуацію, ступінь ірреальності якої вищий, ніж у випадку зі звичайним проханням. Запитання, поставлене в такій формі, ніби дає можливість відмовитися від виконання запропонованої дії, відповіді «ні» [9, с. 255]. Найближчими українськими варіантами є *Чи можу запросити (до тан-*

цю)? або *Дозвольте запросити*, а не **Чи смію запросити (до танцю)?* Трапляється, що вживають вираз *Осмілюся вас запросити*, але він несе вже дещо інші смисли: демонструє певний вияв відваги в загальному контексті несміливості, боязливості. Відомо, що модальність належить до числа мовних універсалій, і в перекладі можна припустити наявність еквівалентних відповідників між засобами і формами її вираження. І дійсно, існує певний семантико-синтаксичний паралелізм, однак цей факт не може бути підставою для використання формальних еквівалентів.

Конкретизація запрошення *до танцю* в українському дискурсі не видається надлишковою, оскільки модусна частина з індикатором запрошення зазвичай вимагає конкретизаторів – без них запрошення втрачало б свою семантичну повноту, пор.: *Чи можу запросити до танцю / на прогулянку / на концерт* тощо? і **Чи можу запросити?* Натомість чеський вираз *Smím prosít?* такої конкретизації не потребує, оскільки вживається насамперед у ситуації запрошення, і саме до танцю.

Як уже зазначалося, уживання перформатива, крім маркування інтенції прохання, формує, нехай і формальне, поле ввічливості, невластиве імперативним й описовим конструкціям з дієсловом *прошу*, пор.: *Прошу тебе: дай мені цю книгу* і *Передай мені цю книгу*. Незважаючи на факультативність категорії ввічливості, для успішного мовленнєвого акту прохання вона є бажаною, тому в перекладі її потрібно зберегти.

Після цих попередніх міркувань покажемо способи перекладу чеських ПК з *prosím*, що практично втратило перформативність, а отже, і значення прохання, і набуло ознак службового слова для вираження значення ввічливості. У різних контекстах воно має свої еквіваленти, здебільшого це частки та інтонація:

<i>Budete, prosím, obědvat?</i>	(Чи) Будете обідати?
<i>Prosím? nerozuměl jsem.</i>	Перепрошую / Вибачте, не почув / Не зрозумів (що Ви сказали).
<i>Prosím, ano.</i>	Звичайно, так / Із задоволенням.
<i>Kdy? – Dnes prosím.</i>	Коли? – Сьогодні, будь ласка.
<i>A to ještě prosím není všechno.</i>	І це ще не все.
<i>Prosím. (navázání kontaktu (v telefonu))</i>	Алло! Слухаю.

Як видно, сегментні маркери ввічливості деінде зазнають втрат (*A to ještě prosím není všechno – І це ще не все*), щоправда, їх можна почасти зберегти при усному перекладі за допомогою інтонації, тону, логічного наголосу.

При вживанні *prosím* як вигуку емоційність виражається аналогічними за смислами українськими вигуками, частками різної модальності, дейктичними займенниками тощо, наприклад:

Prosím tě, jak je to možné?

Та невже? Хіба ж так можна? (Та) ти що? Ну, ти даєш! Ну й ну!

Prosím už jsem hotov.

Будь ласка. (Аж) ось і я. Я вже тут.

Prosím tě, víš, co se stalo?

Та невже ти не знаєш, що трапилось?

Сказане підтверджує справедливості думки про те, що процес перекладу може бути схарактеризований як процес пошуку рішення, що відповідає певному набору функційних критеріїв, і засвідчує евристичний характер перекладацької діяльності. Згідно з евристичним принципом побудови мовлення, залежно від конкретної ситуації суб'єкт може обрати той шлях породження висловлення, який за цих обставин видається оптимальним [12, с. 21]. Ця думка актуальна ще й тому, що в українській мові *prošu* практично не зазнало деперформативізації, зберігши базову семантику прохання, на що вказують словникові тлумачення: *просити* – 1. Звертатися з проханням. 2. Виражає ввічливе, але настійне прохання: Просити пробачення, Просити слова – зголошуватися на публічний виступ. Просити сльозами (слізю) – благати; перепрошувати; Просити руки кого, чиєї – звертатися до дівчини або до її батьків з проханням дати згоду на шлюб. 3. Запрошувати, кликати куди-небудь. 4. розм. Призначати ціну за що-небудь. – Він просить по тридцять карбованців за шкурку. Чи не взяти нам пару? 5. Збирати милостиню; жебракувати. ♦ Просити (Христа ради). 6. Клопотатися про кого-, що-небудь, заступатися за когось [11, с. 283]. У зв'язку з цим чеською мовою це дієслово перекладається як перформатив *prosím*, за винятком значення 'просити руки кого, чиєї', де вживається вираз *Vezmeš si mne?*

Підсумовуючи, зазначимо: збереження комунікативної функції прагматичного кліше становить макростратегію перекладу, оскільки семантика мовного знака в реальній комунікації здатна змінюватися і віддалятися від словникової. Переклад з погляду комунікативно-прагматичної моделі повинен зберегти намір автора і таким чином забезпечити комунікативний ефект оригіналу. Перспективою подальших наукових розвідок слід вважати пошук оптимального варіанту перекладу інших мовних стереотипів, що передбачає орієнтацію на багатомірність процесу, залучення до розгляду основних його складників – міжмовного, комунікативно-прагматичного й ситуативно-дейктичного.

Література

1. *Апресян Ю. Д.* Значение и употребление / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 2001. – № 4. – С. 3–21.
2. *Баландіна Н. Ф.* До проблеми опису етикетних перформативів у словниках / Н. Ф. Баландіна // *Eslavistika Computense*. – 2007. – Vol. 7. – С. 63–76.
3. *Баландіна Н. Ф.* Чеські прагматичні кліше з погляду еквівалентності та адекватності перекладу українською мовою / Н. Ф. Баландіна // *Актуальні питання перекладу : міжмовний і міжкультурний вимір* : колективна монографія. – Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2014. – С. 13–67.
4. *Богданов В. В.* Функции вербальных и невербальных компонентов в речевом общении / В. В. Богданов // *Языковое общение : Единицы и регулятивы*. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1987. – С. 18–35.
5. *Галлямова Н. Ш.* Речевой акт «обещание, клятва» в русской языковой картине мира : лингвокультурологический, функционально-прагматический аспекты / Н. Ш. Галлямова // *Язык и культура*. – 2010. – № 3. – С. 16–32.
6. *Гринчишин Д. Г.* Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин. А. О. Капелюшний, О. М. Па-зяк та ін. [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Київ : Радянська школа, 1989. – 336 с.
7. *Каде О.* К вопросу о предмете лингвистической теории перевода / О. Каде // *Тетради переводчика*. – М., 1979. – Вып. 16. – С. 3–11.
8. *Казанцев А. И.* Особенности перевода клише и штампов официально-делового языка (на материале французского языка) / А. И. Казанцев. – Челябинск : Изд-во Челябинского гос. ун-та, 2002. – 66 с.
9. *Карасик В. И.* Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
10. *Найда Ю. К.* Наука переводит / Ю. К. Найда // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. – М. : ИМО, 1978 – С. 114–136.
11. *Словник української мови : в 11 т.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnky/slovnuk_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh/%D0%BF%D1%80~
12. *Тороп П.* Тотальный перевод / П. Тороп. – Тарту : Изд-во Тартуского университета, 1995. – 220 с.
13. *Чесько-український словник : у 2 т.* / укл. Й. Ф. Андерш, Г. І. Неруш, В. Д. Цвях, Г. Т. Яценко, Т. Б. Бобшко, С. Є. Долман та ін. – К. : Наук. думка, 1988–1989.
14. *Швейцер А. Д.* Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1978. – 280 с.
15. *Швейцер А. Д.* Теория перевода : Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 214 с.
16. *Grepl M.* O větách tázacích / M. Grepl // *Naše řeč*. – 1965. – № 48. – S. 276–291.
17. *Slovník spisovného jazyka českého : Za vedení V. Havránka (hlavního redaktora), J. Běliče, M. Helcla a A. Jedličky* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

Статтю отримано 19.09.2015 р.

Баландіна Н. Ф.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ КЛИШЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ МОДЕЛИ ПЕРЕВОДА

*В статье описаны возможности применения коммуникативной модели перевода к чешским прагматическим клише. На примере анализа побуждения доказано, что проблему представляет уже не столько эквивалентность перевода на украинский язык, исходящая из единства формы и содержания, сколько адекватность, в частности, определение интенций автора и достижение запланированного коммуникативного эффекта. В реальной коммуникации языковые индикаторы волеизъявления пополняются субъективными смыслами. Например, чешский перформатив *prosím*, выражая значение просьбы, на-*

столько преумножился в своих значениях, что в отдельных случаях утратил признаки глагола. Кроме того, описаны пути преодоления трудностей при переводе актов побуждения с имплицитными перформативами.

Ключевые слова: *чешские прагматичные клише, коммуникативная модель перевода, языковые индикаторы функций, перформатив, побуждение.*

Balandina N. F.

PRAGMATIC CLICHÉS FROM THE POINT OF VIEW OF THE COMMUNICATIVE TRANSLATION MODEL

*The article shows the possibilities of using the communicative translation model to translate the Czech pragmatic clichés to Ukrainian and proves that a successful translation as the means of establishing intercultural communication cannot be based solely on the linguistic basis, but should take a range of extralinguistic factors into consideration. This fact is especially topical while regarding pragmatic clichés that with their behavioral nature, fixedness, and frequency of usage are remarkably dependent on the situational context and can be defined as culturally marked signs. In such case the translator needs not only proper language competence, but also communicative one, knowledge of non-trivial rules of using those units. During the analysis of pragmatic clichés of intention it has been proved that the problem lies more in the adequacy, in particular in identification of the speaker's intentions and achieving the desired effect, rather than in the translation equivalence only. In this case the focus is on language signs, the intention (function) indicators. In the real speech the latter show considerable variability and acquire subjective meanings. For instance, the Czech performative *prosím*, being a request formally, has acquired a range of meanings and even lost characteristics of the verb. While studying voluntary acts, the article also deals with theme and rheme, and if one fails to take the former and the latter into consideration, it may lead to the loss of the author's intention, which is stressed by the actual division in one way or another. Besides that, the article describes the ways of overcoming difficulties in translation of incentives with implicit performatives. The optimal choice of the equivalent is those units that ensure not only the equivalency, but also the adequacy of the translation.*

Key words: *Czech pragmatic clichés, communicative translation model, language function indicators, performative, incentive.*

УДК 811.161.1'237'276.3'373.611:659

В. В. Горбань

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Украина
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры русского языка

**КОММУНИКАТИВНЫЕ НАМЕРЕНИЯ
И ЛИНГВОКРЕАТИВНОСТЬ**

Статья посвящена особенностям лингвокреативной деятельности в рекламной коммуникации. Рассмотрены формальные и смысловые сети ассоциаций, которые преобразуются в коммуникативно-направленные действия.

Ключевые слова: лингвокреативность, рекламная коммуникация, интенциональность, адресант, адресат, форма, содержание.

Постановка проблемы. Современная антропоцентрическая парадигма диктует необходимость описать природу речетворческой деятельности индивида как особый вид познавательной деятельности с учётом интенциональности. Термин «интенциональность» был введён в XIX веке философом Э. Гуссерлем и воспринимался как духовное переживание человеком событий, действий (в том числе и речевых), ощущений; в XX-ом же веке он был применён в лингвистике Дж. Остином для описания речевых актов и понимался как ощущение смысла до момента речевого акта, до вербализации. Изучение интенциональности ориентировано на понимание замысла речи как осознанного человеком действия [8, с. 80].

До сих пор «в тени оказываются такие взаимосвязанные и всё ещё не решённые проблемы, как роль каждодневного языкового творчества, соотношение индивидуального и социального в построении картины мира, а также степень проявления лингвокреативности на различных участках языковой картины мира» [4, с. 8].

Нам представляется интересным рассмотреть реализацию намерений говорящего при создании довольно популярных в последнее время текстов – рекламных. Поэтому **цель работы** – описать лингвокреативную деятельность в рекламной коммуникации, **задачи** – рассмотреть приёмы создания дериватов на лексико-словообразовательном уровне.

Изложение основного материала. Любая коммуникация, в том числе и рекламная, осуществляется по модели, описанной Р. Якобсоном. В неё входят адресант (отправитель сообщения), сообщение, канал связи, адресат (получатель сообщения) [15]. При этом следует заметить, что «в процессе рекламной коммуникации участники являются неравноправными партнёрами, причём один из участников владеет монопольными правами на выбор коммуниканта,

начало акта коммуникации, а также возможность навязать этот акт своему партнёру». [7, с. 93].

Ещё один компонент модели – код (искусственная знаковая система или естественный язык, с помощью которого передаётся сообщение) – тоже по-разному проявляется в различных типах коммуникации. «В зависимости от того, какие компоненты модели оказываются в поле зрения адресанта, выделяются различные языковые функции: адресант сосредоточен на самом содержании (сообщении) = информативная функция речи; на установлении контакта = фатическая функция; воздействие на эмоциональную сферу адресата (передача ему собственных чувств и эмоций) = экспрессивная (эмотивная) функция; побуждение адресата к действию = волюнтаристическая функция; сосредоточение на самом коде = поэтическая функция. Эта сосредоточенность на коде свидетельствует о том, что адресанту сообщения небезразлична сама форма речи, а адресат соответственно ставится в такую позицию, когда он должен стать соучастником творческого процесса, «читать» (декодировать) сообщение с учётом его нестандартной формы.

Безусловно, поэтическая (эстетическая) функция языка с наибольшей яркостью проявляется в сфере художественного творчества, где она воспринимается (переживается) как компонент формы, неотъемлемый от содержания произведения искусства (поэтического или прозаического художественного текста).

Вместе с тем понимание поэтической функции языка не ограничивается только данной областью. Поэтической функцией характеризуется любой вид речетворческой деятельности (В. П. Григорьев)» [2, с. 8–15]. Столь распространённая цитата из монографии Т. А. Гридиной приведена нами не только из уважения и любви к этому автору, но и потому, что она как нельзя полно характеризует языковые функции. Хотелось бы расставить некоторые акценты.

Как нам представляется, в рекламной коммуникации (удачной!) актуализируются абсолютно все функции. Конечно, в слоганах типа «*VW Multivan 4 Motion*». *Проїде там, де інші не зможуть!* это не происходит. В нём в лучшем случае актуализируется только одна функция – информативная, да и то не для всех адресатов, как показывают результаты проведённого нами эксперимента. Большая часть реципиентов оценила такой слоган как неудачный, дав ему следующие характеристики: «бред», «ничего не понял», «о чём это?», «галиматья», «набор слов», «попытка выпендриться», «що це?», «неинтересно», «непрофессионально», «а рекламист-то двоечник», «ха-ха, это реклама?».

Совершенно противоположную реакцию вызвала реклама напитка «Coca-Cola» с вишней *ПриCol'на вишня*: «прикольно!», «забавно!», «интересно», «а вот это интересно», «молодцы», «интересно попробовать». Оформление данного рекламного текста и возникшие на него реакции позволяют предположить, что с адресатом установлен контакт (причём хороший), ему передана информация, которая эмоционально воспринята и от декодирования которой получено удовольствие, ведущее к желанию приобрести рекламируемый про-

дукт. Так как в слогане использовано слово-«матрёшка», состоящее из двух слов, то и количество смыслов тоже удваивается. В молодёжном жаргоне у слова «прикольный» выделяется несколько значений: 1. «Забавный; смешной, достаточно ироничный»; 2. «Остроумный (о человеке)»; 3. «Заслуживающий внимания, интересный». В данном слове актуализируется значение «то, что заслуживает внимания», а латинский шрифт указывает, на что именно надо обратить внимание.

В общем соглашаясь с В.П.Григорьевым, хотим внести некоторые коррективы. Безусловно, нельзя связывать поэтическую функцию языка только с поэтическим или прозаическим художественным текстом. Столь узкий подход не способствует адекватному пониманию сути этой функции. Но и довольно широкий подход также искажает суть. Следует признать, что поэтической функцией характеризуется не любой вид речетворческой деятельности, а только относящийся ко второй форме креативности, которая предполагает намеренное отклонение от нормы. При первой форме креативности, когда идёт заполнение лакун, нельзя говорить об актуализации этой функции.

И ещё одно замечание. В рекламных текстах абсолютно всегда актуализируется волюнтаривная функция, что легко доказать. Во-первых, «вторая сигнальная система зародилась как система принуждения между индивидами» [8, с. 422], поэтому допустимо даже сказать, что язык «может рассматриваться как явление суггестивное (суггестивная система)» [13, с. 70], во-вторых, рекламный текст представляет собой систему методов психологического воздействия, которая помогает так кодировать сообщение, чтобы реципиент декодировал его не произвольно, а так, как нужно манипулятору [10, с. 32].

Любой текст, в том числе и рекламный, – единица двусторонняя, которая имеет план выражения и план содержания. Обе стороны сообщения воспринимаются адресатом одновременно, а декодирование зависит от специализации полушарий мозга: логическая информация декодируется левым полушарием, а эмоциональная – правым. Можно сказать, что «каждое полушарие говорит своим языком, и только общее функционирование осуществляет весь комплекс мышления» [9, с. 24]. Эмоции блокируют критическое осмысление, мешают адекватно оценивать действительность. Ассоциации, возникающие при этом, меняют языковую картину мира личности, «её «старая» личность подавляется, поскольку с помощью нового «языка» устанавливается контроль над сознанием» [1, с. 215]. Таким образом, становится понятным, как должен быть построен рекламный текст, чтобы намерение копирайтера было реализовано.

Процесс речепорождения состоит из 3 этапов: 1 – мотивационно-побуждающий (мотив+намерение); 2 – смыслообразующий (замысел – смысловая структура); 3 – реализующий (смысловая структура – языковой знак). «Особого внимания заслуживает смыслообразующий этап, на котором мысль, запущенная с помощью «универсального предметного кода» (Н. И. Жинкин), перекодируется в вербальный код. На этом этапе говорящий может столкнуться

ся с коммуникативной проблемой» [5, с. 127]. «Как беден наш язык! Хочу и не могу! Не передать того ни другу, ни врагу, что буйствует в груди прозрачною волною». Вероятно, те же муки творчества, что испытывал А. Фет, испытывает и современный копирайтер, которому надо привлечь внимание адресата и кратко, эмоционально-экспрессивно донести свою мысль, побудив к действию.

Создавая новое слово, хороший рекламист тщательно продумывает не только смысл, который необходимо донести, но и форму. Если в античности форма и содержание противопоставлялись, то благодаря работам структуралистов (Р. Якобсона, А. К. Жолковского, М. Ю. Лотмана) стало очевидно, что в художественном произведении форма – это часть содержания (ср. монографию Е. Г. Эткинда «Форма как содержание»). Можно сказать, что это две стороны языкового знака, взаимообусловленные и взаимонаправленные. Б. Ю. Норман проводит параллель с разгадыванием кроссворда, «при котором формальные «подсказки» облегчают семантическую идентификацию слова. «Принцип кроссворда» вообще естествен для речевой деятельности, в частности, для ситуации, когда человек припоминает название: форма здесь участвует в кристаллизации значения» [6, с. 18].

В психологии утверждается, что в сознании носителей языка прежде всего устанавливается связь с планом содержания, план выражения внимания обычно не привлекает. В рекламных текстах ситуация довольно часто меняется. Именно план выражения является ай-стопером (элементом, который останавливает взгляд), после чего слово «разбирается» на части и выясняется их семантика. Наиболее ярким примером являются тексты со словами-«матрёшками» (выполненные кириллицей или графические гибриды). Пример второго типа уже приводился, в качестве иллюстрации первого выступает реклама тарифа «Хот» сотовой связи «Джинс»: *вХОТящие бесплатно*. Сразу же бросается в глаза название услуги. В «матрёшках» выделяется также наименование продукции или фирмы: *ВЕССОмые скидки* (пейджинговая компания «Вессо Линк»), *от-лиЧИТОСные новости* (чипсы «Читос»), затем включается работа ассоциаций. Знающие английский соотносят название тарифа с hot – «горячий, пылкий, бодовый, близкий к цели»; знающие молодёжный жаргон – с «модный, пользующийся успехом, имеющий спрос» («А раз это модно, то надо купить», – внушается адресату), знающие только русский литературный видят слово «хотящие» (естественно, купить). И все получают удовольствие от декодирования текста, а в качестве «бонуса» – программу на покупку на подсознательном уровне.

Два участника речевой деятельности адресант-адресат представляют собой единство творческих начал: адресант, имея определённые намерения, моделирует строго заданную форму сообщения в соответствии со смыслом, который надо донести адресату, а тот активно включается в процесс декодирования. Можно сказать, что адресант осуществляет некую текстовую стратегию, а адресат является тем комплексом благоприятных условий, «которые должны быть выполнены, чтобы данный текст полностью актуализировал своё потен-

циальное содержание» [14, с. 25]. Поскольку читатель – активное начало интерпретации, «часть самого процесса порождения текста» [14, с. 14], то в рекламном сообщении должны использоваться слова и выражения, специфические для представителей целевой группы. Их предлагают называть «ментальной картой», где отзеркаливается та «картина мира», которой пользуется человек в своей жизни. Любой человек лучше воспринимает тексты, что соответствуют его картине мира, и игнорируют другие варианты описания [3, с. 109].

Говоря о целевой аудитории, обращают внимание на возрастные характеристики, гендерные, статусные. Приведённые ранее образцы рекламы были ориентированы, в основном, на молодёжь, так как использовался сленг, модные словечки, заимствования, однако там была и языковая игра, которая интересна не только молодёжи, но и людям постарше. В рекламе только для подростков обычно не используется тонкая языковая игра: *Финт. Для тех, кто вправду крут* (шоколадный батончик); *Pepsi – поколение next; Приходи, есть что перетереть!* (реклама молодёжного клуба; на молодёжном жаргоне *перетереть темы* – «поговорить, решить все вопросы»); *Starburst – фрукты в ударе!* (жевательные конфеты Starburst); *Кола. Два литра прикола*. Для этого типа рекламных текстов, кроме вышеперечисленных признаков, характерна категоричность утверждений, «рваный» синтаксис. Кстати, большая часть реципиентов (молодёжь 18–23 лет) негативно оценила данные рекламные тексты, особенно последний, несмотря на то, что в нём были использованы весьма эффективные приёмы языковой игры – ритм и рифма, которые являются, как отмечают исследователи, первым этапом воздействия, потому что ритм служит своеобразным ключом, благодаря которому суггестия проникает в глубины человеческой физиологии [11, с. 115]. Остаётся порадоваться за студентов-филологов (именно они были реципиентами), которые хотят видеть тонкую языковую игру в рекламном тексте, несмотря на возраст. Как высказался один реципиент, «это не для продвинутой молодёжи».

Говоря о целевой аудитории, как нам кажется, следует ввести понятие «гурманы рекламного текста» – это те адресаты, которые хотят получить огромное удовольствие от декодирования рекламного сообщения, приобретающего для них эстетическую ценность. Именно здесь активизируется и выходит на первый план поэтическая функция языка. Для этих адресатов важны и форма, и содержание, и те ассоциации, которые возникают. Обычно в таких текстах используется несколько приёмов языковой игры, учитываются прецедентные тексты, высказывания, подключаются архетипы. Чем больше усилий потратит адресат на декодирование, тем большее удовольствие он получит от языковой игры.

Пепсизм–колализм (реклама «Pepsi-Cola») – реклама для гурманов, которая вызывает не одну ассоциацию. Формально слово ассоциируется с *марксизм-ленинизм*, по его модели и построено: производящая основа + суффикс *-изм*, который называет общественно-политическое течение. Для кого-то такое сло-

во – стёб (так в последнее время в лингвистической литературе называют приём ассоциативно-фонетической мимикрии, отражающей сознательное искажение, языковую игру, первопричиной которой является «протестное речевое поведение» [12, с. 85]), а у кого-то вызовет приятные воспоминания. У всех начитанных людей это производное вызывает аллюзии с романом В. Пелевина «Новое поколение выбирает «Пепси»». Поскольку молодёжь любит этот напиток, является его «сторонником», то данный дериват это подчёркивает. Использование реминисценций при создании рекламных текстов объясняется феноменом цитатности сознания, т.е. нельзя создать текст, который не имел бы аллюзий по отношению к уже существующим дискурсам.

КРАШные апельсины (апельсины «КРАШ»). Удовольствие от этой рекламы получают все: рекламодатель, так как название рекламируемого продукта сразу бросается в глаза; копирайтер, так как создал оригинальный дериват, получив удовольствие от процесса кодирования и чувство выполненного долга; и любой потребитель данного рекламного текста, так как задействован архетип *Ребёнок*. Мы слышим шепелявое произношение ребёнка, видим его очаровательную беззубую улыбку и на волнах этого очарования попадаем в своё детство или видим своего ребёнка... Таким образом, мы получаем двойное удовольствие: интеллектуальное от процесса декодирования и эмоциональное от погружения в другую реальность.

Можно выделить рекламные тексты, в которых, даже несмотря на наличие языковой игры, реализуется прежде всего волюнтаристическая функция: *YESмественный выбор* (пиво «Емеля»); *ДРУГ, который всегда С тобой! Выбери любого оператора и сэкономь...* Если после ознакомления с первой рекламой включается система ассоциаций (возникает образ жизнерадостного молодого человека, произносящего весьма популярное в последнее время в молодёжной среде междометие «yes!», сопровождающее характерный жест, заимствованные из американской культуры, что обозначает «да, я сделал это, это у меня получилось», «какой я молодец!»), то после второй – «ощущение, что тебя тупо разводят» (характеристика одного из реципиентов).

Выводы. Изучение понятий «адресант» – «адресат», «кодирование» – «декодирование», «план выражения» – «план содержания» поможет выявить сеть формальных и смысловых ассоциаций, которые преобразуются в коммуникативно-направленные действия.

Литература

1. Белянин В. П. Психоллингвистика / В. П. Белянин. – М. : Флинта, 2003. – 232 с.
2. Гридина Т. А. Языковая игра в художественном тексте / Т. А. Гридина. – Екатеринбург, 2008. – 165 с.
3. Дымшиц М. И. Манипулирование покупателем / М. И. Дымшиц. – М. : Омега-Л, 2004. – 252 с.
4. Ирисханова О. К. Лингвокреативный аспект деятельности человека / О. К. Ирисханова // Филология и культура : Материалы IV Международной научной конференции 16–18 апреля 2003 года. – Тамбов, 2003. – С. 5–9.
5. Искусственный интеллект и психология / отв. ред. О. К. Тихомиров. – М. : Наука, 1976. – 231 с.
6. Норман Б. Ю. Грамматика говорящего / Б. Ю. Норман. – СПб. : Питер, 1994. – 211 с.

7. Попов С. П. Взаимодействие графических и вербальных компонентов в тексте рекламы / С. П. Попов // Текст и его компоненты как объект комплексного анализа. – Л. : Наука, 1986. – С. 91–97.
8. Поршнев Б. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Б. Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 487 с.
9. Психология деловых отношений. – Одесса : ВМВ, 1998. – Ч. 1 – 264 с.
10. Рюмшина Л. Н. Манипулятивные приёмы в рекламе / Л. Н. Рюмшина. – М. : ИКЦ «МарТ», 2004. – 240 с.
11. Субботина Н. Д. Суггестия и контрсуггестия в обществе / Н. Д. Субботина. – М. : КолКинга, 2006. – 208 с.
12. Химик В. В. Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен / В. В. Химик. – СПб., 2000. – 319 с.
13. Черепанова И. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного / И. Черепанова. – М. : КСП+, 2001. – 400 с.
14. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / Умберто Эко. – М., 2005. – 198 с.
15. Якобсон Р. Звук и значение / Р. О. Якобсон // Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 30–92.

Статтю отримано 18.09.2015 р.

Горбань В. В.

КОМУНІКАТИВНІ НАМІРИ ТА ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ

Статтю присвячено особливостям лінгвокреативної діяльності в рекламній комунікації. Розглянуто формальні та смислові мережі асоціацій, які перетворюються на комунікативно-спрямовані дії.

Ключові слова: лінгвокреативність, рекламна комунікація, інтенціональність, адресант, адресат, форма, зміст.

Gorban' V. V.

COMMUNICATIVE INTENTIONS AND LINGUAL CREATIVITY

The article deals with the peculiarities of linguistic creativity in advertising communication. There is considered formal and semantic network of associations, which in turn directed to communicative action.

Key words: linguistic creativity, advertising communication, intentionality, sender, addressee, form, content.

УДК [811.161.1+811.161.2]’22’38’42’06:82-84:070:366.636

Г. Ю. Касім

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального та слов’янського мовознавства

РІЗНОВИДИ СИГНАЛІВ ПРО ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ФРАГМЕНТІВ СУЧАСНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ

Статтю присвячено розгляду інтертекстуальних одиниць – крилатих висловів і цитат, використаних в електронних ЗМІ України та Росії протягом останніх трьох років. У роботі описано різноманітні сигнали, що вказують на конструкції інтертекстуального характеру, притаманні публіцистиці.

Ключові слова: мас-медіа, інтертекстуальність, крилатий вислів, цитата, прототекст.

Як зазначають дослідники, сучасний дискурс насичений різними за ступенем експліцитності фрагментами «чужих» текстів [6], а інтертекстуальність – такі діалогічні зв’язки, за яких один текст уміщує конкретні та явні посилання на попередні тексти, – є домінантною ознакою сучасної мас-медійної мови [3, с. 5]. При цьому „чуже слово” розкодовується за умови спорідненості фонових знань автора та реципієнтів, тому обов’язковим компонентом механізму інтертекстуальності є інтерпретація як розуміння тексту учасниками комунікативної ситуації відповідно до рівня своїх фонових знань [7]. Н. О. Фатеева вирізняє двосторонній характер інтертекстуальності – інтертекстуальність авторську (спосіб генези власного тексту та постулювання власного поетичного «Я» крізь складну систему опозицій, ідентифікацій та маскування стосовно текстів інших авторів) [9, с. 20] та інтертекстуальність читацьку (установка на поглиблене сприйняття тексту, подолання нерозуміння тексту, текстових аномалій, за рахунок встановлення його зв’язків з іншими текстами) [9, с. 17].

Виявами інтертекстуальності у текстах сучасних ЗМІ є зокрема крилаті вислови, що походять із прецедентних текстів, та цитати, які, на відміну від попередньої традиції, у постмодерністській парадигмі можуть бути позбавлені лапок, при тому, що розпізнавання цитатності вимагає певної культурної компетентності [4, с. 334]. Характерно, що автор тексту лише в окремих випадках розкриває реципієнту джерело цитації: частіше читач має самостійно знайти відповідь на це питання [2, с. 30]. Пошук прототексту, таким чином, активізує реципієнта, стаючи одним із численних прийомів мовної гри. Для останнього поняття властиві передусім такі риси, як естетизм (гра – процес, спрямований на отримання задоволення, а не результату) та конвенціональність (знання правил гри) [Див. : 5]. Тим не менше наявні випадки, коли автор вважає за по-

трібне експліцитно окреслити інтертекстуальність певного фрагмента власного тексту, вказавши на автора прототексту, на сам прототекст та ін.

Актуальність вивчення інтертекстуальних одиниць (ІО) у публіцистичному тексті впливає з активізації їх використання в сучасних текстах ЗМІ, а експліцитні прийоми вказівок на їхню інтертекстуальність заслуговують на аналіз та класифікацію.

Метою статті є розгляд вказівок на інтертекстуальність крилатих висловів, ужитих у низці електронних ЗМІ України та Росії протягом 2013–2015 р.р.

Зазначимо, що серед виявлених в обстежених текстах 600 ІО, що є крилатими висловами, експліцитні вказівки на інтертекстуальність представлені лише у 50 випадках, що становить 8,3 %.

Таблиця

**Характер інформації,
що міститься у вказівках на інтертекстуальність**

Сенс вказівки на інтертекстуальність	Кількість	у %
Автор прототексту	13	26
Персонаж прототексту, якому належить висловлювання	8	16
Назва прототексту	5	10
Автор прототексту та його назва	5	10
Автор прототексту та персонаж, якому належить висловлювання	3	6
Не чітко окреслена інформація про автора чи прототекст	16	32

Як видно з таблиці, серед експліцитних вказівок на інтертекстуальність переважають ті, що містять інформацію конкретного характеру: про автора прототексту, про персонаж, який є джерелом відповідного крилатого вислову, про назву прототексту та про кілька вищезазначених моментів. У сумі такі випадки становлять 68 % (34 живання). Випадки, де представлено вкрай розпливчасту вказівку на інтертекстуальність, становлять 32 %.

Вказівки на інтертекстуальність, що містять інформацію про автора прототексту, мають різний ступінь прозорості. Найпрозоріші ті, де нетрансформована ІО (крилатий вислів / цитата) подається як належна конкретному авторові: *Де тепер СТБ і де культура, гадаю, нікому пояснювати не варто. «Все йде, все минає, і сліду немає», як писав наш класик Тарас Шевченко* [20, 14.09.2011]; *Життєвий рівень на Луганщині, особливо у сільській місцевості, досить низький. Села як у Шевченка – чорніші чорної землі* [22, 22.12.2015]; *Ну, а нам своє робить, як заповідав Павло Тичина* [20, 19.06.2014]; *“Мы на горе всем буржуям мировой пожар раздуем”. Эти строки А. Блока как нельзя лучше передают не только настрой на мировую революцию <...>* [11, 29.01.2016];

Журналіста в каком-то смысле можно назвать, пользуясь слоганом Маяковского, ассенизатором и водовозом [13, 1.04.2015].

За рахунок трансформації використовуваних прототекстів експресивність публіцистичного тексту помітно зростає: *105 років тому, у вересні 1908 року, інший журналіст, Володимир Ленін, назвав Льва Толстого «дзеркалом російської революції»*. Цей епітет прижився. Сьогодні Мустафа Найєм стає *дзеркалом еволюційних процесів в українських медіа* [20, 08.04.2013]. Пор. також поширену трансформацію – перетворення заперечної конструкції на стверджувальну, представлену зокрема у крилатому вислові К. С. Станіславського «Не вірю!», що вживається як негативна характеристика акторської гри, а також – на побутовому рівні – як характеристика нещирості. Позбавлений частки *не*, вислів набуває значень протилежного характеру «акторська гра високого рівня» – *Саме в сцені божевілля це вдалося Монастирській на всі сто. Коли Людмила з блукаючим поглядом, ніби в маренні намагалася відмити руки від крові, Костянтин Сергійович, поза сумнівом, сказав би: «Вірю!»* [11, 9.12.2011] та «щирість»: *Відразу ж віриш – за Станіславським – цим нуворишкам-мільярдерам, яких так і не взяли на Заході в ці буржуїни, і які по-мазохістськи розмазують свої “геополітичні приниження”* [17, 15.12.2015]. Як бачимо, в цьому разі необхідною умовою розуміння тексту є знайомство з відповідним крилатим висловом.

Самої вказівки на автора прототексту навіть при наявності досить детальної цитації може бути й недостатньо для розуміння інтенцій автора публіцистичного тексту, якщо читачеві прототекст незнайомий. Без знання рядків вірша О. Мандельштама «Мы живём, под собою не чуя страны» (*А вокруг него сброд тонкошеих вождей, / Он играет услугами полулюдей. / Кто свистит, кто мяучит, кто хнычет <...>*) сенси, який вклала у власний текст В. Новодворська, – *Да, Крым будет вести себя так, как «Ночной дозор» («Ночной позор») в Эстонии и пятая советскоязычная колонна в Латвии. Они, эти мандельштамовские персонажи, «полулюди», будут свистеть, мяучить, хныкать* [10, 27.02.2014], – для реципієнта залишається недоступним. Так само умовою розуміння висловлювань *Отсюда можно сделать вывод, что квартирный вопрос в городе у Чёрного моря стоит не менее остро, нежели в Москве булгаковских времён* [12, 12.12.2015] та *Але кури / гуси / корова значно важливіші для виживання. І будь-який Маслоу вам підтвердить з висот своєї піраміди* [11, 5.02.2016] є знання реципієнтом тексту «Майстра і Маргарити» та знайомство з теорією Абрагама Маслоу про ієрархічну систему потреб людини.

Вказівка на персонаж, якому належить висловлювання, здебільшого однозначно «виводить» реципієнта на прецедентний текст, бо ім'я такого персонажа, як правило, також є прецедентним. Наприклад: *Це, звісно, не така вже й загадка для фізіогномістів – розгледіти по обличчю справжні мотиви чинного президента, незважаючи на всі миротворчі заклики. Як сказав би кіт Беґемот, «подумаєш, бином Ньютона!»* [20, 18.12.2013]; *У кожній країні ґамле-*

тівське запитання звучить по-своєму”. І в Україні, мудруючи над “*бути чи не бути?*”, нинішнього року скандалили до хрипу, <...> [11, 20.12.2013]; *Ім всім не по пути с антиглобалистами, потому что антиглобалисты – это те, кто на знаменитый гамлетовский вопрос отвечают: не быть* [17, 13.11.2015]; *Правда, «вовсе не удостоверением определяется писатель, а тем, что он пишет», утверждал в своё время Корольев*. [10, 07.11.2014]; *Оппозиционеры часто произносят фразу Остапа Бендера о Западе, который им поможет*, <...> [19, 03.03.2014]; *Планки морали и профессионализма в последние годы упали сразу и везде, грань недозванного разъела ржавчина коррупции, и оказалось, что в стране, за исключением горстки СМИ, после Харькова и до Вильнюса уже некому и сказать продажным политикам словами Милославского: «Ты что это, царская твоя морда, казёнными землями разбрасываешься?»* [11, 14.02.2014] – контамінація цитат із кінокомедії радянських часів Л. Гайдая «Іван Васильєвич меняет профессию» за п’есою М. Булгакова: *Ты что, сукин сын, самозванец, казённые земли разбазариваешь?! Так никаких волостей не напасёшься і Ты на что намекаешь? Я тебя спрашиваю, ты на что, царская морда, намекаешь?* (слова Жоржа Милославського).

Цитатність заголовка *А я дерусь потому, что дерусь* [13, 10 ЯНВАРЯ 2016] розкрита в тексті згадкою про героя «Трьох мушкетерів»: *Портос, конечно, лукавил. Дрался он не просто так, а потому что д’Артаньян случайно увидел, что его перевязь шита золотом только спереди, <...>*. На джерело вислову *Лёд тронулся, господа!*, що належить Остапу Бендеру, герою романів І. Льфа і Є. Петрова, та вживається у значенні «о начале чего-л. давно ожидаемого» [1], натякає згадка у публіцистичному тексті про статую цього персонажа: *Мы проходим мимо того места, где раньше стояла бронзовая скульптура Остапа Бендера – одна из трёх существующих в мире. Сейчас она находится на реконструкции. «Лёд тронулся, господа!» – произносит кто-то во весь голос* [22, 25.12.2015].

Вказівки на джерело інтертекстуальної одиниці містяться у низці публіцистичних текстів, причому прототекст може як досягати максимального ступеня прецедентності (*Бо, як співається в нашому гімні, всі до одного корупціонери в якийсь момент згинуть, мов роса на сонці*, <...> [21, 1.01.2016]), так і бути напівзабутим, наприклад, цитований у статті про зустріч у Гавані Папи римського Франциска й патріарха Московського Кірілла: *Останкінська голка поспішила впорснути в уми телеглядачів меседж: патріарх, мовляв, “послав сигнал” владі України, з ким не слід за одну дверну ручку братися, щоб не гнівити Папу римського. Але я дуже сумніваюся, що українська влада цьому сигналу надала значення. Як співається в пісеньці, “Ку-ба да-ле-ко, Ку-ба да-ле-ко”, значно ближче – Мінськ, Донбас, Мюнхен, Берлін, Вашингтон, МВФ та інші джерела доленосних “сигналів”* [11, 19.02.2016].

Окреслення джерела ІО може орієнтувати реципієнта на розуміння сенсу прототексту, а отже, й сенсу інтертекстуальності у тексті вторинному: *Это*

твоя Родина, сынок (заглавие) «*Это твоя родина, сынок!*», – мораль известного анекдота в отношении всех недовольных [11, 20.11.2015].

Потреба у зазначенні назви прототексту може зумовлюватися цілеспрямованою трансформацією ІО, як-от у випадку *Постигает ли смысл собственных речей глава МВД Колокольцев, когда он, кося под Екклесиаста, извещает граждан о том, что есть время для закручивания и для откручивания гаек, а сейчас как раз пришла пора их прикрутить* [10, 30.11.2011], де використання стилістично знижених компонентів (*кося под Екклесиаста*) та штампів офіційно-ділового мовлення (*извещает граждан*), а також трансформація ІО (*разбрасывать камни и собирать камни > есть время для закручивания и для откручивания гаек*) надають тексту підвищеної експресивності.

Що стосується заголовка *Властелин блох* [18, 9.11.2015], то вміщена у текст статті вказівка на прототекст створює для реципієнта додаткову умову для розпізнавання й розуміння сенсу – володіння англійською: *Но знает ли он, что начала работать железная логика и те, кто его сегодня облепил, уже ищут нового Lord of the Fleas?* При цьому пропонується російська назва роману В. Голдінга *Lord of the Flies* є неточною: традиційний переклад зазначеного ідеоніма російською – «Повелитель мух».

Експліцитна вказівка на інтертекстуальність може водночас містити інформацію про такі особливості прототексту, як його автор і назва: *Тим часом, квартал увечері вівторка, здається, все-таки відрізнявся від байки Крилова й на словах намагався грати в унісон* [20, 18.12.2013]; *Тут пориваються задропувати умовним дротом кордон усього півострова, встановивши блокпости на в'їзді в Крим. Достеменно новий Острів Крим. Тільки не білий, як в Аксьонова, а біло-блакитний* [11, 31.01.2014]; *Большие артисты, собранные под тонкой обложкой “Веселой книжки о кино” от Валерия Дружинского (Издательский дом “Авицена”, Киев), смеялись времени на зло, смеялись сквозь слезы. Превращали свою жизнь и жизнь окружающих в карнавал, в “блистающий мир» (если цитировать А. Грина)* [11, 13.11.2015] (*Блистающий мир* – роман О. Гріна).

Детальне роз'яснення інтертекстуальних моментів у публіцистичному тексті може бути зумовлене невпевненістю автора в тому, що прототекст та його автор відомі широкому колу реципієнтів. Наприклад, заголовок *Глыбы и человека*. В ГМІИ ім. Пушкіна *открывается выставка к 95-летию Александра Солженицына* [19, 09.12.2013] містить алюзії з двома різними текстами. Назва одного з них – збірки *Из-под глыб* – явно потребувала пояснення, що й було здійснено автором статті: *С 10 декабря по 9 февраля в Государственном музее изобразительных искусств им. А.С. Пушкина будет проходить выставка “Александр Солженицын: Из-под глыб” (“Из-под глыб” назывался опубликованный в 1974 году в Париже сборник российских авторов, в том числе и Солженицына, – имелись в виду глыбы накопившихся исторических событий, которые не обсуждались в стране свободно).* Натомість інший про-

тотекст, нарис Максима Горького «В. И. Ленин», прецедентний текст, що входить у часи СРСР до шкільної програми та містив ІО – слова Леніна про Льва Толстого *Какая глыба, какой матерый человечине!*, у вторинному тексті не згадується, а ІО використовується без жодних коментарів, тому що автор упевнений в тому, що реципієнт неодмінно розпізнає інтертекстуальний характер вислову.

Інтертекстуальність заголовка статті В. Новодворської про Євгенія Замятіна *Острый нож в грудь великой революции* роз'яснено в тексті найвірогідніше через трансформацію ІО: *Аркадий Аверченко когда-то издал сборник «Дюжина ножей в спину революции»*. *Но полузабытый Евгений Иванович Замятин, писатель, чье 130-летие немногие ценители отметили 1 февраля, наносил Великому Вию удары бесстрашно и открыто* [18].

Можлива також вказівка водночас і на автора, і на персонаж прототексту інтертекстуальної одиниці: *На афіші з портретом Людмили Монастирської – три «хітові» опери Верді, призначені для драматичного сопрано, – «Бал-Маскарад», «Макбет» і «Аїда». Три дати її спектаклів завсідники театру повторювали з не меншою одержимістю, ніж пушкінський Германн «трійку, сімку, туз»...* [1, 9.12.2011]; *Ми ж як та пушкінська “богобоязлива вдова” – “душею Богу віддана” (тобто європейським цивілізаційним цінностям), а “грішною плоттю” (матеріальними інтересами хоробро приватизованих, але так і не модернізованих підприємств) – ... . Ну, самі знаєте, кому* [11, 27.12.2013]. Згадка водночас автора прототексту, його персонажа та сюжетної лінії створює вже не крилатий вислів чи цитату, а алюзію: *Ті зусилля, до яких нині вдається російський прем'єр Владімір Путін щодо організації євразійського простору, дуже нагадують ідею гоголівського чорта зібрати до купи обривки червоної свитки* [22, 10.11.2011].

Чимало вказівок на інтертекстуальність мають неозначений, загальний характер (класик, поет, письменник тощо): *Після її концерту ніколи не процитуєш класика – “За цю дешівку людишки охотно платять дорого!”* [11, 20.12.2013] (йдеться про відомий афоризм Станіслава Єжи Леца з книжки *Myśli nieuczesane*, в російському перекладі *За дешевку людишки охотно платят дорого*; *Зрештою – було б красиво і дуже корисно для нашої держави – зразу згребли б всю нечисть, як писав поет, “д’їдної ями”* [22, 23.01.2014]; *Але, як казав живий класик української політики, – маємо те, що маємо...* [20, 26.12.2011] (слова першого президента України Леоніда Кравчука); *Тож щоби класичний вислів «коні не винні» мав під собою підстави, доцільно нагадати певній частині мас-медійного корпусу елементарні речі, які, втім, щороку виставляють українську журналістику в кумедному світлі* [22, 24.12.2011] (назва повісті М. Коцюбинського, ставши крилатим висловом, набула значення «лицемірне небажання бачити дійсних винуватців чогось», «знімати вину з винних» [15]); *Перефразовуючи великого російського письменника, можна сказати: всі утопії схожі одна на одну, всі антиутопії «антиутопічні» по-своєму*

[20, 30.01.2013] (мається на увазі перша фраза роману Л. Толстого «Анна Кареніна»); *Природно, все це так ретельно він робить не задля десятка активістів у ФБ, які згодом напишуть три верескливих пости, а задля глядача, який є народ і в якого, як усі ми пам'ятаємо, є також правди сила. Це сила емоційного відгуку* [11, 29.01.2016]. Фраза *як усі ми пам'ятаємо* – натяк на прецедентність прототексту, вірша Павла Тичини «Я утверждаюсь», що включений до шкільної програми (*Я єсть народ, якого Правди сила / ніким звойована ще не була. / Яка біда мене, яка чума косила! – / а сила знову розцвіла*). Див. також цитування Й. Бродського: *Писал же другой классик: «Но воруга мне милей, чем кровопийца»* [13, 27.06.2014]; М. Лермонтова: *Но, как говорил классик, есть и высший суд... Другими словами, есть нечто, что у людей называется моралью* [13, 27.06.2014]; В. Маяковського (поема «Облако в штанах»): *У них есть только ненависть, безъязыкая, как о другом предмете сказал поэт, тоже знавший толк в ненависти* [13, 25.08.2014].

Можливо, іноді нечітку, розпливчасту вказівку на інтертекстуальність можна пояснити неоднозначною інформацією про джерело вислову. Так, існує кілька версій походження вислову *Не стріляйте в піаніста, він грає як може* та шляхів проникнення його в українську та російську мови: а) не позбавлене «чорного» гумору гасло, що було популярним в американських салунах, відбиваючи міфічні уявлення про класичних агресивних ковбоїв; б) з твору про Америку Оскара Вайльда, який, за його словами, використав реальний напис, побачений у салуні в штаті Колорадо (*Please do not shoot the pianist. He is doing his best*); 3) і навіть нариси радянських кореспондентів Б. Г. Стрельникова та І. М. Шатуновського «Америка справа и слева» (1972), де так само було згадано веселенький плакатик: „*Пожалуйста. не стреляйте в пианиста. Он старается, как может*“ [15; 16]. Безперечно, вислів походить з американського фольклору, а тексти О. Вайльда та радянських журналістів стали лише шляхами трансляції ІО у масову свідомість. Проте, можливо, саме фольклорний генезис цього вислову сприяє його сприйманню як структури невизначеного походження, тому при чіткій вказівці на інтертекстуальність одиниці її джерело не вказується: *Тому, хай там як нудно й невиразно це звучатиме, варто згадати давнє гасло: «Не стріляйте в піаніста, він грає як може»* [21, 17.04.2014]. Відсутність конкретної вказівки на авторство вислову *На багнетах всидіти неможливо* скоріше за все пояснюється «розпливчастою» інформацією про його джерела: воно приписується французьким політичним діячам (Наполеону, Талейрану), проте насправді є іспанським народним прислів'ям [8]. Пор.: <...> *кадрів місцевого походження, “захарченків і плотницьких”, то пак, перепрошую, “петровських і чубарів”, у керівництві КП(б)У було на порядки менше, ніж нині на ОРДЛО, – на пальцях перелічити! – а на самих багнетах, як відомо, жоден окупант довго не всидить* <...> [22, 5.02.2016].

Якщо згадується джерело крилатих висловів, що походять із популярних пісень, то вказівка на інтертекстуальний характер структури має найзагальніший

вигляд, автори музики й слів не вказуються: *Сколько Россия готова отдать за крепкую дружбу? Миллиарды! “Мы за ценой не постоим», – если помните, поется в культовой советской песне* [22, 20.01.2014] (пісня «Нам нужна одна победа» Булата Окуджави з кінофільму «Белорусский вокзал», 1971); *«Хотят ли русские войны? Спросите вы у тишины» – строки из старого советского хита. Песня красивая, к реальности не имеет никакого отношения. Предлагаю спросить у Дмитрия Киселёва. <...> И такими киселёвыми сейчас забиты эфиры всех российских телеканалов. Они призывают к войне, они возбуждают ненависть ко всему украинскому, к Украине. Вот вам и ответ на вопрос «Хотят ли русские войны?»* [22, 26.01.2015] (*Хотят ли русские войны* – рядок з однойменної популярної радянської пісні 1961 р., музика Е. Колмановського, слова Є. Євтушенка).

Серед причин, які зумовлюють введення в публіцистичні тексти нечітко окреслених вказівок на інтертекстуальність окремих їхніх фрагментів, можна виділити а) прагнення автора спонукати читача до мовної гри, згадати конкретного автора та джерело ІО; б) неоднозначну інформацію про автора та джерело ІО; в) недбалість автора публіцистичного тексту, який не спромігся встановити джерело ІО.

Чітко окреслені вказівки на інтертекстуальність містять: а) інформацію про автора прототексту; б) інформацію про персонажа прототексту, якому належить наведене висловлювання; в) назву прототексту, а також г) сполучення двох вищезазначених інформаційних моментів – а) та в) і а) та б).

Література

1. Белянин В. П. Живая речь. Словарь разговорных выражений / В. П. Белянин, И. А. Бутенко. – М. : ПА-ИМС, 1994. – 192 с.
2. Земская Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 23–31.
3. Ільченко О. А. Метафоричні словосполучення в мові української преси ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. А. Ільченко. – Х., 2012. – 20 с.
4. Можейко М. А. Интертекстуальность / М. А. Можейко // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – 1040 с. – С. 333–335.
5. Негрышев А. А. Языковая игра в СМИ : текстообразующие механизмы и дискурсивные функции (на материале газетных новостей) / А. А. Негрышев // INTER-CULTUR@L-NET. – Выпуск 05/2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.my-luni.ru/>
6. Постнова Т. Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе / Т. Е. Постнова // Вестник Московского ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 106–115.
7. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. К. Рябініна. – Харків, 2008.
8. Серов В. В. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. – 2-е изд. / В. В. Серов. – М. : Локид-Пресс, 2005. – 880 с.
9. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
10. Грани. Ру. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://grani.ru/Politics/World/Europe/Ukraine/m.244336.html>.
11. Дзеркало тижня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : gazeta.dt.ua/archives.
12. Думская. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dumskaya.net/>
13. Ежедневный журнал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ej.ru/?a=inner#>

14. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.ukrtvory.com.ua/kr63.html
15. Электронный ресурс. – Режим доступа: forum.lingvo.ru/actualthread.aspx?tid=105968;
16. Новая газета. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.novayagazeta.ru/>
17. Новодворская В. Острый нож в грудь великой революции / В. Новодворская. – 3. 02.2014. – Режим доступа : <http://www.newtimes.ru/articles/detail/78267/>
18. Огонёк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.onlinegazeta.info/journals/ogonek.htm
19. Телекритика. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.telekritika.ua/
20. Тиждень. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : tyzhden.ua/
21. Українська правда. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravda.com.ua/

Статтю отримано 10.10.2015 р.

Касим Г. Ю.

РАЗНОВИДНОСТИ СИГНАЛОВ ОБ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ ФРАГМЕНТОВ СОВРЕМЕННОГО ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Статья посвящена изучению интертекстуальных единиц – крылатых слов и цитат, использовавшихся в электронных СМИ Украины и России на протяжении последних трёх лет. В работе описано разнообразие сигналов, указывающих на конструкции интертекстуального характера, характерные для публицистики.

Ключевые слова: масс-медиа, интертекстуальность, крылатые слова, цитаты, прототекст.

Kasim G. Yu.

VARIETY OF SIGNALS POINTING TO INTERTEXTUAL CONSTRUCTIONS AT MASS-MEDIA

The article is devoted to the study of intertextual units – popular expressions and citations, that were used at electronic B роботі описано різноманітні mass media of Ukraine and Russia for a period of last three years. The work describes variety of signals that point to intertextual constructions peculiar to journalistic genre.

Key words: mass-media, intertextuality, popular expressions, citation, prototext.

УДК 811.161.2'42:32

Н. В. Кондратенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто основні наукові підходи до аналізу політичного дискурсу в сучасній українській лінгвістиці. Визначено комунікативний, дискурсивний і лінгвопрагматичний підходи як пріоритетні для дослідження політичної комунікації. Обґрунтовано доцільність комунікативно зорієнтованих наукових розвідок для аналізу мовних одиниць, що функціонують у політичній комунікації. Простежено основні напрями мовознавчих досліджень у сучасному українському мовознавстві, пов'язані з вивченням політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, методологія дослідження, комунікативно-дискурсивний підхід, лінгвопрагматика.

Актуальність проблеми. Сучасні дослідження українського політичного дискурсу потребують ґрунтовної методологічної бази з огляду на відсутність традицій у вивченні політичної комунікації в україністиці. Одним з пріоритетних підходів таких досліджень є комунікативно-дискурсивний, що передбачає залучення методології комунікативної лінгвістики, дискурсології та лінгвопрагматики. Комунікативно зорієнтовані наукові розвідки, що висвітлюють проблеми політичного дискурсу, пов'язані з аналізом вербальних і невербальних засобів політичної комунікації та вивченням мовних особистостей політиків-мовців; дискурсивний підхід зосереджено на функціонуванні мовних одиниць у політичному дискурсі, на семіотичних та соціальних параметрах політичної комунікації; лінгвопрагматичний підхід уможливує вивчення мовленнєвих жанрів, комунікативних стратегій і тактик політичного дискурсу. Проте комунікативно-дискурсивний підхід не вичерпується зазначеними проблемами, а є набагато ширшим. Він уможливує проведення комплексного дослідження сучасної політичної комунікації та скерований на аналіз мовних одиниць у дискурсивній діяльності людини. Для сучасного українського мовознавства цей підхід має стати пріоритетним під час вивчення політичної комунікації, однак потрібно окреслити основні галузі його використання та висвітлити визначальні тенденції розвитку комунікативно-дискурсивних досліджень.

Стан розроблення проблеми. Сучасне українське мовознавство активно розвиває нові напрями наукових досліджень, серед яких одне з визначальних

мість належить політичній лінгвістиці, що має тривалу історію вивчення за кордоном (див. праці зарубіжних учених Р. Барта, Т. А. ван Дейка, Р. Водак, В. Клемперера, Е. Лассан, У. Ліппмана, Г. Лассвелла та ін.). Одним із перших питань тоталітарної мови порушив у своєму романі Дж. Оруел, який запровадив поняття «новомови», активно обговорюване і сучасними мовознавцями (напр., М. А. Кронгаузом [4]). Навіть у російському мовознавстві в 90-х роках ХХ ст. було сформовано наукову школу політичної лінгвістики (О. Г. Алтунян, А. М. Баранов, А. Е. Будаєв, Ю. М. Караулов, Н. О. Купіна, О. Л. Михальова, П. Б. Паршин, О. М. Паршина, А. П. Чудінов, О. Й. Шейгал та ін.), про що свідчить низка ґрунтовних монографічних праць (див., напр.: [5], [7], [12], [6] тощо), навчальних видань (див.: [1], [2], [9], [10] тощо) та вагомими періодичні видання (напр., науковий журнал «Політична лінгвістика», що виходить за редакцією А. П. Чудінова). Проте в україністиці цей напрям мовознавчих студій перебуває все ще на стадії становлення (праці А. І. Башук, Л. О. Кудрявцевої, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кутузи, Л. М. Синельникової, Л. О. Ставицької та ін.), хоч за останні десять років і підготовлено до захисту дисертації, присвячені окремим проблемам політичної комунікації: політичному дискурсу (Т. М. Ващук, Г. В. Касіян, С. Т. Онуфрив, К. С. Серажим), політичній мові (Л. П. Нагорна, А. А. Найчук, В. В. Петренко, О. І. Пушкар), вербальним аспектам політичного іміджу (Н. В. Петлюченко, О. О. Чорна), політичній метафоричності (Х. П. Дацишин), жанрам та комунікативним стратегіям політичного дискурсу (Л. І. Стрій, Д. Л. Шалацький, Л. М. Шевчук, І. А. Юшковець), політичній рекламі (А. В. Ковалевська, К. В. Луценко) тощо. Деякі проблеми політичної лінгвістики порушено в монографіях Л. Л. Славової, Н. В. Петлюченко, Г. Г. Почепцова, К. С. Серажим, О. М. Холода, Г. М. Яворської та ін., здебільшого виконаних на матеріалі російської або германських мов. Матеріал української мови, незважаючи на його новизну, актуальність і незвичайність, усе ще залишається переважно поза увагою дослідників. А. М. Шарова зазначала кілька років тому, що «проблематика політичної лінгвістики в українській науці на сьогодні не є розробленою у достатній мірі» [11, с. 116], проте і зараз ситуація принципово не змінилася. З огляду на це постає необхідність комплексного дослідження українського політичного дискурсу, методологічним підґрунтям для вивчення якого має стати комунікативно-дискурсивний підхід.

Мета статті – обґрунтувати релевантність комунікативно-дискурсивного підходу в дослідженні українського політичного дискурсу, що передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити основні тенденції сучасної лінгвометодології; окреслити специфіку комунікативно-дискурсивного підходу; з'ясувати пріоритетні напрями комунікативно-дискурсивних досліджень політичного дискурсу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Антропоцентризм сучасної науки протиставлений певною мірою принципу дискурсоцентризму, оскільки, на думку О. О. Селіванової, «з одного боку, людина є творцем мови, одним

із регуляторів мовних змін і мовного розвитку, користувачем мови в комунікації, з іншого, мова у вигляді численних дискурсивних практик конструює різні світи людської життєдіяльності, спотворюючи реальний світ, і визначає вчинки й оцінки людини та мовної спільноти» [8, с. 40–41]. Проте вважаємо, що антропоцентризм і дискурсоцентризм характеризують амбівалентність сучасного мовознавства, охоплюючи всі новітні наукові напрями і течії, оскільки дискурс конструюється носіями мови і одночасно сконструйовані дискурси впливають на свідомість і підсвідомість носіїв мови, тобто маємо тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість цих двох методологічних принципів.

Поєднуючи обидва принципи, зазначимо, що політична лінгвістика, основним предметом дослідження якої є політичний дискурс – «конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, політичної сили, влади) та політичного об'єкта (аудиторії, електорату, виборця)» [3, с. 12] має ґрунтуватися на комунікативно-дискурсивному науковому підході. Цей підхід представлений трьома групами наукових досліджень, що актуалізують різні аспекти комунікативно-дискурсивної діяльності людини.

1. Комунікативний підхід зосереджено на діалогічному спілкуванні комунікантів у політичному дискурсі, зокрема на вербальних аспектах спонтанного мовлення політиків, реалізації їх у спілкуванні як мовних особистостей і носіїв відповідних рис політичного іміджу. Зважаючи на це, в центрі уваги дослідників постають питання номінації в політичному тексті, особливостей індивідуального мовлення політиків як компонентів їх іміджу, проблеми політичної мови (лексики, граматики, стилістики).

Прикладом такого аналізу може бути дослідження лексичних неологізмів, що з'явилися в політичному дискурсі останнім часом, мають різне походження і семантику. Наприклад, відтопонімні лексеми негативної семантики: *Донбаус, Донбабве, Москвабад, Мордор, Гейропа, Дуганда, Лугандон* тощо. Вони використовуються не як офіційні найменування країн або територій, а як жаргонні, стилістично знижені, напр.: *Росія – країна Мордор* (Українська правда. 25.08.2015); *Лугандон відреагував на підписаний Порошенком закон заявою про повну незалежність* (Експрес. 18.03.2015). Відповідно від цих назв походять і оцінні номінації на позначення мешканців цих країн або територій: *лугандонці, гейропейці, мордорці* тощо: *Навіщо гейропейці малюють карикатури на пророка Магомета?* (Українська правда. 15.01.2015). Також інші знакові назви простору стають мотиваторами для номінативних одиниць: *Майдан, Кремль, Україна, Росія (Раши)* тощо, напр.: *майданці, майдауни, кремляди, укри, рашисти: На столичному ринку п'яні экс-майданівці збували гуманітарну тушонку для солдат* (ТСН. 5.07.2014); *Хто такі майдауни, укропи, ватники і «диванна сотня»?* (РІО. 2.10.2014). Відтопонімних номінацій утворено достатньо багато, оскільки вони представлені різними частинами мови, як-от: іменниками на позначення особи, що або проживає у відповідному регіоні чи на певній тери-

торії, або пов'язана з певним семіотичним простором: *євромайдановець, укр, америкос*; прикметниками, що вказують на ознаку за характеристикою знакового простору: *майданутий, ольгинський [троль], рашистський*; дієсловами: *майданити*.

Комунікативний підхід значною мірою орієнтований на вивчення особливостей функціонування мовних одиниць у політичному дискурсі, проте актуальні дослідження комунікативної проблематики скеровано на моделювання політичного іміджу та визначення сутнісних ознак мовленнєвої поведінки політиків, саме в цьому вбачаємо перспективність комунікативного підходу.

2. Дискурсивний підхід пов'язаний з виокремленням параметрів формування та функціонування політичного дискурсу (театральності, міфологізації, агональності, ритуальності тощо); з аналізом різних типів дискурсу, що корелюють із політичним (насамперед це рекламний дискурс і дискурс ЗМІ); з вивченням особливостей мовного маніпулювання в політичному дискурсі тощо.

Прикладом аналізу в межах дискурсивного підходу може слугувати розгляд політичних слоганів як особливого різновиду рекламного тексту. Наприклад, оцінно забарвлені слогани, що містять лексему «новий», набувають позитивного забарвлення в семантичному протиставленні *новий/старий*, де нове отожднюється з минулим і поганим, а нове – з майбутнім, напр.: П. Порошенко. *Жити по-новому*; О. Костусєв: *Новий рік. Новий мер*; Н. Королевська: *Нова економіка – нова країна, Нові лідери – нова країна*; Партія регіонів: *Будуємо нову країну*; І. Богословська: *Людям потрібна нова влада*. Протиставлення нового і старого зумовлює й аксіологічне протиставлення минулого/майбутнього в хронологічному аспекті, напр.: А. Яценюк. *Зміни майбутнє. Країну врятує продуктивне село*. Негативна оцінка усього того, що було в минулому, пов'язана з негативною оцінкою вчорашнього дня, минулих подій, оскільки позитивної семантики набуває все, що пов'язано з майбутнім, напр.: Комуністична партія України: *Голосуючи за Симоненко – обираєш завтрашній день!* У політичній рекламі фіксуємо аксіологічну тріаду *вчора / сьогодні / завтра* та відповідні похідні прикметники, при цьому позитивна оцінка пов'язана з майбутнім, а негативна – з минулим. Використання ж лексем на позначення теперішнього часу має оцінний потенціал лише в разі, коли сьогодення оцінюється як реалізоване майбутнє, напр.: Партія регіонів: *Покращення життя вже сьогодні*. Отже, аналіз політичних слоганів демонструє власне дискурсивний підхід, що характерний для вивчення особливостей дискурсів різних типів.

Вважаємо, що аналіз політичної реклами та текстів ЗМІ політичної тематики становитиме пріоритетні дослідження в межах дискурсивного підходу в політичній лінгвістиці.

3. Лінгвопрагматичний підхід до аналізу мовних фактів набув поширення в середині минулого століття у зв'язку з розвитком теорії мовленнєвих актів, насамперед представленої у працях Дж. Остіна та Дж. Сьорля і пов'язаної з виокремленням перформативних мовленнєвих актів. Подальше поширення

цих ідей у сучасній лінгвістиці пов'язано з теоріями непрямих мовленнєвих актів, комунікативної інтенції, мовленнєвих актів і мовленнєвих жанрів, комунікативних стратегій і тактик. Лінгвопрагматичні дослідження політичного дискурсу насамперед мають два вектори розвитку: по-перше, це вивчення мовленнєвих жанрів, представлених у політичній комунікації; по-друге, – аналіз комунікативних стратегій і тактик, а також особливостей мовленнєвої поведінки в політичному спілкуванні. Серед мовленнєвих жанрів політичної комунікації потрібно назвати політичні промови і виступи, політичні програми та біографії політиків, політичні анекдоти, політичні інтерв'ю тощо. Комунікативні стратегії і тактики здебільшого є реалізацією кооперативної або конфліктної поведінки політиків-мовців.

Традиційно в межах лінгвопрагматики розглядають перформативні висловлення, що характеризують насамперед ритуальні форми політичного дискурсу. Це привітання, побажання, клятви, обіцянки. Ритуальними політичними текстами є інавгураційна промова та новорічне звернення, проте елементи ритуалізації наявні й в інших текстах, напр.: *Як Президент і Головнокомандувач Збройних Сил України висловлюю шану й подяку всім ветеранам трагічної афганської війни та українським воїнам-миротворцям за відвагу, доблесть, вірність присязі і честі. Зичу всім міцного здоров'я, щастя й добра* (В. Ющенко). У таких випадках відсутній описовий елемент, а висловлення одночасно виступає мовленнєвим актом і відповідною дією, напр.: *...я міністр внутрішніх справ, і ще раз кажу: попри цей прикрий випадок, я гарантую громадянам порядок і законність на вулицях, і нікому ні з якого боку – політичного, етнічного, національного, регіонального, – не дозволю кинути виклик державі і законності в нашій країні* (Ю. Луценко). Політики обережно використовують перформативні дієслова, які є одночасно не лише вербальними, а й фактичними діями. Річ у тому, що інституційність політичної комунікації зумовлює фіксацію статусу комунікантів та їх політичних ролей, тому кожна фраза, висловлена політиками, зокрема висловлення перформативного характеру, сприймаються в контексті політичної взаємодії: політик виступає не звичайним мовцем, а носієм певних владних повноважень, тому він має відповідати за власні вербальні дії.

Лінгвопрагматичний підхід у перспективі передбачає на меті вивчення конкретних комунікативних прийомів відповідно до глобального наміру комунікантів, дослідження різних типів мовленнєвих жанрів політичного дискурсу, аналіз політичних перформативів та виокремлення мовленнєвих актів політичної взаємодії.

Висновки. Українська політична лінгвістика перебуває на стадії формування і становлення, оскільки дослідження ще не мають комплексного характеру, а окремі наукові розвідки є поодинокими. Зasadничим принципом аналізу українського політичного дискурсу є комунікативно-дискурсивний, представлений власне комунікативним, дискурсивним і лінгвопрагматичним напрямками. У межах цього методологічного принципу перебувають проблеми досліджен-

ня мовних одиниць (на рівні лексики, граматики і стилістики), мовленнєвих жанрів, суміжних дискурсивних типів, комунікативних стратегій і тактик, особливостей комунікативної взаємодії, вербальних аспектів політичного іміджу та мовних особистостей політиків. Опертя на комунікативно-дискурсивний підхід вважаємо передумовою розвитку політичної лінгвістики в українському мовознавстві.

Література

1. Будаев Э. В. Зарубежная политическая лингвистика : [учеб. пособие] / А. В. Будаев, А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 252 с.
2. Будаев Э. В. Лингвистическая советология / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург : УрГПУ, 2009. – 291 с.
3. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
4. Кронгауз М. А. «Вырабатываются специальные слова ненависти» / М. А. Кронгауз // Новая газета. – 2014. – Вып. 103 (14.09.2014). [Электронный документ]. – URL : <http://www.novayagazeta.ru/society/65242.html>
5. Михалёва О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалёва. – М. : КД ЛИБРОКОМ, 2009. – 256 с.
6. Паршина О. Н. Российская политическая речь : Теория и практика / О. Н. Паршина. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 232 с.
7. Романов А. А. Политическая лингвистика : функциональный подход / А. А. Романов. – М. : ИЯ РАН ; Тверь : ТвГУ, 2002. – 191 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Современная политическая коммуникация : [учеб. пособие] ; отв. ред. А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2009. – 292 с.
10. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : [учеб. пособие] / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 256 с.
11. Шарова А. М. Лінгвістичний вимір політичної інформації : становлення політичної лінгвістики [Електронний ресурс] / А. М. Шарова // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 110. – Вип. 97. Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 110–117. – URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009_97/index.html
12. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Статтю отримано 12.10.2015 р.

Кондратенко Н. В.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье рассмотрены научные подходы к изучению политического дискурса в современной украинской лингвистике. Выделены коммуникативный, дискурсивный и лингвопрагматический подходы как приоритетные для исследования политической коммуникации. Обоснована целесообразность коммуникативно нацеленных научных исследований анализа языковых единиц, функционирующих в политической коммуникации. Прослежены основные направления язы-

коведческих исследований в современном украинском языкознании, связанные с изучением политического дискурса.

Ключевые слова: *политический дискурс, политическая коммуникация, методология исследования, коммуникативно-дискурсивный подход, лингвопрагматика.*

Kondratenko N. V.

LINGUAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF THE STUDY OF POLITICAL COMMUNICATION IN THE UKRAINIAN LINGUISTICS

The article is devoted to outlining the basic scientific approaches to the study of political discourse in modern Ukrainian linguistics. Defined communicative, and discursive approaches lingual pragmatic as a priority for political communication research. Expediency communicatively oriented scientific studies for the analysis of language units that operate in political communication. It traces the main directions of linguistic research in modern Ukrainian linguistics related to the study of political discourse.

Key words: *political discourse, political communication, research methodology, communicative and discursive approach, lingual pragmatic.*

УДК 801.73:811.161.1'37'42:821.161.1-312.8 А.Грин

В. А. Романенко

Приднестровский государственный университет имени Т. Г. Шевченко,
Тирасполь, Молдова
кандидат филологических наук, доцент
доцент кафедры русского языка и межкультурной коммуникации

**СИМВОЛИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО РОМАНА А. С. ГРИНА
«ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»**

*Цель статьи – попытка раскрыть структуру символического пространства романа А. С. Грина «Золотая цепь». Объект анализа – конститuentы символического пространства: топос как место действия, включающий интерьер, экстерьер, природный ландшафт; интертекстуальные и метатекстовые маркеры, организующие текстовое пространство произведения; симвообразы, формирующие символическое пространство текста. В работе использованы методы семиотического, герменевтического, интертекстуального, оппозитивного и компонентного анализа. В результате исследования выявлено, что связующими текстовую ткань романа звеньями являются симвообразы **цепи, змеи, дома, дерева, зеркала** и другие. Полифоническое пространство романа «Золотая цепь» интегрирует референтный локус, интертекстуальные ассоциации, смысловые связи на основе метонимических или метафорических отношений между символическими индексами, симвообразы персонажей. Ключевой образ-символ золотой цепи поливалентен. Это и лукавый искуситель – для Дигэ, Томпсона, Галуэя, – и отражение Вселенной, где обитают живые души. Образ цепи-змеи в романе играет сюжетоорганизующую и композиционную роль. Практическое применение результатов исследования возможно в практике обучения студентов методам и приёмам лингвосомиотического анализа символического пространства литературного произведения, углубляющего перспективу его прочтения.*

Ключевые слова: симвообраз, пространство, интертекст, метатекст.

Сегодня признанным является факт отнесения поэтического метода А. С. Грина к символизму. На этом настаивал сам писатель [см. 9, с. 317]. Символ амбивалентен, поэтому, наряду с положительным полюсом смысла, всегда содержит и противоположный, теневой смысл. В макротексте творчества писателя система символов образует стереоскопическую структуру его произведений. В системе символических образов романа «Золотая цепь» смыкаются симвообразы *змеи, зеркала, двойного героя, раздвоенного героя, солнца, дома* (замок Ганувера называется «Золотая цепь»), *пути, игры, круга* и других.

Пространство романа А. С. Грина «Золотая цепь» строится на пересечении топонимических индексов, симвообразов, а также интертекстуальных и метатекстовых маркеров, создающих полифоническое свечение текста. Стержневым образом-символом, в котором сходятся все смысловые линии текста,

является образ золотой цепи. Распутыванию символических узлов романа и посвящена данная статья.

Об образе золотой цепи, в основном, пишут как об архетипе заговора, несвободы [13; 8]. Мы не разделяем точку зрения исследователей, однозначно трактующих символический образ, видящих в нём только намёк на поклонение золотому тельцу, что является следствием гиперинтерпретации. Разница между интерпретацией и гиперинтерпретацией заключается в том, что «релевантность того или иного смысла, открывающегося в процессе интерпретации, является в процессе его соотношения с целым («intention operis»)» [3, с. 20]. Гиперинтерпретация зависит от идеологической установки критика; интерпретация – от текста. Сам А. С. Грин неоднократно отвергал всякие идеологические, классовые привязки своих произведений. Кредо автора выражено словами героя романа, Ганувера: «*Я не принадлежу к светскому обществу, (...) я – один из случайных людей, которым идиотически повезло и которые торопятся обратить деньги в жизнь, потому что лишены традиции накопления. Я признаю личный этикет и **отвергаю кастовый***» [4, с. 84].

Мотив, послуживший импульсом к обогащению Ганувера, тот же, что и мотивы, послужившие побудительным стимулом к достижению цели для героев других произведений писателя. Вера в мечту помогает, по А. С. Грину, превратить жизнь в легенду, сказку («Алые паруса», «Создание Аспера», «Блестящий мир», «Продолжение следует», «Сердце пустыни», «Пролив бурь»). Исключительность дома Ганувера не в его изысканной архитектуре (дань стилизованному романтизму XX века), а в мотивах его появления. Цепь осознается как шифтер-стимул к осуществлению мечты. Первое, что приходит на память, это, конечно, золотая цепь с Котом-Баюном А. С. Пушкина. Есть в романе и дуб, растущий прямо у дома Ганувера, на что обращали внимание исследователи. Попутно отметим: псевдоним Н. П. Вагнера, сказками которого зачитывался А. С. Грин в детстве, был Кот-Мурлыка. Конечно, образ дуба поливалентен. Это и аналог мирового Древа как модели трёхуровневого устройства микро- и макрокосма [напр., 14, с. 125–126]. Значение вертикали дополняется трёхэтажным устройством дома, состоящего из нижнего мира (в романе нижний мир индексирован и аквариумом с морскими чудовищами), срединного (ствол) и верхнего (крона). Морфология частей тела персонажей также релевантна с мифологической стороны. Так как «(...) ступня – символ души: служа опорой для тела, (...) не позволяет человеку пасть» [14, с. 563], капитан Орсуна акцентирует внимание всех гостей на маленькой босой ноге Молли [4, с. 102] – героини, служащей духовной опорой Ганувера.

В романе много других индексов-шифтеров, отсылающих к вовремя сказанным поэтическим словам, как солнечные зайчики, разбросанным по всему пространству текста: *лёгкое дыхание* (И. А. Бунин) [4, с. 72], *горные вершины* (аллюзия на перевод М. Ю. Лермонтова) [4, с. 47], *сумасшедший Фридрих* (Ф. Ницше) [4, с. 30], имя *Ганувер* как возможная анаграмма фамилии Вагнер,

Фея маленької Ноги (сказочна ремінісценція), *цветной туман* (А. А. Блок) [4, с. 7], біла сверкаюча лістниця [4, с. 91] і речь Ганувера об умноженні стада [4, с. 41] (євангелістські ремінісценції). Інверсірується сказочний мотив: героїня з'являється во дворці в полночь, тоді як справжня Золушка в полночь зникає.

Часто повторювані образи *луча*, *тайни*, *сада* (дворець розташований серед садів, отсюди і топонім *Гарден* – в перекладі з англійського «сад»; порівняння залів з садом, в смислової перспективі – дворець як сад душі); мотив очікування: його воскресають мотиви поезії А. А. Фета («Сад весь в цветі», «Сонця луч проміж лип був і жгуч і висок...»), а ім'я *Емілія*, означаюче «влюблена», перекикається в скороченому варіанті (Моллі) з іменем *Марія* (Марія Лазич – у А. А. Фета; Марія Алонкіна – у А. С. Гріна). Мотив воскресення душі Ганувера навіває спогади про пушкінські вірші «Я пам'ю чудне мгноєньє». В описуваному просторі дворця обилиє дзеркал, думається, слугує метонімічним індиксом смислових, образних, текстових, екзистенціальних відображень. На таку догадку наводять і ім'я одного з персонажів – *Естамп*. Собственно, це не ім'я, а термін, означаючий «отпечаток», «оттиск». О том, як створювалися імена А. С. Гріном, читаємо, наприклад, у Н. Тарасенко [12]. Весь роман і складається з таких наслоєних в пам'яті автора відбитків – літературних, музичальних, архітектурних, живописних, пластических, обонятельних і навіть гастрономіческих.

З'єднання Ганувера і Моллі як жениха і невісти, з однієї сторони, можна розглядати в душі релігійних містерій як союз Чувства, Матерії і Розуму, Духа; а з другої – як проекцію реального факта, бывшего в житті А. С. Гріна, який учасував в організації свадьби людей з низів общества. Цей випадок описаний Н. Вержбицким [2, с. 220–221]. Вдь і Ганувер з Моллі – люди, піднявшієся со дна. Як і положено, невіста в романі і в житті була в білому газовому плат'є.

Помімо інтертекстуального, можна говорити і о метатекстовому просторі цього роману, являючогося в своєму роді текстом о тексті, головним образом, о тексті як творческому процесі. Під метатекстом нами розуміються, вслід за А. Вержбицкой, всі мовні елементи тексту, індиксуючі точку зору нарратора коментуючого лбо оценочного характеру. [1, с. 409–421]. Концептуальні в цій зв'язі символи *центр*, *ствол*, *хвоста*. Сам А. С. Грін говорив о пробудженні вдихновения: «Сирое, неясное, зыблется, рассыпается в арабески. И вдруг блеснет *центр*, *ствол*, *какая-то главная важная хвоста* [виділено нами. – В.Р.]. И снова покой и равновесие – плыву по реке будущего» [4, с. 371].

Метатекст проявляється і на рівні структурирования роману. Деякі дослідники [8] уже відмічали особенність його початку. Повість розкривається завуяченою фразою «Дул ветер» з указанням на нарратора: *Написано это...* Такі *куліси* настраивають читателя на восприятие заведомо вымыш-

ленного сюжета. Затем следует то, что А. К. Жолковский называет «перескоком за/на рамку»: «Противопоставление между рамкой текста (например, обрамляющей новеллой, в которой фигурируют рассказчик и его слушатели) и собственно содержанием (внутренней новеллой, излагаемой рассказчиком) – одна из наиболее общих категорий орудийной сферы. Поскольку при этом как бы повторяется соотношение между внетекстовой реальностью и текстом, рамка имеет коннотацию 'безусловности', а её содержимое, в качестве собственно произведения искусства, коннотацию 'условности'. При 'перескоке действия на рамку' оппозиция 'условное/безусловное' обычно трактуется либо как 'оригинальное, новое/ заведомо данное', либо как 'вымышленное / настоящее'» [7, с. 89]. Читатель вместе с рассказчиком оказывается в мире вымысла. «*«Дул ветер...»*, – написав это, я опрокинул неосторожным движением чернильницу, и цвет блестящей лужицы напомнил мне мрак той ночи, когда я лежал в кубрике *«Эспаньолы»*» [4, с. 3] – такое метатекстовое вступление раскрепощает воображение. События романа словно воскресают в их жизненной силе как в начале повествования, так и в финале, образуя композиционный круг. Примечательно имя инклюзивного рассказчика. С одной стороны, это краткий вариант имени Александр (намёк на имя автора); с другой – английское Sunday (воскресение). На виртуальную модальность повествования указывает фраза *«Сомнительно, чтобы умный человек стал читать такую книгу, в которой одни выдумки»* [4, с. 3]. Фраза многозначительна. Это своеобразный комментарий на реплику одного из литераторов: «Что, Александр Степанович, пописываете свои сказочки?» – «Да, пописываю, а дураки находятся – почитывают» [2, с. 373]. Но разве могла бы выдумка волновать читателя, как верно подметила Н. Н. Грин? Сам писатель высказался об этом так: *«Книги – часть души нашей – её связанное выражение»* [6, с. 346].

Итак, случайно обронённая фраза на самом деле является ироническим ответом автора определённого кругу литераторов.

Другим метатекстовым маркером служит переплёт книги без страниц, которые ещё предстоит заполнить нарратору. Лексема «переплёт» содержит и второй смысл: переплёт жизни, в который попадает рассказчик по воле автора. Напоминанием о нарраторе, повествующем о событиях книги, служит и такая фраза-шифтер: *«Волнение прошлого. Несчастен тот, кто недоступен этому изысканному чувству; в нем расстиляется свет сна и звучит грустное удивление. Никогда, никогда больше не повторится оно!»* [4, с. 124]. Фраза, имеющая метатекстовый аналог в воспоминаниях об А. С. Грине В. Рождественского: *«В сущности, это была прогулка в прошлое, которое никогда уже не может повториться»* (А. С. Грин) [6, с. 286].

Сознание Ганувера словно раздваивается. Он и участник событий, и автор собственной судьбы, воспринимающий себя как бы со стороны: *«(...) говоря с Дигэ, он слушал себя, выраженного прекрасной игрой»* [4, с. 81]. Слово *игра* является одним из ключевых слов в творчестве А. С. Грина, думается, не толь-

ко потому, что несёт концептуальный смысл *жизнетворчество*, но и потому, что служит индексом метатекста. «*Хороша была страница (...)?*» – заключает Дюрок в эпилоге. Ещё одно метатекстовое указание на жизнь как на книгу.

Образ главного персонажа Санди играет не только композиционную роль стягивающего к себе все нити романа центра, но и роль объектива, в фокус которого попадают детали интерьерера, экстерьера, встречи, лица, события. Ему автор придал многие черты ренессансного персонажа: жизнестойкость, радостное мироощущение, избыток молодой энергии. Неслучайно сравнение Санди с растением: «*Да, всего только за двадцать четыре часа Санди Пруэль вырос, подобно растению индийского мага, посаженному семенем и через тридцать минут распускающему зелёные листья*» [4, с. 96].

Жизнелюбие героя, выраженное в здоровом аппетите (именно с кухни начинается знакомство героя с домом Ганувера), тяге к авантюрным приключениям, восторженности перед мужественными людьми, домом Ганувера, восхищении музыкой, диковинами дворца, будь то аквариум, архитектура, золотая цепь, красота женщины или лифт, определяет не меркантилизм, а, напротив, детскую непосредственность, живой интерес, вкус жизни. Прелесть роману придаёт, конечно же, именно точка зрения Санди-ребёнка. То, что искушённому взрослому может показаться естественным, ребёнку всё в новинку. Отсюда, например, приём остраннения в описании лифта [4, с. 35].

Метатекстовые индексы эмоционально-психологического состояния мальчика-подростка в незнакомой обстановке передают атмосферу таинственности и сообщают повествованию ритм учащённого сердцебиения: «*Меня восхищало то, что я ничего не понимаю в делах этого дома, в особенности же совершенная неизвестность, как и что произойдёт через час, день, минуту, – как в игре. Маятник мыслей моих делал чудовищные размахи, и ему подвёртывались всяческие картины, вплоть до появления карликов. Я не отказался бы увидеть процессию карликов – седобородых, в колпаках и мантиях, крадущихся вдоль стены с хитрым огнём в глазах*» [4, с. 35].

Любовь, а не стяжательство или алчность движет героем. Именно Санди автором доверено быть *сердцем*, пульсирующим центром всей материи текста, интегрирующим музыкальные, густаториальные, тактильные, назальные, визуальные впечатления (дань синестезии искусства начала XX века). К слову, лексема *сердце* является ключевым, в разных словоформах оно употреблено около 37 раз, не считая производных слов. Отсюда и так часто встречаемые метатекстовые маркеры – слова с эмоциональными экспрессемами: «*Как **вкопанный** я остановился: **сердце моё забилося**. **Всё заскакало** во мне, и обида **рванулась** едва не **слезами**. Если до этого моя влюблённость в Дюрока, дом Ганувера, Молли была ещё накрепко заколочена, то теперь все звезды **выскочили**, и **чувства мои заиграли** вместе с отдалённым оркестром, слышимым как бы снаружи дома. Он провозгласил **торжество и звал**. Я слушал, мучаясь. Одна музыкальная фраза, – какой-то отрывистый перелив флейт, – **манила***

и манила меня, положительно она описывала **аромат грусти и увлечения**. Тогда **взволнованный**, как будто это была **моя музыка**, как будто всё лучшее, обещаемое её звуками, ждало только меня, я бросился, стыдясь сам не зная чего, **надеясь и трепеща**, разыскивать проход вниз.

В моих **торопливых** поисках я вышагал по неведомым пространствам, местами озарённым всё выше восходящей луной, так много, так много раз останавливался, чтобы наспех сообразить направление, что совершенно закружился. Иногда, по близости к центру происходящего внизу, на который попадал случайно, музыка была слышна громче, **дразня нарастающей явственностью мелодии**. Тогда я приходил в ещё большее возбуждение, совершая круги через все двери и повороты, где мог свободно идти. От нетерпения ныло в спине. Вдруг, с **зачастившим сердцем**, я услышал **животрепещущий взрыв** скрипок и труб прямо где-то возле себя, как мне показалось, и, миновав колонны, я увидел разрезанную сверху донизу огненной чертой портьеру. Это была лестница. **Слёзы выступили у меня на глазах**. **Весь дрожа**, я отвёл **нетерпеливой** рукой тяжёлую материю, тронувшую по голове, и начал сходить вниз **подгибающимися от душевной бури ногами**» [4, с. 90–91].

Живую цепь сердец образуют положительные персонажи романа – Дюрок, Эстамп, Поп, Паркер, Орсуна, Молли, Ганувер, а также все те, кто когда-то пришел Гануверу на помощь. В этом отношении примечательна евангельская реминисценция о богаче и о рабах, приумноживших его богатство во время отсутствия господина: «*Этот человек нас мое стадо и умножал его с такой удачей, что перевалило за пятьдесят. Он вывалял моё золото, где хотел – в нефти, каменном угле, биржевом поту, судостроении и... я уже забыл, где. Я только получал телеграммы. Как это вам нравится?*» [4, с. 41]. Как известно, завистливый раб не получил ничего. Живым людям противопоставлены духовно мёртвые. Об этом в тексте сказано недвусмысленно: «*Это будет смешанное общество, – сказал Ганувер. – Все приглашённые – живые люди*» [4, с. 84].

Если Санди – сердце, то весь дом по принципу аналогии приобретает метафорический отсвет большого живого организма с нервами-шнурами; скелетом – архитектурными перекрытиями, коридорами, лестницами; глазами – окнами. Это дом – *секрет* для непосвящённых, как и корабль с тем же названием в феерии «Алые паруса». Интертекстуальные параллели очевидны в финалах обоих произведений: прибытие героев в Замечательную Страну ознаменовано музыкой. Можно отметить аллюзии и на рассказы «Сердце пустыни» (Сигнальный пустырь), мотивно очень близкий роману, «Белый огонь» (описание скульптурной группы).

Центростремительное движение – от внешнего пространства к внутреннему, от периферии к центру – сопровождается усилением (крещендо) сердечного ритма, достигающему предела в сцене появления Молли. Далее круговращение приобретает центробежную силу – герои постепенно отдаляются друг от друга во времени (их уже разделяет срок в пять лет) и в пространстве.

Пульсация ритма романа напминает толчки сердечной мышцы с её сжатием и расширением. Композиция нам представляется в виде двух взаимно переходящих друг в друга концентрических спиралей: первая с движением витков слева направо к центру (центростремительность); вторая – справа налево от центра (центробежность). Это отчасти проясняет роль цепи в ритмико-композиционной структуре текста. В архетипе *спираль* и *лабиринт* – ассоциаты свернувшейся змеи как модели мироустройства. Характерно, что герой, попав в лабиринт дома-дворца, всё время движется по кругу или по спирали, представлявшимися ему одной *сверкающей чертой* (змея) [4, с. 37], *трубой* [4, с. 36], что в архетипе ассоциируется с той же змеей. Пространственного центра может достичь только настоящий герой, что и удаётся Санди, представляющему живую душу, сердце мира. В своём восприятии Санди чувствует себя центром (*катание вокруг самого себя*). Герой находит обронённую розу. Деталь, которая может быть прочитана в мистическом ключе как символический эквивалент мистического центра, сердца мира [14, с. 553], равно как и попутное упоминание о скульптурной группе, склоненной над *колоссальной чашей* [4, с. 14], в символическом прочтении – ассоциата Чаши Сердца, чаши Грааля, символизирующей высокое служения творческого духа [14, с. 560–561]. С образом центра соотносятся образы горы (имя хозяина дома – Эверест), мирового древа (дуб в романе), замка (дом Ганувера) [напр., 14, с. 558], которые в смысловой проекции экспонируют физический и духовный рай.

В обратной перспективе лабиринт – ловушка для лжегероев – *мёртвых* душ. Троица актёров-обманщиков – Дигэ, Томпсон, Галуэй – вполне возможно, отражение реальных прототипов. Можно вспомнить, что М. Горький людей, наподобие «господ Мережковских», называл «смертяшкиными» [2, с. 210], а его мнение разделяла купринская группа, в которую входил и А. С. Грин.

В романе выражена одна из главных в макротексте писателя оппозиций *живой* (помощники и друзья Ганувера) – *неживой* (автомат Ксаверий, Дигэ, Томсон, Галуэй). Галуэй определяет место Дигэ среди дорогих вещей дома Ганувера: с дорогим убранством должна гармонировать дорогая вещь – Дигэ [4, с. 113]. Слова автомата Ксаверия, адресованные Галуэю: «Я (...) *ничего не чувствую, потому что ты говоришь сам с собой*» [4, с. 87], выделенные автором, намёк на неживую природу Галуэя.

В отличие от других положительных персонажей А. С. Грина, Молли и Ганувер подвержены колебаниям: Молли боится братьев, боится испортить жизнь Ганувера, не верит в возможность осчастливить любимого, даже ревнует; Ганувер чуть было не женится на Дигэ – антипode Молли. И так оно могло и случиться, если бы не друзья, вовремя пришедшие на помощь. Именно они как звенья одной дружной семьи помогают соединиться героям в реальности, хоть и на краткий миг. Но в макротексте А. С. Грина миг – это символ вечности, следовательно, герои всё-таки прибыли в свою Замечательную Страну. Желанная цель достигнута, кульминация романа разрешилась в пользу торжества любви

и правды. Вот это место в романе: *«Все стояли по шею в воде события, нахлынувшего внезапно. Ганувер подошёл к Молли, протянув руки, с забывшимся и диким лицом. На него было больно смотреть, – так вдруг ушёл он от всех к одной, которую ждал. «Что случилось?» – прозвучал осторожный шёпот. В эту минуту оркестр, мягко двинув мелодию, дал знать, что мы прибыли в Замечательную Страну»* [4, с. 109].

Неожиданная, на первый взгляд, смерть героя на самом деле представляется нам логическим завершением цепи его колебаний, тревог. Слишком очевидна была вероятность ложного шага в выборе Единственной. Раздвоенность душевного мира героя отмечена в тексте: *«Я размышлял о словах Дюрока про Ганувера: «Его ум требовал живой сказки; душа просила покоя»* [4, с. 131]. Слова, несомненно отразившиеся в финале булгаковского «Мастера и Маргариты» (1937). Что означают они, вынесенные в сильную позицию произведения? Разлад ума и души? Двойственность эпохи декаданса?

Положительный персонаж романа, лишённый рефлексии, в котором сходятся все перипетии событий, линии сюжета, – Санди Пруэль. Он же и всезнающий нарратор. Вспомним татуировку на его руке *Я всё знаю*. В макротексте А. С. Грина это не парадокс и не ирония, так как всезнание характеризует целостность мира ребёнка. А Санди почти ребёнок, подросток. Мотив участия подростка в жизни взрослых мог быть позаимствован у Ф. М. Достоевского (роман «Подросток») и своеобразно обработан А. С. Грином.

Именно ребёнку автор поручает быть непосредственным участником в распутывании сложного лабиринта отношений между героями, определить, где правда, а где ложь, игра. Символическим перформатором этого психологического лабиринта служат архитектурные причуды дворца Ганувера. С попадания Санди в хитросплетение его коридоров, лестниц, перекрытий и начинается распутывание цепи интриг, участие в судьбе героев. Только живой душе ребёнка открыта Замечательная Страна: *«А музыка, касаясь души холодом и огнём, несла все это, как ветер несёт корабль, в Замечательную Страну»* [4, с. 92]; *«Я думал о Молли и своём чувстве, зовущем в Замечательную Страну»* [4, с. 97]. И именно выросшего Санди-капитана (в системе символообразов А. С. Грина звание капитана символизирует высокий ранг человека как рулевого своей судьбы в прямом и в переносном смысле) ждёт награда – маленькая Молли – его будущая жена (проекция Молли Ганувера). Продолжение истории вынесено за рамки романа, но её завязка уже есть в эпилоге. Таким приёмом автор словно бы опять возвращает читателя к детству, к истокам веры. Мотив возвращения вообще свойствен произведениям А. С. Грина, в жизни которого также была встреча со сказкой – «первым цветком в венке событий» в виде вовремя сказанного поэтического слова, как об том пишет Н. Н. Грин (жена писателя) в своих записках [2, с. 395]. Этим словом для А. С. Грина стала сказка Н. П. Вагнера «Мила и Нолли», хотя в записках упомянуто название «Молли и Нолли», вероятно, случайно изменённое так по причине регрессивной персер-

верации. Тогда же зародилась «тоска по Молли», по Ней, Единственной. Тоска, которая достигнет наивысшего предела в рассказе «Она».

Ганувер засомневался лишь на миг и расплатился жизнью. Явно сказочный мотив – появление чуда в полночь искажен фразой «он думает, что её [Молли] не будет». Принцем и принцессой Ганувер и Молли были в детстве, когда строили замки из песка. Дом как мечта требовал всего лишь сохранения этой детской веры с реликвией в его сердцевине – золотой цепью – символом единения детских сердец и осуществлённой мечты. Золотая цепь, или алые паруса, или дом в центре пустыни... Все эти переменные, по В. Я. Проппу [10], имеют одну и ту же функцию в сценарии движения к прекрасной цели – функцию пароля для своих и ловушки, издёвки для чужих.

Нумерология в романе также подчинена идее круга. Можно отметить, например, высокую частотность употребления числа *пять*. Не связано ли это с символикой пяти каналов перцепции, по которым идёт, нередко синестезийно, психологическое воздействие на читателя? А может, подсказка содержится в этом фрагменте из рассказа «Серый автомобиль»: «*Я вижу людей неторопливых, как точки, ближайšie к центру, с мудрым и гармоническим ритмом, во всей полноте жизненных сил, владеющих собой, с улыбкой даже в страдании. Они неторопливы, потому что цель ближе от них. Они спокойны, потому что цель удовлетворяет их. И они красивы [разрядка А. С. Грина. – В.Р.], так как знают, чего хотят. Пять сестёр манят их, стоя в центре великого круга, – неподвижные, ибо они есть цель, – и равные всему движению круга, ибо есть источник движения. Их имена: Любовь, Свобода, Природа, Правда и Красота*» [5, с. 219]. В мифологиях мира число пять символизирует круг, а дом Ганувера имплицитно идею круга.

Число 24 употреблено два раза: «*На правой стороне человек, носивший имя Лазарь Норман, расписался двадцать четыре раза с хвостиками и всеобъемлющими росчерками*»; «*Да, всего только за двадцать четыре часа Санди Пруэль вырос*». Двукратное повторение одной и той же цифры, как и звукоряда *Лазарь* (в начале) и *лазарет* (в конце) образуют замкнутые круги, функция которых, на наш взгляд, суггестивная, связанная со снижением сознательности и критичности при восприятии внушаемого содержания.

Цикличность проявляется в загадке возраста отдельных героев. В романе об относительности времени говорит Дюрок: «*Мы делаемся иногда моложе, иногда – старше*» [4, с. 117]. По мнению Санди, Гануверу было лет двадцать восемь. На то, что это именно впечатление, а не точный возраст, указывает инверсия (*лет двадцать восемь* вместо *двадцать восемь лет*). Молли в конце романа семнадцать. Параллелизм ситуации обнаруживается в линии Дюрок – Молли. Дюрок упоминает об умершей внезапно девушке – своей первой любви. Об этом же говорит и Ганувер в диалоге с Дигэ. Ниточкой, соединившей Дюрока с новой любовью, стала мелодия (метонимический медиатор): «*Я шёл утром по береговому песку и услышал, как кто-то играет на рояле в доме, где*

я вас нашёл, Молли. Точно так было семь лет тому назад, почти в той же обстановке. Я шёл тогда к девушке, которой более нет в живых. Услышав эту мелодию, я остановился, закрыл глаза, заставил себя перенестись в прошлое и на шесть лет стал моложе» [4, с. 118]. И здесь снова перцептивное восприятие времени – «заставил себя перенестись в прошлое и на шесть лет стал моложе». Образом умершей девушки соединяются два звена – Дюрок и Ганувер. Известен подлинный случай, произошедший с самим А. С. Грином. Он любил девушку, и она отвечала ему взаимностью. Как-то вечером, по рассказу Н. Вержбицкого, она сказала слово «Прощай!». А. С. Грин был один. На другой день он послал телеграмму, и ему ответили, что девушка скончалась от сердечного приступа [2, с. 225]. Словно в зеркале, реальное событие преломляется в вымысле.

Концепт «зеркало» – один из стержневых звеньев символической цепи романа. Вот Ганувер говорит Дигэ о своем компаньоне: «Я не забывал о нём. Он умер, (...) это произошло неожиданно. Впрочем, у него был **странный характер**» [4, с. 41]. Но именно так отзывался Дюрок о Санди: «Ты, Санди, или большой плут, или **странный характер** (...)» [4, с. 10]. Зеркальные половинки – Санди и Молли как женское и мужское начала в их единстве (андрогин) – акцентированы и сценой переодевания в женское платье Санди, общим недугом – страдание от мигрени. Принцип зеркальности проявляется и во временном отражении событий. Ганувер утверждает, что та девушка, его компаньон, умерла, но Молли жива, а именно ей приписывается совместная находка и строительство замка из песка.

Если Ганувер после золотой находки путешествует четыре года, значит, ему было 24, а Молли в момент их встречи всего 13 лет. Разница в одиннадцать лет? Можно допустить, что под влиянием винного угара, тоски, болезни (порок сердца), Ганувер смешивает прошлое с настоящим, даже, возможно, бредит. Поэтому для него Молли умерла, когда, спустя четыре года, отказала во встрече с ним. Как главному действующему персонажу Санди в тексте романа шестнадцать, но, как нарратору, ему значительно больше: «Я слушал – и каждое его слово запоминал навсегда, но не буду приводить всего, иначе на склоне лет опять ярко припомню этот час и, наверно, разыграется мигрень» [4, с. 66].

Топос, где происходит основное действие романа, это дом Ганувера. Параллельно образ дома-сюрприза для любимой создает и автор «Великого Гэтсби» (1925). Такое как бы зеркальное наложение удивительно тем более, что сам роман Т. Фицджеральда был переведён значительно позже, однако первая экранизация вышла в 1926 году. Не могла ли она появиться тогда же и на отечественных экранах и вдохновить А. С. Грина на оригинальную разработку аналогичного мотива?

Зеркальное отражение окружения Молли, её братьев и псевдожениха Лемарена находим и в окружении Ганувера – Дигэ, Галуей, Томсон, которых объединяет общая цель – завладеть золотой цепью. Именно для них цепь – кумир,

золотой телец. Змея-Дигэ – таков смысл, вытекающий из тесноты словесно-смыслового ряда следующего фрагмента: «Из-под её чёрных ресниц, поднявшихся страшно тихо, дрожа и сверкая, выполз помрачённый взгляд – странный и глухой блеск; только мгновение сиял он» [4, с. 42].

Чернота души Дигэ акцентирована близостью к статуе чёрной женщины, глухим блеском взгляда; чистота Молли – белизной её платья и жемчужным ожерельем. Сама собой возникает аналогия из области алхимии: Дигэ – Sol niger – «чёрное солнце» [напр., 11]. Собственно, это теневая ипостась души Ганувера – мир его амбиций и иллюзий. Смерть Ганувера от разрыва сердца аллегорически может быть воспринята как смерть личного Я и разрыв цепи, приковывающей героя к профанному миру. Другая, белая, ипостась души героя – Молли как символическая проекция идеи освобождения души из темного мира. Подземный или подводный мир замка по аналогии может быть воспринят как репрезентативен сферы бессознательного. В этот замкнутый мир «Золотой цепи» (так назван дворец Ганувера) спускается Санди, чтобы принять участие в спасении и воскрешении страдающей там души (аллюзия на миф о Минотавре).

Допустимо также, что писатель в образе золотой цепи выражает мысль о процессе творчества: «Для меня вдохновение – это хорошее, спокойное состояние в часы писания, когда все идет стройно, не цепляясь, как цепь, – звено за звеном» [2, с. 403]. В сатирическом ракурсе образ цепи отсылает к факту из жизни писателя – посещение им литературного салона некой баронессы. Об этом читаем у В. Рождественского, приводящем слова хозяйки: «Я обязательно должна вам прочесть свой новый стихотворный цикл «Соблазны змия» – в двенадцати звеньях» [6, с. 282]. Ровно столько же оборотов имеет цепь и в романе, где она сравнивается со змеей.

Образ цепи возникает и при сравнении дворца Ганувера с кинематографическим домом. Действительно, мелькание проёмов дверей и ниш при быстром вращении лифта напоминает движение киноплёнки (ещё одна проекция образа змеи как символа альтернативного, вымышленного, заповедного мира *тайного в явном* [4, с. 106]. И этим миром, несомненно, является мир воображения, проявленный в произведениях искусства.

Такая поливалентность характеризует почти каждый символический образ. Так, цепь-змея – это и лукавый искуситель – для Дигэ, Томпсона, Галуэя, и Уроборос как образ Вечности, Вселенной, где обитают *живые* души. Моделью Вселенной является дом Ганувера, который называют то дворцом, то замком, то зданием. В архетипе число двенадцать – символ мироустройства, а дом, как и его хозяин, носящий имя горы Эверест, и представляет такую архитектурную реминисценцию о Великом Архитекторе Вселенной. В иррациональной проекции это и невещественный храм духа [напр., 14, с. 578].

Образ цепи-змеи в романе играет и сюжетоорганизующую роль. Так, устами Санди автор говорит о цепи случайных событий, разворачивающейся *вспыхивающим инуrom, складывающийся затейливо под ногами* [4, с. 17].

Выводы. Как показывает анализ, пространство романа «Золотая цепь» – пространство полифоническое, интегрирующее референтный локус (корабль, экстерьер и интерьер дворца Ганувера, гавань, Сигнальный Пустырь), интертекстуальные ассоциации, метатекстовые и экзистенциальные наслоения, смысловые связи на основе метонимических или метафорических отношений, симвообразы персонажей с *золотыми, живыми* сердцами (Дюрок, Санди, Эстамп, Молли и другие). Название инвариантного симвообраза вынесено в заглавие, в фокусе которого концентрируются противоположные смысловые полюса, такие, как мироздание, цикличность, свет, с одной стороны, и мрак, безысходность, западня – с другой, что обусловлено структурно-семантической амбивалентностью символа.

Литература

1. Вежицкая А. Метатекст в тексте / А. Вежицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII (Лингвистика текста) / Сост. Т. М. Николаева. – М. : Прогресс, 1978. – С. 402–421.
2. Воспоминание об Александре Грине / Сост. Вл. Сандлер. – Л. : Лениздат, 1972. – 607 с.
3. Гайер К. Е. Герменевтика и интерпретативная семиотика в работах У. Эко / К. Е. Гайер. – Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2014. – № 21. – С. 19–22.
4. Грин А. С. Золотая цепь / А. С. Грин. – Южно-Сахалинск : Дальневосточное книжное издательство, Сахалинское отделение. – 1987. – 239 с.
5. Грин А. С. Собр. соч. : в 6 т / [общ. ред. В. Россельс]. – М. : Правда, 1965. – Т. 5
6. Жизнь Александра Грина, рассказанная им самим и его современниками / Сост. В. Ковский. – М. : Изд-во Литературного института им. А. М. Горького. – Феодосия : ИД Коктебель, 2012. – 557 с.
7. Жолковский А. К. How to Show Things with Words (Об иконической реализации тем средствами плана выражения) // Жолковский А. К., Щеглов Ю. К. Работы по поэтике выразительности : Инварианты – Тема – Приёмы – Текст. – М., 1996. – С. 77–92.
8. Ляхович А. Витки и оковы «Золотой цепи» Александра Грина. [Электронный ресурс] / А. Ляхович. – Режим доступа : grinlandia.narod.ru/articles/Vitki_i_okovy_Zolotoj_cepj.htm
9. Олеша Ю. К. Ни дня без строчки // Олеша Ю. К. Зависть. Ни дня без строчки. Рассказы. – М. : Известия, 1989. – С. 343–612.
10. Пропп В. Морфология волшебной сказки / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 2001. – 144 с.
11. Символизм алхимии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.symbolizm.ru
12. Тарасенко Н. Дом Грина / Н. Тарасенко. – Симферополь : Таврия, 1979. – 94 с
13. Шевцова Г. И. Мотив золотой цепи в творчестве А. С. Грина. [Электронный ресурс] / Г. И. Шевцова. – Режим доступа : www.superinf.ru
14. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Сост. К. Королёв. – М. : Эксмо, СПб. : Мидгард, 2008. – 608 с.

Статью отримано 3.10.2015 р.

Романенко В. А.

СИМВОЛІЧНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ О. С. ГРІНА «ЗОЛОТИЙ ЛАНЦЮГ» («ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»)

Метою статті є спроба розкрити структуру символічного простору роману О. С. Гріна «Золотий ланцюг». Об'єкт аналізу – конституенти символічного простору: топос як місце дії, що включає інтер'єр, екстер'єр, природний ландшафт; інтертекстуальні та метатекстові маркери, які організують текстовий простір твору; символізми, що формують символічний простір тексту. У роботі використано методи семіотичного, герменевтичного, інтертекстуального, опозитивного та компонентного аналізу. Результатом дослідження є виявлення того, що ланками, які поєднують текстову тканину роману є символізми ланцюга, змії, будинку, дерева, дзеркала та інші. Поліфонічний простір роману «Золотий ланцюг» інтегрує референтний локус, інтертекстуальні асоціації, смислові зв'язки на ґрунті метонімічних або метафоричних відносин між символічними індексами, символізми персонажів. Ключовий образ-символ золотого ланцюжка є полівалентним. Це і лукавий спокусник – для Діге, Томпсона, Галуєя, – і відображення Всесвіту, де мешкають живі душі. Образ ланцюга-змії відіграє в романі сюжетотворюючу та композиційну роль. Практичне застосування результатів дослідження можливо в практиці навчання студентів методам і прийомам лінгвосеміотичного аналізу символічного простору літературного твору з метою заглиблення у перспективу його прочитання.

Ключові слова: символізм, простір, інтертекст, мета текст.

Romanenko V. A.

SYMBOLIC SPACE IN THE NOVEL OF A. S. GREEN «ZOLOTAYA TSEP'» («GOLDEN CHAIN»)

The purpose of the article is an attempt to reveal the structure of the symbolic space of the novel by A. Green "Golden Chain". The object of analysis are the constituent parts of symbolic space: the topos as the place of action, including the interior, exterior, natural landscape; intertextual and metatextual markers that organize the text space of the work; symbol images forming the symbolic space of the text. We used methods of semiotic, hermeneutic, intertextual, oppositional and component analysis. The study revealed that the main images binding the text of the novel are such symbol images as chain, snake, house, tree, mirror and others. Polyphonic space of the novel "The Golden Chain" integrates the referent locus intertextual associations, semantic-based communication metonymical or metaphorical relationship between symbolic indexes, symbol images of the characters. The key image-symbol of the golden chain is polyvalent. This wicked tempter – for Dige, Thompson, Galway – and a reflection of the universe, inhabited by living souls. The image of the chain-snake in the novel organizes the plot and the composition of the novel. Practical usage of research results is possible in the practice of teaching methods and techniques of lingvosemiotic analysis of the symbolic space of a literary work, deepen the perspective of his reading.

Key words: symbol image, space, intertext, metatext.

УДК 811.161.1'38'42: 159.942.31:001

И. А. Синица

Киевский национальный лингвистический университет,
доктор филологических наук, старший научный сотрудник,
профессор кафедры украинской филологии и славистики

**НЕЙТРАЛЬНОСТЬ И ЭКСПРЕССИВНОСТЬ
КАК РЕЛЕВАНТНЫЕ СВОЙСТВА НАУЧНОГО ТЕКСТА**

В статье рассматривается вопрос определения основных признаков научного стиля. Анализ традиционных описаний основных черт научного стиля современного русского литературного языка подтверждает общую тенденцию науки к стандартизации, абсолютизации, технократизму. Признание таких свойств научного стиля как абстрактность, логичность, нейтральность и др. в качестве главных, по мнению автора статьи, не соответствует свойствам, которые проявляются в конкретных текстах. Абсолютизация одних характеристик за счёт других приводит к исключению из текста автора, субъекта познания. Лингвостилистические исследования последних лет устраняют данную несправедливость. Автор статьи предлагает описывать свойства стиля как отражение дихотомического единства категорий «субъективное» и «объективное» в языке. Такой подход позволит максимально приблизить теоретические описания научного стиля к реальным текстам. Свойства, определяемые традиционно как противоположные, получают возможность оцениваться как релевантные. В конце статьи предложены некоторые направления последующих исследований текстов научного стиля.

Ключевые слова: научный стиль, текст, субъективность, объективность, экспрессивность, нейтральность, автор.

Постановка проблемы. Любая деятельность человека, в том числе и речевая, является результатом взаимодействия субъективных и объективных факторов. Наличие индивидуальных (субъективных) и коллективных (объективных) начал в стилистических особенностях текста – факт общепризнанный и глубоко изученный. Этим объясняется, на наш взгляд, и преимущественное внимание исследователей к изучению проявлений индивидуальных особенностей автора в тексте произведения не только с точки зрения отражения его индивидуально-личностных свойств, но и интерпретация этих черт с точки зрения отражения коллективного опыта. Такой анализ в многочисленных исследованиях осуществляется как с позиций лингвистической поэтики, так и с позиций лингвостилистики в целом.

Стилистика является одной из немногих филологических дисциплин, в центре внимания которой находился человек ещё задолго до активизации антропоцентрически ориентированных исследований. Именно стилистика наиболее тесно, по признанию многих учёных, связана с субъективной стороной в языке [10, с. 188]. Эту связанность объясняют определённой ролью интуиции,

субъективным восприятием, некоторой двусмысленностью, которые «в стилистике при всём желании невозможно сбросить со счетов» и которые «надлежит лишь привести в некоторое логическое соответствие с общими принципами отношения исследователя к объекту исследования в том случае, когда исследователь – носитель того языка, который он исследует» [5, с. 97]. То есть субъективное в стилистике, как и в языке в целом, исходит от личности, создающей или анализирующей текст.

Одновременно стилистика признаётся дисциплиной, предметом анализа которой являются «те языковые привычки и те формы употребления языка, которые действительно являются коллективными» [4, с. 258], общепризнанными, то есть обладающими относительной объективностью.

Результатом синтеза индивидуально-авторских свойств текстов одного стиля являются текстовые категории как объективные функционально-стилистические характеристики, реализуемые определённым набором языковых средств. В связи с этим любой стилистический анализ текста связан с поиском как объективных свойств, представленных в виде перечня в любом из описаний конкретного стиля, так и с поиском субъективных характеристик, часто интерпретируемых как «отклонения» от стилистических норм и как проявления творческой (речевой) индивидуальности автора текста. Вопрос о сочетании объективного и субъективного компонентов звучит чрезвычайно остро относительно научных текстов.

Стереотипное представление о научном стиле как о стиле нейтральном, логичном, абстрактном (черты, называемые практически в любом описании научного стиля) очень часто разрушается при знакомстве с конкретными текстами. Являясь образцом научного стиля изложения, созданным в соответствии с заранее заданными стилистическими ориентирами, которых придерживается исследователь, каждый из этих текстов – результат познания автора (или авторского коллектива), представляющего своё мнение по какому-либо вопросу. Следуя стилистическим канонам, с одной стороны, автор (учёный) обязательно отклоняется от них и расставляет свои акценты, актуализируя собственные интенции, с другой.

Учёный, к какой бы отрасли науки он не принадлежал, прежде всего является личностью творческой. Грани творческого потенциала учёного располагаются как непосредственно в научной, так и в языковой сферах. Если о научном творчестве исследователя мы судим по многоаспектности, глубине и оригинальности подходов в решении научных проблем, то языковое творчество автора-учёного проявляется в таком отборе лингвистических средств, с помощью которого его мысли и идеи становятся доступными читателю.

Целью данной статьи является определение возможности сочетания нейтральности и экспрессивности как релевантных свойств текстов научного стиля изложения, отражающих дихотомию категорий «субъективное» и «объективное» в тексте.

Изложение основного материала. Для языковедческих исследований понимание экспрессивности связано, прежде всего, с не-нейтральностью, деавтоматизацией, с помощью которых достигается выразительность, яркость речи. Способностью придавать высказыванию экспрессивности обладают единицы любого языкового уровня, поэтому чаще говорят о совокупности семантико-стилистических признаков какой-либо единицы языка, «которые обеспечивают её способность выступать в коммуникативном акте как средство субъективного выражения отношения говорящего к содержанию или адресату речи» [6, с. 591]. К языковым средствам, обладающим способностью создавать экспрессивность в тексте, относят фонетические средства (акцентные, интонационные и др.), морфологические ресурсы (ласкательные или уничижительные аффиксы), лексические единицы (слова с оценочным компонентом в семантике, междометия, усилительные частицы), синтаксические средства (порядок слов, повторы, эллиптические конструкции). Имея языковую природу, экспрессивность прежде всего проявляется в речевой деятельности. Неслучайно, определяя экспрессивность, В. Н. Телия характеризует её как «совокупный продукт, выражение некоторого итога, создаваемого целым рядом субъективно ориентированных и эмоционально окрашенных отношений субъекта речи к обозначаемому» [18, с. 6]. Исследовательница, на наш взгляд, подчёркивает взаимосвязь психологического состояния человека и выражение, передачу этого состояния различными способами и средствами.

Определяя экспрессивность как текстовую категорию, В. А. Маслова характеризует её как систему языковых средств и приёмов, которая позволяет наиболее выразительно представить содержание текста и отношение к нему автора, вследствие чего оказать воздействие на личность реципиента, его эмоциональную, интеллектуальную и волевую сферы, его сознание и поведение. Экспрессивность текста, таким образом, является важнейшим условием реализации прагматической функции, связанной прежде всего с субъектом текстотворчества и текстовосприятия. По мнению исследовательницы, общая экспрессивность текста есть интегральный результат реализации таких родовых планов текста, как эмотивность, образность, оценочность, интенсивность, стилистическая маркированность, структурно-композиционные свойства и подтекстовые явления. В процесс создания экспрессивности текста вовлечены и видовые планы текста, среди которых называются событийный, метафорический, символический и т. д. [13, с. 9–10]. Исследование экспрессивности связано с описанием речемыслительной (текстовой) деятельности субъекта познания, выраженной в разнообразной форме.

Говоря о научных текстах, как уже упоминалось выше, прежде всего, отмечают нейтральный характер изложения, обусловленный исторически сложившимся «аскетическим» стандартом научного стиля, предполагающим подчинение эмоционального начала авторского «Я» нормам рациональности, понятийности и логичности. Поэтому, как замечает Е. А. Баженова,

«лично-психологические детерминанты самого творческого процесса учёного остаются «за текстом», в подготовительном материале» [2, с. 168]. Подобные «предтекстовые» материалы Э. М. Чудинов называет «строительными лесами научной теории», которые нет необходимости оставлять рядом с возведённой конструкцией доказанного нового знания [20, с. 361]. Социологи также указывают на «обезличенность» продуктов научного творчества: «К сожалению, “аскетическая традиция”, берущая начало, видимо, с Ньютона и породившая в те времена ханжескую скромность обычаев английских средневековых церковных университетов (Кембридж), заставляет многих авторов вплоть до сегодняшнего дня тщательно убирать из научных сообщений всё то, что, по их мнению, не относится непосредственно к излагаемым результатам, использованным методам» [9, с. 108–109].

Вопрос о принадлежности / непринадлежности эмоционально-экспрессивных черт научному стилю в целом и конкретному тексту в частности имеет богатую историю и различное решение. Так, Т. Сэйвори считает, что научный способ изложения апеллирует исключительно к разуму и логике, поэтому совершенно исключает использование экспрессивных как составляющих научный фон текста: «Эмоции только мешают научной объективности» [22, с. 107]. Такого же мнения придерживается и В. А. Чабаненко [19].

Иное решение вопроса об экспрессивности научного стиля было заложено в труде Ш. Балли «Французская стилистика». В соответствии с данным подходом сегодня мы наблюдаем несколько вариантов решения данного вопроса. С одной стороны, допускается вхождение в научный труд экспрессивных элементов, но только в качестве иностилевых, хотя и органически сочетающихся с целями и задачами данной работы [15]. С другой стороны, считается, что эмоционально-экспрессивное начало «даже нельзя рассматривать ... как иностилевое; тем более, что в контексте научной речи они приобретают своеобразные функции, вытекающие из специфики научного мышления и общения» [21, с. 24].

Экспрессивность как основную характеристику украинской научной публицистики XIX – начала XX в. выделила в своих работах Н. В. Зелинская [8]. Исследовательница связала повышенную эстетичность, поэтичность научного украинского текста с исторической дискриминацией украинской научной литературы, обернувшейся для неё определённой исторической компенсацией: проиграв в тематике произведений, она выиграла в их эстетике. И хотя в этом пункте мы не совсем солидарны с высказанным мнением, нельзя не согласиться с главным. Анализируя структурно-семантические уровни (полемичность, диалогичность, образность) и коммуникативно-прагматические составляющие (тематика, литературная форма, средства выразительности, жанры) поэтики научного изложения, автор пришла к выводу об эстетической ценности научной литературы исследуемого периода. «Сильные языковые личности» украинских учёных-гуманитариев, в числе которых Н.В. Зелинская анализирует творчество И. Франко, В. Самийленко, О. Маковей, М. Грушевского, И. Пулюя,

Н. Сумцова и мн. др., свою «эстетическую свободу» проявили в выборе средств выразительности своих научных сочинений, в то же время оставаясь привязанными к национально, культурно детерминированным эстетическим реалиям [8, с. 2, 25].

Анализируя русские тексты украинских гуманитариев XIX в., мы обратили внимание на тот факт, что, сравнительно с современными образцами научного творчества, эти тексты отличаются образностью, поэтичностью изложения [17]. При этом неоднократно встречаются языковые средства, эксплицирующие авторское присутствие в тексте, помогающие автору обратить читательское внимание на конкретную содержательную информацию. Приведём некоторые примеры из статей М. А. Максимовича: 1) «*Вот первое наследие нашей страны от древней Эллады, перешедшее сюда вместе с переселенцами!*» [12, с. 202]; 2) «*Нет, то было огнедышащее извержение народной мести и вражды, целый век копившейся под гнётом Унии...*» [12, с. 218]; 3) «*Сколько веков пронеслось над этими стрелами!*» [12, с. 214]; 4) «*Вот какую «колонизацию» зачали тогда поляки в тяготевавшей к ним заднепровской Украине!*» [11, с. 243]; 5) «*Какой же враждебный дух произвёл сии роковые перемены?... Главной виной тому было гонение веры...*» [11, с. 247]. Здесь находим разноуровневые языковые средства (лексико-семантические, морфологические, синтаксические), участвующие в выражении категории экспрессивности, подчёркивающие неравнодушное отношение исследователя к предмету описания, демонстрирующие ход его мыслей. Первый и четвёртый примеры выглядели бы вполне нейтральными, если бы не указательная частица *вот* и восклицательный знак в конце предложения, подчёркивающий их эмоционально-экспрессивную окрашенность. В сочетании с семантико-синтаксическими особенностями предложения восклицательный знак – любимый приём автора-учёного, изменяющий нейтральную тональность научного текста (примеры 1, 3, 4). Вопросно-ответные комплексы также способствуют экспликации познавательной деятельности автора, выделяя в тексте наиболее значимые для него моменты (пример 5).

Несомненно, даже приблизительные количественные подсчёты предложений, содержащих и не содержащих экспрессивно окрашенные элементы, говорят о преобладании нейтральных высказываний. Такие данные несколько не противоречат нашему пониманию экспрессивности как «подчёркивания» наиболее важной с точки зрения автора информации, интенсификации его внимания при создании текста и внимания читателя при его чтении. Наличие языковых средств, способных передавать психологическое, эмоционально-экспрессивное, состояние автора при создании текста уже в период формирования и развития научного стиля изложения русского литературного языка свидетельствует о параллельности существования текстовых категорий нейтральности и экспрессивности.

Вопрос об эмоционально-экспрессивной окрашенности современных текстов научно-популярного подстиля, как правило, получает положительный ответ независимо от сферы научных описаний автора, о чём красноречиво

свидетельствуют многочисленные исследования последних десятилетий [3]. В текстах академического подстиля также привлекают внимание исследователей языковые средства, влияющие на восприятие научной информации читателем. Именно они стали предметом изучения в целом ряде научных изысканий [7].

Признание данных фактов требует переоценки дифференциальных признаков научного стиля. Необходимо помнить, что, определяя дифференциальные свойства, характерные для научного стиля в целом, говорят о его эмоционально-экспрессивной нейтральности, но при этом указывают на возможные проявления экспрессивности в научном тексте. Возможно, что экспрессивность относится к числу подчинённых признаков и находит некоторое сопротивление со стороны других стилевых черт научной речи. Но то, что элементы эмоционального способны проникать в научную литературу, а проникнув, сосуществовать, «уживаться» с элементами нейтральными в эмоциональном отношении, несомненно. «В подлинно научном стиле... экспрессивность – эмоциональность естественна и необходима, так как она обычно усиливает, оттеняет уже аргументированную логически мысль автора» [14, с. 142].

Хотелось бы вспомнить слова К. Ажежа, которые могут, на наш взгляд, объяснить мнение стилистов, так превозносящих абстрактность, нейтральность и логичность в качестве дифференциальных признаков научного стиля. Анализируя современное состояние лингвистики, исследователь указывает на сочетание в ней противоположных черт: замкнутость и взаимодействие, технократизм и абстрактность и др. Учёный резюмирует: «...лингвистика, изучая самое человеческое, что есть в человеке, не может быть замкнутой областью знания. ...Одержимость научностью придала её облику ложную строгость, равную которой нельзя обнаружить более нигде, включая самые точные науки. Увлечение формальной записью в конце концов загнало её в тесную келью технического дискурса, так что с трудом можно представить себе, что предметом этого дискурса может быть человек говорящий. ...человеческое превращается в нём в предельную абстракцию, а слова не говорят ни о чём» [1, с. 279].

Выводы. Несмотря на соотнесённость субъективного с человеком, а объективного с тем, что существует вне нас, и в философии, и в языкознании единодушно признаётся их корреляция, взаимодействие, особенно в рамках теории познания. «Сознание человека представляет собой единство объективного и субъективного. Субъективное в значении активности субъекта познания и практики необходимо для достижения объективного знания» [16, с. 184]. Поэтому субъективность в языке обычно связывается со способностью говорящего присваивать себе язык в процессе его применения. А знания, представленные различными грамматическими, лексико-семантическими, синтаксическими, стилистическими категориями языковой системы и отражающие специфическое видение окружающего мира, свойственное языковому коллек-

тиву на определённом этапе его развития, как итог коллективного языкового освоения действительности рассматриваются как объективные.

Именно поэтому мы считаем необходимым говорить о научных текстах как о сочетающих в себе противоположные черты, отражающие объективные и субъективные свойства как результат научного познания окружающего мира отдельными субъектами, опыт которых создаёт основания для объективной картины мира. Как показывают наши наблюдения, экспрессивность связана прежде всего с интенсификацией, во-первых, изложения, а затем и восприятия информации научного (или другого по стилю) текста. Цель использования средств выражения экспрессивности – повлиять на восприятие информации читателем, активизировать внимание адресата в процессе декодирования авторских интенций, заставить его увидеть главное в тексте. По нашему убеждению, излишняя сухость, нейтральность изложения не только обезличивает текст, лишая его авторского начала, но и скрывает действительные реакции субъекта, отражающие его состояния на различных этапах творческого, познавательного, процесса. Несомненно, лаконизм необходим, но не такой, который обезличивает мысль. Отсутствие личностных черт не просто лишает научный труд обаяния индивидуальности, но приводит к ощутимым потерям в содержательном плане. Анализируя научные тексты, мы не должны забывать о том, что наука – это живая человеческая практика, вбирающая в себя и страсть, и радости, и трудности, которые обязательно отражаются в особенностях выражения мыслей. Личность, создающая текст (в том числе и научный), необходимо обуславливает наличие всего спектра текстовых характеристик, имеющих личностное, субъективное начало. В связи с этим фактом, описывая научный текст, мы не должны оставлять в стороне такие его черты, как образность, оценочность, экспрессивность.

Перспективы дальнейших исследований. Изучение данных свойств, во-первых, в различных жанрах научного стиля (монография, статья, рецензия и т. д.), во-вторых, в текстах, принадлежащих к разным наукам (гуманитарным, техническим, естественным и т. д.), в-третьих, в текстах разных стилей (художественном, научном, деловом и т. д.) может стать объектом не одной исследовательской работы.

Литература

1. Ажеж К. Человек говорящий : Вклад лингвистики в гуманитарные науки : Пер. с фр. / К. Ажеж. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Баженова Е. А. Эпистемическая ситуация : развитие понятия / Е. А. Баженова // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь, 2000. – С. 154–179.
3. Болдак И. А. Денотативная экспрессивность в научно-популярном тексте / И. А. Болдак // Лингвистика и методика в высшей школе : Сб. науч. ст. – Гродно, 2010. – Вып. 2. – С. 1–15; Гнедько Т. Н. Функционально-стилевой статус научно-популярного текста / Т. Н. Гнедько // Наукові записки НДУ ім. М. В. Гоголя. Філологічні науки. – 2014. – Кн. 2. – С. 47–52; Крюкова В. Ф. Лингвостилистические особенности языка научно-популярной литературы по лингвистике : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. Ф. Крюкова. – Белгород, 2001. – 216 с.; Курбанова З. Ф. Диалогичность научной прозы в аспекте экспрессивности и

- прагматики : На матеріалі спеціальної літератури по фізиці : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / З. Ф. Курбанова. – Махачкала, 2004. – 172 с. і др.
4. *Винокур Г. О.* О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Учпедгиз, 1960. – Ч. 2. – С. 243–263.
  5. *Винокур Т. Г.* Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
  6. *Гридин В. Н.* Экспрессивность / В. Н. Гридин // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 591.
  7. *Дядюра Г.* Категория экспрессивности в современных научных текстах / Г. Дядюра, Д. Колесник // Управление и образование. – 2011. – Т. VII (2). – С. 21–25; *Милованова Н. Я.* Экспрессивность в стиле научной прозы : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Я. Милованова. – Пермь, 1982. – 192 с.; *Скрипак И. А.* Экспрессивный синтаксис в текстах научного дискурса / И. А. Скрипак // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 4–2 (22). – Ч. 2. – С. 170–173; *Хохловская О. Г.* Учёные – тоже люди, и ничто эмоциональное им не чуждо. К вопросу об эмоциональности научных текстов / О. Г. Хохловская // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 1 (292). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 73. – С. 141–145.
  8. *Зелінська Н. В.* Поетика наукового тексту: українська наукова публіцистика XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.08 – журналістика / Н. В. Зелінська. – К., 2004. – 36 с.
  9. *Карцев В. П.* Социальная психология науки и проблемы историко-научных исследований / В. П. Карцев. – М. : Наука, 1984. – 308 с.
  10. *Колшанский Г. В.* Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский – М. : Наука, 1975. – 212 с.
  11. *Максимович М. А.* Киев являлся градом великим... / М. А. Максимович: Вибрані українознавчі твори / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису В. О. Замлинський; Приміт. І. Л. Бутича. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.
  12. *Максимович М. О.* Вибрані історико-красназавчі твори / М. О. Максимович // Бойко Н. І. Михайло Максимович – навкі з рідним краєм. – Черкаси: Видавець О. Ю. Вовчок, 2004. – С. 163–246.
  13. *Маслова В. А.* Онтологические и психолингвистические аспекты экспрессивности текста : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.19 / В. А. Маслова. – Минск, 1992. – 451 с.
  14. *Милованова Н. Я.* Наблюдения над средствами экспрессивности научной речи / Н. Я. Милованова // Исследования по стилистике. – Вып. 5. – Пермь, 1976. – С. 140–150.
  15. *Разинкина Н. М.* О понятии стереотипа в языке научной литературы (к постановке вопроса) / Н. М. Разинкина // Научная литература. Язык, стиль, жанры. – М. : Наука, 1985. – С. 33–47.
  16. *Серебренников Б. А.* Роль человеческого фактора в языке : Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 244 с.
  17. *Синица И. А.* Языковая личность учёного-гуманитария XIX века / И. А. Синица. – К. : ИД Дм. Бурого, 2006. – 352 с.
  18. *Телия В. Н.* Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности / В. Н. Телия, Т. А. Графова, А. М. Шахнарович [и др.]; отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 5–35.
  19. *Чабаненко В. А.* Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 165 с.; *Чабаненко В. А.* Стилїстика експресивних засобів українська мови: Монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
  20. *Чудинов Э. М.* Строительные леса научной теории и проблема рациональности / Э. М. Чудинов // Идеалы и нормы научного исследования. – Минск : Изд-во БГУ, 1981. – С. 361–380.
  21. *Язык и стиль научной литературы* / Под ред. М. Я. Цвиллинга. – М.: Наука, 1977. – 295 с.
  22. *Savory T.* The language of science / T. Savory. – Ld., 1953. – 196 p.

Статтю отримано 20.09.2015 р.

Синиця І. А.

НЕЙТРАЛЬНІСТЬ І ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК РЕЛЕВАНТНІ ВЛАСТИВОСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто питання визначення основних ознак наукового стилю. Аналіз традиційних описів основних рис наукового стилю сучасної російської літературної мови підтверджує загальну тенденцію науки до стандартизації, абсолютизації, технократизму. Визнання таких властивостей наукового стилю як абстрактність, логічність, нейтральність та ін. як головних, на думку автора статті, не відповідає властивостям, які виявляються в конкретних текстах. Абсолютизація одних властивостей за рахунок інших спричиняє виключення з тексту автора, суб'єкта пізнання. Мовностилістичні дослідження останніх років усувають дану несправедливість. Автор статті пропонує встановлювати і описувати властивості стилю як відображення дихотомічної єдності категорій «суб'єктивне» й «об'єктивне» в мові. Такий підхід дозволить максимально наблизити теоретичні описи наукового стилю до реальних текстів. Властивості, що визначаються традиційно як протилежні, набудуть можливості оцінюватися як релевантні. У кінці статті запропоновано деякі напрямки подальших досліджень текстів наукового стилю.

Ключові слова: науковий стиль, текст, суб'єктивність, об'єктивність, експресивність, нейтральність, автор.

Synytsia I. A.

NEUTRALITY AND EXPRESSIVITY AS RELEVANT PROPERTIES OF SCIENTIFIC TEXTS

The article discusses the question of determining the main features of scientific style. Analysis of the traditional descriptions of the main features of scientific style of the modern Russian literary language confirms the general trend of science towards standardization, absolutising, technocratism. The recognition of such scientific style' properties as abstract, consistency, neutrality, etc. as the principal does not correspond to the properties that are manifested as a specific texts properties. Absolutization of some characteristics at the expense of the other leads to the exclusion the author (the subject of cognition) from the text. Recent years studies in lingvostylistic resolve this injustice. The author proposes to describe the style properties as a reflection of the dichotomous unity of the categories of "subjective" and "objective" in the language. This approach will allow to approximate the theoretical description of the scientific style to the actual texts. Properties which are defined traditionally as the opposite, will be able to be evaluated as relevant. Some directions of the future scientific style texts studies offered at the end of the article.

Key words: scientific style, text, subjectivity, objectivity, expressivity, neutrality, author.

УДК 811.161.1'42:264-69:821.161.1"18+19"

Е. В. Сирота

Бэлцкый государственный университет имени Алеку Руссо, Бэлць, Молдова,
доктор (кандидат) филологических наук, конференциар (доцент)
зав. кафедрой славистики

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ
МОЛИТВЕННОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ
ЗОЛОТОГО И СЕРЕБРЯНОГО ВЕКОВ)**

*В статье рассматривается специфика реализации структурно-семантических значений молитвенного дискурса в контексте поэтической системы Золотого и Серебряного веков. Актуальность темы определяется необходимостью изучения содержательного и знакового пространства молитвенного дискурса, его аксиологической ценностью, а также недостаточной освещённостью в научной литературе. В связи с различной интерпретацией категорий дискурса, религиозного дискурса, молитвенного дискурса в работе сделана попытка представить сущность этих понятий. **Объект исследования** – молитвенный дискурс, **предмет** – специфика его реализации в художественном тексте. В исследовании использованы описательный, структурно-семантический, функциональный, культурно-исторический **методы**, метод дискурс-анализа. **Результаты** исследования могут найти применение в **практике** преподавания лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, теории коммуникации. Молитвенный дискурс представляет собой явление эволюционного характера, манипулирующее на грани художественного новаторства и следования православной традиции, определённым образом концентрируя в себе идею духовности, веры. Проведённый анализ позволил с лингвистических позиций подойти к раскрытию концептуальной картины мира человека, познающего в молитве бога и окружающий мир.*

Ключевые слова: дискурс, молитва, молитвенный дискурс, поэтическая система, концепт, структура.

В настоящее время в лингвистике завоёвывает всё более уверенные позиции антропоцентрическая исследовательская парадигма, что способствует осмыслению языковых категорий, непосредственно связанных с говорящим субъектом. Особое место в ряду этих категорий занимает дискурс. Языковеды осуществляют анализ разных типов дискурса. Однако достаточно слабо освещены проблемы возрождающихся традиций в жизни постсоветского человека, например, актуализация в рамках православия коммуникативной ситуации общения человека с Богом, что находит своё отражение в религиозном и, в частности, молитвенном дискурсе.

Актуальность лингвистического исследования молитвенного дискурса определяется необходимостью изучения его содержательного и знакового про-

странства, аксиологических ценностей, а также недостаточной освещённостью в научной литературе.

В данном исследовании делается попытка выявить специфику молитвенного дискурса Золотого и Серебряного веков на разных уровнях языковой системы (лексическом, синтаксическом, функциональном); описать соотношение религиозного канона и художественного молитвенного дискурса.

До недавнего времени религиозные тексты, в частности, тексты молитв не становились объектом лингвистического исследования. Лишь в конце XX века в отечественной лингвистике наметился интерес к исследованию религиозных текстов, обусловленный изменением системы ценностей общества, изменившимся отношением к религии.

Из многообразия религиозных жанров лингвистическому анализу в различных аспектах подвергались переводы религиозных текстов на современные литературные языки [4; 5], библейские паремии [6], проповеди [7].

К проблемам собственно молитвенного дискурса обращались такие исследователи, как О. А. Прохватилова, Э. М. Афанасьева и др.

Молитва как тип текста воплощает в себе сущность религии – связь человека с богом; наиболее ярко, в концентрированной форме отражает картину мира религиозного человека. Понятие молитвы тесно связано с понятием канона. Канон в православии – правило или свод правил, остающихся неизменными долгое время и обязательными для всех христиан. Молитвенный канон проявляется в его структуре, закреплённой веками.

До сих пор молитвенный дискурс был предметом исследования главным образом в богословской литературе, связанной с его теологическим и нравственным осмыслением.

Вопросы, связанные с дискурсом, разными исследователями рассматриваются по-разному. До сих пор нет единого понимания и общепринятой дефиниции дискурса, что обусловлено многоаспектной природой данного понятия. Разнобой в трактовке дискурса объясняется широкой сферой его распространения (семиотика, психология, теория коммуникации, социолингвистика, юриспруденция, логика, педагогика, теория и практика перевода). В данной работе мы будем понимать дискурс как единицу языка больше предложения, актуализируемую как в устном, так и в письменном модусах, в содержательном плане обусловленной экстралингвистическим контекстом во всём многообразии идеологических, социокультурных и других факторов.

В дискурсивной иерархии молитвенный дискурс является разновидностью религиозного дискурса, который, в свою очередь, относится к институциональному типу коммуникации.

Ценности религиозного дискурса сводятся к признанию существования Бога и вытекающей отсюда идеи ответственности человека перед Творцом, к признанию истинности данного вероучения и его догматов, к признанию религиозно обусловленных моральных норм. Системообразующими концепта-

ми религиозного дискурса являются концепты «Бог» и «вера». Концептуальное пространство религиозного дискурса формируется как специфическими концептами, характерными для данного типа общения («вера», «Бог», «дух», «душа», «храм»), так и концептами, являющимися общими для религиозного дискурса с другими типами общения, но получающими специфическое преломление в данном дискурсе («любовь», «закон», «наказание» и др.). Концепты религиозного дискурса могут функционировать в различных нерелигиозных контекстах, приобретая особые оттенки значения, с другой стороны, нейтральные (никак не связанные с религиозной сферой) концепты получают особое преломление в рамках религиозного дискурса. Жанры религиозного дискурса: притчи, псалмы, молитвы, проповеди, исповеди.

В данной работе под молитвой понимается не жёстко закреплённое за определённой религиозной парадигмой явление, а вербальное и имплицитное обращение к объекту, который осознаётся как сакральный. Исследуемый вид дискурса обладает присущими только ему характеристиками, среди которых следующие:

- к числу участников коммуникации относится Бог, то есть молитва направлена на сверхадресата, который остаётся фактически «нем», отсюда споры о диалогичности / монологичности молитвенного дискурса;

- наличие тематической основы, исторически закреплённой за конкретной сюжетной схемой, которую можно определить как «сюжет-архетип» с тематической доминантой *желание* [2, с. 41–44];

- сферой функционирования молитвенного дискурса является общение в храме (главном религиозном институте) и вне храма, что широко представлено в творчестве писателей Золотого и Серебряного веков;

- функциями молитвенного (= охранного) дискурса являются апеллятивная, эмотивная, фатическая, информативная, инспиративная функции.

В качестве системы молитвенный дискурс оперирует характерными для него концептами. Аксиологическую парадигму молитвенного дискурса целесообразно рассматривать на конкретных примерах молитв, для этой цели мы рассмотрим поэзию Золотого и Серебряного веков, а именно то, как она отражает мировоззрение русского человека в переломный для отечества период. Важнейшими концептами оказываются «Бог», «душа», «прощение», «спасение», «наказание», «грех».

Следует различать церковный, канонический молитвенный дискурс и художественную молитву. Церковный молитвенный дискурс имеет определённую структурную композицию, то есть придерживается канона построения: личное общение, изложение предмета и оснований (просьба, благодарность или прославление), клишированные приёмы (анафора и синтаксический параллелизм). Построение традиционной молитвы происходит по определённому сформировавшемуся канону. Такая композиция нередко повторяется и в поэтическом молитвенном дискурсе, однако чаще всего художественный текст не содержит

всех элементов церковной молитвы. Так, в стихотворении А. С. Пушкина «Заутра с свечкой грошевою...» (1816) заявлена лирическая ситуация утренней молитвы перед образом:

*Заутра с свечкой грошевою
Явлюсь пред образом святым:
Мой друг! Остался я живым,
Но был уж смерти под косою:
Сазонов был моим слугою,
А Пешель – лекарем моим.*

Двоеточие в конце второго стиха предполагает развитие темы: призыв лирического героя к святому, изображённому на иконе. Формально тема призыва реализуется, но неожиданное обращение к святому «мой друг» преобразует религиозную ситуацию в светскую за счёт искажения онтологического центра, имяславской позиции молящегося (создаётся игровая ситуация лёгкой беседы с другом). Главная мысль утреннего Богослужения в христианской Церкви связана с восславлением «утреннююющей душой» (Пс. 62). Молитвенный дискурс в данном стихотворении иронически обыгрывается за счёт изменения нетрадиционного для молитвы обращения «Мой друг!» (устойчивая поэтическая формула в русской поэзии, закреплённая за посланием). Зафиксировав это обращение в начале стиха, Пушкин развивает традиционную для дружеских посланий тему преодоления смерти. У поэта ситуация обостряется тем, что «мой друг» одновременно и «святой образ».

В русской литературе есть случаи размывания религиозно-литературных границ. В качестве примера можно привести молитвенное творчество Н. В. Гоголя в произведении «На 1846 год» («Влеку меня к Себе, Боже мой, силой святой любви Твоей. Ни на миг бытия моего не оставляй меня: соприисутствуй мне в труде моем, для него же и произвёл меня на свет. Да совершая его, пребуду весь в Тебе. Отче мой! Тебя единого представляю день и ночь перед мысленные мои очи...»). Данный дискурс свидетельствует о богатом молитвенном опыте Н. В. Гоголя. С каноническим молитвенным дискурсом текст объединяют основные композиционные элементы молитвы: формы обращения в звательном падеже (*Боже, Отче*) и просьбы, выраженные повелительной формой глагола (*влеки, не оставляй, соприисутствуй*).

В композиционном отношении между религиозной и художественной молитвой есть существенное различие. Сакральный текст замыкается своеобразной «печатью»: словами «аминь, воистину, да будет так», которые символизируют веру молящегося в осуществление желаемого. В поэзии же молитва может обрываться на последней просьбе к высшему божественному началу. Для лирического героя в финальном слове актуализируются полюса смерти и бессмертия. Область смерти – пиковая в стихотворении К. Ф. Рылеева «Мне тошно здесь, как на чужбине...», сфера воскресения – доминантная для «молящегося» в стихотворении А. С. Пушкина («Отцы пустынноики и жёны непорочны...»).

Богообщение в его религиозном понимании преобразуется поэзией в особую модель эстетического переживания религиозной ситуации, которая в разные периоды жизни поэтов по-разному актуализирует мировоззренческие акценты духовно-творческого плана. Юношеские эксперименты над молитвенным словом постепенно вытесняются напряжённым диалогом с творящими силами мира. В зрелый период творчества обращение поэтов к молитве отражает характер духовных поисков на вершине глобальной концентрации творческих сил; нередко этот макрокосмический диалог, вводя поэтическое слово в онтологическую сферу, указывает на своеобразное подведение итогов и определением ценностных ориентиров жизни, конечность которой осознаётся весьма остро. За год до смерти перелагает Великопостную молитву А. С. Пушкин. За год до смерти бросает свою «Благодарность» несовершенному миру М. Ю. Лермонтов. В период предсмертной болезни перелагает Великопостный светилен Ф. И. Тютчев [1, с. 7].

Поэтический молитвенный дискурс Золотого и Серебряного веков не всегда ориентирован на религиозную традицию молитвословия, поэтому его нельзя назвать канонически законсервированным явлением русской поэзии. Универсальность формы испытывает на себе творческие эксперименты. С изменением ракурса оценки изнутри эстетической сферы обнаруживается характер проявления авторской модификации молитвенного дискурса и разрушения стереотипов. Так, изменяется онтологическое ядро на номинативном уровне; появляется пушкинский призыв «Молись и Вакху и любви» («К Каверину»), просьба П. А. Вяземского П. А. Блудову о молитве Богу ума и вкуса; используется ситуация двойной адресации («К надежде» К. Ф. Рылеева (1817)); имеет место подмена сакрального имени (Ф. Сологуб «Когда я в бурном море плавал»): *Когда я в бурном море плавал / И мой корабль пошёл ко дну, / Я так воззвал: «Отец мой, Дьявол, / Спаси, помилуй, – я тону...»*. Кроме того, персонифицируются отвлечённые понятия и языческие божества, что можно увидеть в творчестве русских поэтов разных периодов: например, в стихотворении Н. Тургенева «Приди, о Истина, и поселись меж нами» (1807), Ф. Глинки «Призывание сна» (1819), А. С. Пушкина «Домовому» (1819), М. Цветаевой «Молитва морю» (1911), Н. Клюева «Молитва солнцу» (1917) и др.

Н. Тургенев апеллирует к абстрактному идеалу достижения всеобщей гармонии. Архитектоника, ориентированная на форму просительных молитв, дискурсивная установка на эстетическое преображение реальности, итог которого – счастье для каждого, воссоздаёт диалектику молитвенного дискурса, основанную не на религиозной, а на философской системе ценностей.

Данный тип художественной модификации базируется на законе аналогий. Текст, сохраняя основные формообразующие принципы ритуальной архитектуры, насыщается новым содержанием и создаёт новую модель лирического переживания по старой схеме.

В русской поэзии XIX в. утвердились следующие мотивные реализации темы молитвы: непрестанная молитва (образец духовного совершенства), пре-

рванная, несостоявшаяся, переадресованная (символизирующие дисгармонию души и мира), посмертная (наделённая искупительными функциями). Романтизм создаёт условия для гносеологического познания бытийности слова, поэтому одно слово-состояние могло наделяться молитвенными функциями, воплощая в себе концентрированную модель охранный дискурса.

Проблематика молитвенного дискурса находит выражение и в творчестве М. Ю. Лермонтова. Можно выделить 6 стихотворений с ситуацией ритуального общения с Богом: «Молитва» (1929), «Моя мольба» (1830), «Юнкерская молитва» (1833), «Молитва» (1837), «Молитва (1839), «Благодарность» (1840).

Стихотворение «Молитва» (1829) формально строится по композиционным законам канонической молитвы: обращение и изложение оснований, – однако в стихотворении «Моя мольба» (1830) Лермонтов обращается к эксперименту над молитвенной формой. Лирический герой второго стихотворения молится самому себе, вопреки «закону молитвы»: *Да охранюся я от мушек, / От дев, не знающих любви, / От дружбы слишком нежной и – / От романтических старушек.*

Глаголы в повелительной форме указывают на неперемное желание исполнения просьб, а возвратный постфикс *–ся* показывает, что субъект и объект едины.

Тема великой искупительной жертвы звучит в стихотворении-молитве К. Ф. Рылеева, записанном на клочке тюремной бумаги. Для большинства декабристов Библия была единственной доступной книгой, поэтому обращение к религии и божественному началу весьма характерно для поэтов начала XIX века. Создание таких художественных молитв объясняется этапом духовной эволюции в переломный момент исторического процесса России.

Переложение «Отче наш» встречается в контексте «Тюремной песни» (1828) Г. С. Батенькова, им же написана одна из последних «молитв» в декабристской поэзии – «Молитва старца» (1856), источником которой является 2-я глава Евангелия от Луки.

Ориентация поэтов на Библию становится отличительной чертой молитвенного дискурса декабристов периода заключения и ссылки. Вместо идеи всеобщего блага появляется тема личного спасения, христианская тема смирения и духовного возрождения.

В творческом наследии А. С. Пушкина молитвенный дискурс находит выражение в таких произведениях, как «Заутра с свечкой грошевою...» (1816), «К Морфею» (1816), «Домовому» (1819), «И. И. Пущину» (1826). В отличие от Лермонтова, А. С. Пушкин избегает наименования своих лирических произведений «молитвами».

Особенностью молитвенного дискурса лирики Пушкина является не просто установление духовной связи между молящимся и обожествляемым покровителем, но и молитвенное стремление к преодолению жизненных испытаний. Формально это выражается с помощью повелительного наклонения глагола с частицами *пускай* и *да*:

*Пускай увижу милый взор,
Пускай увижу голос милый.* («К Морфею»)

Такой приём заимствован поэтом из религиозной молитвенной практики. Аналитическая форма повелительного наклонения с частицами *да* и *пусть* осложнена семантикой волеизъявления, неотвратимости желаемого.

С точки зрения лексической наполненности, молитвенный дискурс Золотого века отличается частым использованием старославянизмов. Старославянская лексика выполняет стилистические функции: создаёт исторический колорит поэтических дискурсов, патетический слог, воссоздаёт библейский сюжет. В дискурсах Золотого века старославянская лексика нередко используется для пародирования и создания комического эффекта.

Лексическая наполненность поэзии Серебряного века также характеризуется употреблением старославянизмов, но их удельный вес снижается, вместо них используются неологизмы и общеупотребительные слова, демонстрируя тем самым, что молитва перестаёт быть сакральным таинством. Адресант Серебряного века жаждет прощения, находится в страхе, горе, благоговеет перед Творцом, склоняет колени перед Богом, часто это мученик, который просит о другом.

На синтаксическом уровне наиболее употребительны инверсия, риторический вопрос, параллелизм. Вопросительная форма предложений является средством создания эмоционального напряжения, что способствует появлению определённой реакции. Синтаксис молитвенного дискурса Серебряного века характеризуют также синтаксические фигуры: парафразис, инверсия, параллелизм, градация. Примеры парафразиса: *в тихом царстве теней; святые в сердце звуки; распятый, пронзенный гвоздями, в короне терновой*. Градация усиливает эмоциональное напряжение: *молю и требую, и плачу, и взываю!*

По форме молитвенный дискурс Серебряного века представляет собой монолог без ответной реплики (только лишь речь адресанта). Облигаторными актантами такой молитвы являются обращение, комплиментарная часть, мольба. В молитвенном же дискурсе Золотого века наряду с монологическим типом речи встречаются примеры равноправного диалога (М. Ю. Лермонтов «Тогда молитвой безрассудной»). К отличительным особенностям молитвенного дискурса Серебряного века можно отнести и то, что сверхъестественными свойствами наделяются существа греческой и славянской мифологии, отвлечённые философские понятия: *Морфей, Домовой, Хранитель, Орзмуд, Случай, Богиня*. Однако в поэзии Золотого века, для сравнения, есть случаи самообъективации, когда молитвенные слова возносятся самому себе (Лермонтов «Да охранюся я», Тютчев «Всесилен я»). Эти особенности объясняются спецификой эпох. В Серебряном веке в качестве сверхадресата выступают православные образы Христа, Богородицы, ангелов, святых. Более того, олимпийскому пантеону богов противопоставляется Христос как единственный спаситель (Мережковский «Пантеон»).

Любовь, уважение, почитание Христа выделяется на смысловом и графическом уровнях: лексемы и словоформы *Бог, Христос, Он* поэт пишет с большой буквы, тогда как имена олимпийских богов – всегда со строчной.

На основе проанализированного материала можно утверждать, что в молитвенном дискурсе Золотого и Серебряного веков русской поэзии находят отражение особенности национальной психологии русского народа: религиозность, ориентация на православные добродетели, надежда на помощь сверхъестественных сил. Охранный дискурс является важной частью творческого наследия поэтов и писателей Золотого и остаётся актуален также и в XX и начале XXI века. Молитвенный дискурс представляет собой явление эволюционного характера, манипулирующее на грани художественного новаторства и следования православной традиции, определённым образом концентрируя в себе идею духовности, веры.

Литература

1. *Афанасьева Э. М.* «Молитва» в русской лирике XIX в. : логика жанровой эволюции : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 – русская литература / Э. М. Афанасьева. – Томск, 2000. – 253 с.
2. *Афанасьева Э. М.* Мадонна в творчестве М. Ю. Лермонтова : семантика образа // Языковая картина мира : лингвистические и линвокультурологические концепты : материалы международной научно-практической конференции : в 2 т. – Бийск, 2001. – Т. 1. – С. 41–44.
3. *Баймуратова У. С.* Элементы религиозного дискурса в художественной картине мира : лексический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / У. С. Баймуратова. – Оренбург, 2009. – 226 с.
4. *Иванов В. В.* Мёртвые языки / В. В. Иванов // Поэтика. Стилистика. Язык и культура : сб. памяти Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1996.
5. *Кузьменко Н. А.* Структура языковой личности в дискурсе новых научных парадигм. [Текст] / Н. А. Кузьменко // Языковая личность : проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – Ч. 1. – С. 220–224.
6. *Никоновaйтe Ф. И.* О грамматическом содержании предиката евангельской паремии / Ф. И. Никоновaйтe // Филологические науки. – М., 1997. – № 3. – С. 57–66.
7. *Прохватилова О. А.* Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / О. А. Прохватилова. – Волгоград, 2000. – 498 с.
8. *Пушкин А. С.* Полное собрание сочинений : в 17 т. / А. С. Пушкин. – М. : Воскресение, 1994–1997.

Статтю отримано 14.09.2015 р.

Сирота О. В.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛИТОВНОГО ДИСКУРСУ (на матеріалі поезії золотого та срібного віків)

У статті розглянуто специфіку реалізації структурно-семантичних значень молитовного дискурсу в контексті поетичної системи Золотого та Срібного віків. Актуальність теми визначається недостатнім висвітленням молитовного дискурсу в лінгвістичному аспекті. У зв'язку з різною інтерпретацією категорій релігійного та молитовного дискурсів у роботі подано інтерпретацію зазначених понять. Об'єктом дослідження є молитовний дискурс, предметом – специфіка його реалізації в художньому тексті.

*У процесі дослідження було використано описовий, структурно-семантичний, функціональний, культурно-історичний **методи** та метод дискурс-аналізу. **Результати** роботи можуть знайти **практичне застосування** в лекційних курсах з лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації. Проведений аналіз дозволив з лінгвістичних позицій підійти до розкриття концептуальної картини світу людини в молитовних текстах, коли людина пізнає Бога і навколишній світ крізь божественне.*

Ключові слова: дискурс, молитва, молитовний дискурс, поетична система, концепт, структура.

Sirota E. V.

LINGUISTIC ASPECT OF PRAYERFUL DISCOURSE (BASED ON POETRY OF THE GOLD AND SILVER AGES OF THE RUSSIAN LITERATURE)

The article analyses the specific properties of the manifestation of structural-semantic meanings of prayer discourse within the context of the poetic system of the Golden and Silver Ages. The novelty of the research theme is determined by the insufficient study of prayer discourse in linguistic aspect. Because of the diverse interpretations of such categories as discourse, religious discourse, prayer discourse, the definitions of these notions are being specified. The subject matter of the study is prayer discourse and the scope is the specific properties of its expression in a fictional text. A descriptive, structural-semantic, functional, discourse-analysis and cultural-historical methods were used while carrying out the research. The practical significance of the work is determined by the applicability of its results in the courses of lectures on lingvoculturology, cognitive linguistics, and the theory of communication. The undertaken analysis has facilitated the linguistic approach to revealing a person's conceptual worldview in prayer texts, perceiving God and the surrounding world.

Key words: discourse, prayer, prayer discourse, poetic system, concept, structure.

Л. І. Стрій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики,
заступник декана філологічного факультету з навчальної роботи

**КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ
В РИТУАЛЬНИХ ЖАНРАХ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ**

У статті здійснено аналіз ритуальних жанрів українського політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Визначено поняття комунікативної стратегії та проаналізовано наявні типології комунікативних стратегій. Актуалізовано роль стратегії самопрезентації в ритуальних жанрах політичної комунікації та проаналізовано конкретні комунікативні тактики, що сприяють досягненню ефективного результату. Здійснено аналіз мовних засобів, скерованих на реалізацію стратегії самопрезентації в політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, інтенція, самопрезентація.

Актуальність наукової розвідки та формулювання проблеми. Аналіз політичного дискурсу передбачає вивчення механізмів мовленнєвого впливу, розгортання комунікативних векторів спілкування та планування комунікативної взаємодії. Політики свідомо чи несвідомо обирають мовні засоби, що є найбільш потужними та дієвими в аспекті впливу на адресата. Можливість цього вибору закладена в самій комунікативній взаємодії, що визначається суб'єктною орієнтацією дискурсу на мовця та реципієнта. Зважаючи на це, О. С. Іссерс вважає, що «мовленнєва поведінка варіативна – в тому значенні, що розв'язання комунікативного завдання допускає декілька комунікативних ходів» [2, с. 52]. Для впливу на адресата в політичному дискурсі мовець використовує певний набір таких ходів, ефективність яких залежить від багатьох чинників, зокрема від умов комунікативної взаємодії, тому О. С. Іссерс вважає, що стратегії мовленнєвої поведінки «охоплюють усю сферу процесу комунікації, коли ставиться мета досягнення певних довготривалих результатів ...» [2, с. 54].

Мета статті – проаналізувати ритуальні жанри українського політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті, виокремивши основні комунікативні стратегії.

Об'єкт дослідження – ритуальні жанри українського політичного дискурсу, **предмет** – комунікативні стратегії самопрезентації, реалізовані в ритуальних жанрах політичної комунікації.

Уперше поняття комунікативної стратегії (далі – КС) обґрунтував Т. А. ван Дейк на позначення «усвідомленої, інтенційної діяльності комуніканта, що скерована на досягнення певної мети, та когнітивного / ментального представлення ефективних засобів досягнення цієї мети» [10, с. 62–65]. Йшлося про породження та сприйняття природної мови її носіями, однак витлумачення цього поняття та його сутнісних ознак чи характеристик наведено не було, хоч це і передумовило подальше вивчення КС в дискурсах різних типів.

КС традиційно витлумачують як «планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію цього планування. Інакше кажучи, мовленнєва стратегія становить комплекс мовленнєвих дій, скерованих на досягнення комунікативної мети» [2, с. 54]. Інші вчені виокремлюють такі аспекти КС: О. П. Сквородников вважає, що КС – це «лінія мовленнєвої поведінки, обрана на основі усвідомлення комунікативної ситуації в цілому і спрямована на досягнення кінцевої комунікативної цілі у процесі спілкування» [5, с. 6]; Н. І. Формановська наголошує на тому, що КС скерована на «переконавання партнера щодо здійснення/ нездійснення чогось, завоювання власного авторитету, зміну світогляду адресата, вступ у співпрацю, глобальні згоду/ відмову [7, с. 341]; Т. Є. Янко вважає, що КС є результатом «комунікативного задуму, реалізованого в суттєвому внеску комунікативної структури повідомлення до семантичної» [9, с. 32]. О. О. Чорна, аналізуючи основні погляди на сутність КС, зазначає, що спільним у баченні лінгвістами КС є ставлення до них як до: «плану, організуючого начала комунікації; засобу моніторингу ефективності та можливості коригування комунікації; таких, що спрямовані на досягнення певних позамовних цілей; таких, що варіюються в процесі спілкування залежно від власної ефективності; таких, що зумовлює вибір мовних і мовленнєвих засобів; таких, які визначаються ситуацією, комунікантом і змістом комунікації; – таких, що формуються на кількох рівнях (зокрема, когнітивному), а реалізуються на комунікативному» [8, с. 41]. Отже, КС – це загальна схема, план реалізації комунікативного задуму, що передбачає використання конкретних мовленнєвих дій (тактик і відповідних мовних засобів).

Щодо політичного дискурсу розроблено низку типологій КС, розглянемо основні. К. Ф. Сєдов виокремлює такі стратегії: інвективні (знижена семіотичність), куртуазні (підвищена семіотичність) і раціонально-евристичні (опора на здоровий глузд) відповідно до мовних особистостей політиків: конфліктної, центрованої й кооперативної [4, с. 160–166]. О. Л. Михальова поділяє КС в політичному дискурсі: стратегії на зниження спрямовані на суперника з метою розхитати його позиції та знизити його комунікативний статус; стратегії на підвищення виражають прагнення мовця максимально підвищити власний комунікативний статус; стратегії театральності зумовлені перманентною присутністю адресата-глядача і відображають певну «театралізованість» політичної комунікації [3, с. 45–68].

О. О. Чорна, розглядаючи комунікативні аспекти політичного іміджу, пропонує виокремлювати два типи КС: інформативні та маніпулятивні. Інформативними названо КС, що «використовуються комунікантом для передачі умовно нейтральної інформації; не несуть емоційного забарвлення та спрямовані на розширення світобачення комуніканта, внесення нових знань» [8, с. 46]. Маніпулятивні КС «спрямовані на зміну світобачення адресата в потрібному мовцю напрямку, при цьому ці зміни суперечать істинним переконанням і прагненням адресата і / або не усвідомлюються ним» [8, с. 47]. За метою використання О. О. Чорна поділяє КС на кооперативні, конфліктогенні й дистанційовальні. Кооперативні скеровано на кооперацію з адресатом, досягнення згоди, консенсусу; конфліктогенні беруть участь у створенні прямого чи опосередкованого конфлікту, породженні психологічного напруження; дистанційовальні допомагають мовцю зайняти позицію «над проблемою», ухилитися від прямого висловлення згоди чи незгоди, дистанціюватися від проблемної ситуації [там само]. На думку О. С. Іссерс, «усі види стратегій об'єднані тим, що вони становлять своєрідні гіпотези щодо майбутньої ситуації та мають більший або менший ступінь вірогідності. У будь-якій галузі стратегічний підхід ґрунтується на загальних знаннях і когнітивних моделях соціуму та індивіда» [2, с. 55]. Мовець планує комунікативну взаємодію з адресатом як на свідомому, так і на несвідомому рівні, проте в політичній комунікації можна говорити саме про свідомий вибір стратегічної лінії поведінки й обрання КС відповідно до поставленої мети, оскільки політичний дискурс, зокрема його ритуальні вияви, майже позбавлений елементів спонтанності, тобто є підготовленим.

Розглядаючи КС політичного ритуалу, А. І. Башук застосовує стратегічний підхід до оброблення політичного дискурсу та розглядає два ритуальних тексти президентської риторики – інавгураційну промову В. Ющенка на Майдані Незалежності та урочистий виступ В. Ющенка з нагоди Дня Незалежності України (обидва датовані 2005 роком) у порівнянні з промовами українських, російських і американських політичних лідерів [1]. До загальних КС в аналізованих текстах дослідник уналежнює такі стратегії: 1) стратегію державності – головну стратегію ритуальних текстів президентської риторики, що передбачає орієнтацію на концепт «Україна» та зосереджена на проблемах країни, її громадянах і шляхах розв'язання всіх проблем як стратегічної ідеї «все буде добре»; 2) стратегію посвяти, що визначається ритуальним характером ПК, оскільки розглянуті тексти є політичними перформативами; 3) стратегію декларації спільних цілей, що виявляється в комунікативній взаємодії учасників ситуації й актуалізації ролі народу в ритуальній комунікації; 4) стратегію офіційного дискурсу, що передбачає використання епідейктичної риторики, бо має певні норми і принципи функціонування в політичній культурі; 5) стратегію вільної референції, що конкретизує теми, які не деталізовано попередніми стратегіями, обмежуючи їх репертуар.

Проте запропоновані підходи не дають комплексного уявлення про КС у ритуальних жанрах українського політичного дискурсу, які, хоч і мають експліцитну адресованість, проте, насамперед, орієнтовані на виявлення іміджевих рис політиків. Л. Л. Славова вказує на мету КС самопрезентації як «створення власного позитивного іміджу» [6, с. 204]. У разі президентської риторики йдеться про актуалізацію іміджевих характеристик політичних лідерів та оптимізоване подання інформації. Самопрезентація в президентській риторичі передбачає наголошення на комунікативній і соціальній ролі Президента України як винятковій у політичному дискурсі, напр.: *Як Президент, я маю чітке уявлення про те, яка зовнішньополітична стратегія сьогодні найбільше відповідає національним інтересам України* (Інавгураційна промова, В. Янукович, 2010). Констатування факту посадових обов'язків не стільки виражає КС самопрезентації, скільки є ритуальним елементом інавгураційного звернення.

Самопрезентація насамперед передбачає позиціонування політика як непересічної особистості, що здатна керувати державою. Залежно від створеного політичного іміджу президенти постають у межах КС самопрезентації як цілісні, різнобічні, незвичайні люди. При цьому на перший план виходить іміджева риса людяності, тобто президент представляє себе як звичайну людину, якій властиві звичайні почуття, емоції, реакції, напр.: *Чи зручно президенту говорити про свої почуття? Так, я глибоко впевнений, що так. Сьогодні про найглибші переживання, про ставлення одне до одного маємо говорити всі – у наших сім'ях, у святкових товариствах, не забуваючи ні про кого, про жодне найсамотніше серце* (Новорічне привітання, В. Ющенко, 2008). На вербальному рівні ця стратегія виявляється у частотних риторичних запитаннях, як у цьому прикладі, а також у синтаксичних конструкціях з дієслівно-присудковими компонентами у формі 1-ої особи однини. Політик постає як людина, здатна до переживання, до звичайних людських емоцій, що наближає його до адресатів, до народу.

КС самопрезентації виявляється в конкретних комунікативних тактиках, метою яких є створення образу-легенди відповідного президента.

Тактика декларування влади передбачає актуалізацію прав президента та його повноважень під час перебування на посаді. У межах цієї тактики мовці переважно вживають комісиви та відповідні мовленнєві акти – гарантування, обіцянки, декларування тощо. Політик у такий спосіб бере на себе певні зобов'язання, напр.: *Дійти до кожного українця, подбати про його добробут, гідну освіту, достойну охорону здоров'я, про захист його прав і свобод. Це обов'язок влади, мій обов'язок – президента України. Я свідомий особистої відповідальності за це* (Новорічне звернення, В. Ющенко, 2006). Констатація факту президенства становить підґрунтя цієї тактики, мовна особистість політика тут реалізована через актуалізацію соціальної ролі. Соціальна роль президента передбачає й відповідну мовленнєву поведінку, насамперед декларування своїх можливостей і повноважень. Політик виступає в межах міфологічної

ролі «батька», його основним завданням є піклування про народ, напр.: **Я зроблю все, щоб на повну силу запрацював інтелект нашої нації. Ми станемо першими і ми станемо найкращими!** (Інавгураційна промова, В. Ющенко, 2005). Програмні положення виступів побудовано як конкретні обіцянки політика, це виражається на рівні перформативів та урочистих обіцянок і клятв, тобто переважає загальна перформативність промов. Тактика декларування влади також орієнтована на виявлення іміджевих характеристик політика в межах експлікації КС самопрезентації, тобто промови містять конкретні іміджеві риси та переваги політиків, завдяки яким вони не лише досягли положення в суспільстві, а й здатні керувати країною, напр.: **Я використаю свій дипломатичний досвід, щоб забезпечити підписання міжнародного договору, який прийшов би на заміну Будапештському меморандуму** (Інавгураційна промова, П. Порошенко, 2014). Професійні або людські якості президента тут подано як іміджеві характеристики.

Тактика програмних положень, використана з метою самопрезентації політика, передбачає подання основних пропозицій і планів через власні досягнення та спроможність, напр.: *Знаю: мир – найголовніше, чого прагне сьогодні український народ. У глави держави – широкий вибір різноманітних інструментів для забезпечення територіальної цілісності України і мирного життя громадян* (Інавгураційна промова, П. Порошенко, 2014). Політик або повторює свої програмні положення, або подає програму дій на майбутнє, і в такий спосіб він представляє свої іміджеві позиції. Декларація програмних положень характерна для всіх без винятку ритуальних текстів, оскільки в такий спосіб політики закріплюють у свідомості адресатів свою програму дій, утверджують асоціативний зв'язок між політичною особистістю та ключовими програмними положеннями, напр.: *Як один з принципових компонентів соціальної політики держави розглядаю стимулювання людей до набуття приватної власності і захист їхніх прав* (Інавгураційна промова, Л. Кучма, 1999). Такі тези програми дають уявлення не стільки про майбутні дії політичних лідерів, скільки про їхні політичні портрети. Політики через висловлення програмних положень формують таке уявлення про себе, як заплановано в межах політичного іміджу.

Тактика інтелектуалізації належить до найпопулярніших у ритуальних жанрах українських політиків. Вона передбачає демонстрацію власного інтелекту, освіченості, вихованості та репрезентована за допомогою посилення на авторитети та цитування прецедентних текстів. Ця тактика сформована в межах текстової категорії інтертекстуальності та потребує ґрунтовного вивчення в перспективі. Ми розглядаємо конкретну реалізацію категорії інтертекстуальності як вияв тактики інтелектуалізації в політичній комунікації, коли політики демонструють свій високий інтелектуальний рівень через цитування літературних джерел і звернення до шедеврів світової і національної культури.

Насамперед політичні лідери демонструють знання класичної української літератури, цитуючи Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку та інших видатних

письменників, напр.: *Ми, українці, «живий вогник у сім'ї європейських народів і діяльні співробітники європейської цивілізаційної праці»*. Так казав **Іван Франко** (Інавгураційна промова, П. Порошенко, 2014); *«Я єсть народ, якого Правди сила / ніким звойована ще не була. / Яка біда мене, яка чума косила! / а сила знову розцвіла»*. Ці слова – проникливі, аж мороз шкірою. Из душі та серця великого **поета Тичини** вони вирвалися 71 рік тому. Під час іншої, ще тієї війни. Та вони такі злободенні, ніби сказані прямо сьогодні... (Привітання з Днем незалежності України, 2014, П. Порошенко). Обов'язковими елементами цитування є паспортизація – вказівка на автора або джерело первинного тексту. Мовець не розраховує на те, що адресат знає джерело цитування, тим самим демонструючи власну інтелектуальну перевагу. Зокрема це стосується прецедентних текстів, розуміння та витлумачення яких є ознакою будь-якої культурної людини. Вказуючи на джерело, мовець здебільшого хизується власними знаннями та передбачає нижчий рівень свого співрозмовника, в разі ритуальної комунікації – масового адресата. При цьому справжня обізнаність президентів у текстах українських класиків під сумнівом, оскільки всі ритуальні промови є підготовленими й позбавленими елементів спонтанності, вони написані фахівцями, які прагнуть посилити іміджеві характеристики політиків як інтелектуалів.

Частотним є і вживання не прецедентних текстів, а прецедентних імен, серед яких переважають імена історичних постатей – видатних українців, напр.: *Ми – нащадки Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, Івана Франка, Михайла Грушевського, Тараса Шевченка, Лесі Українки* – маємо пишатися, що живемо в часи незалежної держави, про яку мріяли і за яку боролися, і яку тепер розбудовувати нині суцям поколінням українців (Новорічне привітання, Л. Кучма, 2004). За таких умов тактика інтелектуалізації орієнтована на лише на реалізацію КС самопрезентації, а КС консолідації, оскільки вказує на причетність мовця та адресатів до досягнень зазначених історичних діячів.

Найкрайшим інтертекстом, до якого безпомилково здатні звертися українські політики, що позиціонують себе як ревні віряни-християни, це Біблія, цитати з якої наявні у ритуальних текстах у великій кількості, напр.: *Адже сказано у Святому Письмі: «Мирися з твоїм противником швидко, коли ти ще з ним у дорозі...»* (Інавгураційна промова, В. Янукович, 2010); *Як писав ще апостол Павло: «Один Господь! Одна віра! Одне хрещення!»*. А для нас це ще й одна Вітчизна, бо нас єднають Бог та Україна. Великдень – це перемога віри над безнадією, спасіння над безвихіддю, добра над злом і торжество життя над смертю (Привітання з Великоднем, П. Порошенко, 2015). При цьому в мовленні політиків усе одно зазначено джерело цитування, тоді як у випадку прецедентних текстів це є необов'язковим.

Отже, тактика інтелектуалізації в політичному дискурсі виявляється не лише як демонстрація інтелектуальних переваг політичних лідерів, а як хизування певними знаннями і приниження адресата за рівнем інтелекту.

Висновки і результати дослідження. У ритуальних жанрах українського політичного дискурсу КС самопрезентації репрезентована комунікативними тактиками декларування влади, програмних положень та інтелектуалізації. КС самопрезентації в президентській риторичі передбачає наголошення на комунікативній і соціальній ролі Президента України як виняткової у політичному дискурсі та реалізується в комунікативних тактиках декларування влади, програмних положень та інтелектуалізації.

Література

1. Башук А. И. Коммуникативные стратегии политического ритуала / А. И. Башук // ПОЛИТЭКС. – 2006. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/235/30/>
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
3. Михалёва О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : КД ЛИБРОКОМ, 2009. – 256 с.
4. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
5. Сквородников А. П. О необходимости разграничения понятий «риторический приём», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сквородников // Риторика↔Лингвистика : [сб. статей]. – Смоленск : СГПУ, 2004. – Вып. 5. – С. 5–11.
6. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.
7. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
8. Чорна О. О. Комунікативні засоби творення іміджу політичного лідера (на матеріалі українського, російського та англійського політичного дискурсу) : дис. ... канд. філол. н. : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / О. О. Чорна. – Кіровоград, 2012. – 278 с.
9. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с.
10. Dijk T. A. van. Strategies of Discourse Comprehension / T. A. van Dijk, W. Kintsch. – New York : Academic Press, Inc., 1983. – 389 p.

Статтю отримано 18.09.2015 р.

Стрий Л. И.

КОММУНИКАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ В РИТУАЛЬНЫХ ЖАНРАХ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье проанализированы ритуальные жанры украинского политического дискурса в лингвопрагматическом аспекте. Определено понятие коммуникативной стратегии и исследованы существующие типологии коммуникативных стратегий. Актуализирована роль стратегии самопрезентации в ритуальных жанрах политической коммуникации и изучены конкретные коммуникативные тактики, способствующие достижению эффективного результата. Осуществлён анализ языковых средств, направленных на реализацию стратегии самопрезентации в политическом дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, интенция, самопрезентация.

Striy L. I.

COMMUNICATIVE STRATEGY OF SELF-RITUAL GENRES OF POLITICAL DISCOURSE

The article analyzes the ritual genres of Ukrainian political discourse in linguopragmatic aspect. The concept of communication strategy and analyzed of typologies of communication strategies. Actualize the role of self-presentation strategies in ritual genres of political communication and analyze specific communication tactics that contribute to achieving effective results. The analysis of linguistic resources, aimed at implementing the strategy of self-presentation in the political discourse.

Key words: *political discourse, communicative strategy, communicative strategy, intention, self-presentation.*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До друку приймаються статті, що відповідають вимогам МОН України і включають такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, на які спирається автор; зазначення невіршених проблем, які розглядаються у статті; формулювання мети (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень.

Технічні вимоги: обсяг – не менше 7 сторінок формату А4 у редакторі MS Word для Windows у форматі rtf / doc / docx шрифтом Times New Roman (кегль 14, інтервал 1,5; всі береги по 2 см, абзацний відступ – 1 см). Переноси не розставляються. Обов'язковим є використання неусувного пробілу (опція Shift+Ctrl+Пробіл (з легким запізненням)) між ініціалами (В. В. Виноградов), в інших скороченнях (т. 1; зб. статей; акад. Ягич) і позиції сполуки небуквеного та буквеного знаків (I пол. XIX ст.; 320 с.; С. 29–37; Вип. 15; № 3 і под.). Щоб уникнути зайвих пробілів, набір тексту рекомендуємо здійснювати із включеним вікном показу прихованих знаків ¶. Посилання на цитовані та згадувані праці виконуються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела зі складеного за алфавітом списку літератури, а при необхідності і номера тому і сторінки. Напр.: [8] / [2; 3; 10] / [2, с. 181–184] / [7, т. 2, с. 36] / [2, с. 181–184; 4; 7, т. 2, с. 36]. Між числами в будь-якій частині рукопису необхідно ставити не дефіс, а тире, однак прогалини в цьому випадку слід прибирати. Напр.: у XIX–XX ст.; С. 25–33; [6, с. 187–188].

На першому рядку першої сторінки вказується інформаційний код статті за системою УДК / UDC (універсальний десятковий кодифікатор) кеглем 14. Другий рядок – **ПРИЗВИЩЕ, ім'я, (по батькові)** мовою тексту статті напівжирним шрифтом TNR кеглем 14. Третій і кілька наступних рядків – дані про автора кеглем 12 через інтервал 1,0 на мові тексту статті: науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи, адреса установи, місто та країна, в яких знаходиться репрезентована вченим установа, телефони із зазначенням кодів; електронна адреса для зв'язку з автором; бажано ORCID ID (міжнародний ідентифікатор науковця), інші наявні індекси.

Після цього напівжирним шрифтом кеглем 14 прописними буквами **НАЗВА СТАТТІ** мовою тексту статті. Нижче – **Анотація** мовою тексту статті обсягом **від 120 до 250 слів** (не більше 2000 знаків). Після закінчення анотації – **Ключові слова:** від 4 до 7.

Дані про автора і анотації російською (для статей українською або англійською мовою) або українською (для статей російською або англійською мовою), а також англійською мовою (для статей на будь-якій мові, крім англійської) розміщуються після розділу **Література**. Обов'язкова англійська анотація (**Summary**) виконується професійно.

Анотація скорочено відображає зміст статті, містить об'єкт (*Object*), предмет (*Subject*), мету роботи (*Purpose*); методологію дослідження (*Methodology*); результат роботи (*Finding*); галузь застосування результатів (*Practical value*); висновки (*Results / Conclusions*).

Ключові слова (українською, російською та англійською) відображають основні терміни, поняття, прізвища осіб: те, про що або про кого йдеться у статті. Це можуть бути слова і словосполучення. Друкуються після кожної анотації її мовою.

Літературу слід набирати в тому ж режимі, що і текст, і розташовувати після статті в алфавітному порядку. Оформлення кожної позиції проводиться відповідно до стандарту, прийнятому в Україні у 2006 р.: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 з подальшими уточненнями.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

К печати принимаются статьи, соответствующие требованиям МОН Украины и включающие такие элементы: постановка проблемы в общем виде и её связь с важными научными и практическими задачами; анализ основных исследований и публикаций, на которые опирается автор; выделение нерешённых проблем, рассматриваемым в статье; формулировка целей (постановка задач); изложение основного материала исследования с обоснованием научных результатов; выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Технические требования: объём – не менее 7 страниц формата А4, набор в редакторе MS Word для Windows в формате rtf / doc / docx шрифтом Times New Roman (кегель 14, интервал 1,5; все поля по 2 см, абзацный отступ – 1 см). Без переносов. Обязательно использовать неустраняемый пробел (опция Shift+Ctrl+Пробел (с лёгким опозданием)) между инициалами (В. В. Виноградов), в других сокращениях (т. е; сб. статей; акад. Ягич) и позиции соединения небуквенного и буквенного знаков (I-ая пол. XIX в.; 320 с.; С. 29–37; Вып. 15; № 3 и под.). Во избежание лишних пробелов рекомендуем, набирая текст, включать окно показа скрытых знаков ¶. Ссылки делаются в квадратных скобках с указанием номера источника из составленного по алфавиту списка литературы, а при необходимости и номера тома и страницы. Напр.: [8] / [2; 3; 10] / [2, с. 181–184] / [7, т. 2, с. 36] / [2, с. 181–184; 4; 7, т. 2, с. 36]. Между числами ставить не дефис, а тире без пробелов. Напр.: в XIX–XX в.в.; С. 25–33; [6, с. 187–188].

На первой строке первой страницы указывается информационный код статьи по системе УДК (универсального десятичного кодификатора) кеглем 14. Вторая строка – **ФАМИЛИЯ, Имя, (Отчество)** на языке текста статьи полужирным шрифтом TNR кеглем 14. Третья и несколько последующих строк – данные об авторе кеглем 12 через интервал 1,0 на языке текста статьи: учёная степень, научное звание, должность, место работы, адрес учреждения, город и страна, в которых находится учреждение, телефон(ы) с указанием кодов; электронный адрес для связи с автором; желателен ORCID ID (международный идентификатор учёного), другие индексы, если они имеются. После этого полужирным шрифтом кеглем 14 прописными буквами идёт **НАЗВАНИЕ СТАТЬИ** на языке текста статьи. Ниже – **Аннотация** на языке текста статьи объёмом **от 120 до 250 слов** (не более 2000 знаков). После окончания аннотации – **Ключевые слова:** от 4 до 7.

Данные об авторе и аннотации на русском (для статей на украинском или английском языках) или украинском (для статей на русском или английском языке), а также на английском языке (для статей на любом языке, кроме английского) размещаются после раздела **Литература**. Текст обязательной английской аннотации (**Summary**) выполняется профессионально. **Аннотация** сокращённо отражает содержание статьи, она содержит объект (*Object*), предмет (*Subject*), цель работы (*Purpose*); методологию исследования (*Methodology*); результат (*Finding*); область применения результатов (*Practical value*); выводы (*Results / Conclusions*). **Ключевые слова** (на украинском, русском и английском) должны быть лаконичными, отражать основные термины, понятия и фамилии лиц, о которых идёт речь в статье. Это могут быть слова и словосочетания. Печатаются после каждой аннотации на её языке.

Литература набирается в том же режиме, что и текст, и располагается после статьи в алфавитном порядке. Оформление каждой позиции производится в соответствии со стандартом, принятым в Украине в 2006 г.: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 с дальнейшими уточнениями.

AUTHOR'S GUIDELINES: ARTICLES

In accordance with the increased HAC demands, the articles offered for publishing are to include such items as: problem-setting; the most general survey linked with the important theoretical and practical tasks; analysis of the existing basic conceptions and works which tackle the problem studied and serve as a platform for the present research; task-setting; outlining the objectives and tasks of the current paper (strictly formulated); exposition of the research material proper with the results sufficiently grounded and accounted for; main conclusions of the carried-out investigation and perspectives of further studies.

Technical requirements. The articles submitted are to cover no less than 7 pages A4. The text is to be presented as a MS Word for Windows document (.ref/.doc/.docx files are acceptable), Times New Roman 14 pt, 15 mm spacing; 20 mm margins, 10 mm indent. Word divisions are not marked. The use of fixed spacing is obligatory (option Shift + Ctrl+ spacing with a short pause) between the first name (and patronymic) initials and surnames (e.g. V. V. Vinogradov), in other types of shortening (e.g. Vol. 1; coll. of works; acad. Yagich), and in combinations of letter and non-letter symbols (1st half of the 19 c.; 320 p.; P. 29-37; Ed. 15; # 3 etc.). To avoid extra spacing it is recommended to start processing the text with the window of hidden symbols open: ¶. The works quoted or referred to are given in square brackets by their numbers from the references list with the page cited, if necessary. E.g. [8] – one resource without pages specified; [2; 3; 10] – three resources without pages specified; [2, p. 181-184] – one bibliographical resource coming as # 8 in the References list, with pages 181-184 bringing the quotation or information mentioned in the article; [7, vol. 2, p. 36] – one multivolume resource with the cited page specified; [2, p. 181-184; 4; 7, vol. 2, p. 36] – miscellaneous resources of different types. FYI It's dashes that are used between numbers and figures, not hyphens within the whole body of the text. No spacing is needed in such cases. E.g. 19–20 c.; P. 25–33; [6, p. 187–188].

The information code of the article (UDC) is given on the first line of the first page of the article in font Times New Roman 14 pt. The second line brings the author's **SURNAME, first and second (or patronymic) names**, TNR 14 pt. The next few lines, starting with the third, render **the information about the author of the article** which is given in the language of the paper, Times New Roman 12 pt, single-spaced. It lists the author's position, place of work, scientific degree, personal or/and university address together with the telephone number (and trunk-code if necessary), e-mail address and ORCID ID. Then there comes the **TITLE OF THE ARTICLE**, centre aligned and given in the language of the article, font style Times New Roman 14 pt, in **bold BLOCK** letters. The title is followed by the article's **Summary** of **120-250 words** in the same language (not exceeding 2,000 symbols altogether). **Key-words** (from 4 to 7 units, generally) are placed after the summary.

Authors are required to give the same personal information together with the Russian (for articles written in Ukrainian or English), or Ukrainian (for articles written in Russian or English) summary, as well as its English equivalent (for articles written in any language but for English) after the block of **References**. We kindly ask our authors to pay special attention to the text written in the language which is not native for them and submit only its professional translation. Don't rely on Google Translator here! **Summary** gives the gist of the article, its structure reflecting that of the paper itself and comprising the following points: the object and the subject of the research; its objective (purpose); methods or methodology involved; main findings of the investigation; its practical value; general results. **Key-words** (in Ukrainian, Russian, and English) are expected to be brief and point to the main terms, definitions, notions, or surnames which outline the problems analysed in the article. Such words or word combinations are listed after each of the corresponding summaries in the language of the latter.

The list of **References** is given in the same style and register as the basic text, placed after the latter and structured in accordance with the Ukrainian National Standard of 2006: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 with further amendments.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Дворянська, м. Одеса, 265082
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Адреса редколегії серії:
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
Філологічний факультет Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Підписано до друку 17.12. 2015 р. Формат 70×108/16.
Ум. друк. арк. 17,0. Тираж 100 прим. Зам. № 1328.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи д К № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua